

Tartışılan Kurum
Diyamet İşleri
Başkanlığı

Hazırlayan
Cafer Solgun

TARTIŞILAN KURUM: DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI

Hazırlayan: Cafer Solgun

Yayın Tarihi: Eylül 2021

Tasarım ve Sayfa Düzeni: Nur Ayman

Yurttaşlık Derneği

Gümüşsuyu Mah.
Ağa Çırağı Sokak No: 7/3
34437 Beyoğlu - İstanbul
+90 212 292 68 42
iletisim@hyd.org.tr

CAFER SOLGUN

Araştırmacı, yazar. Siyasi nedenlerle 80'li ve 90'lı yıllarda uzun süre hapis kaldı. 2007 yılında "geçmişle yüzleşme" amacıyla kurulan Toplumsal Olayları Araştırma ve Yüzleşme Derneği'nin kurucu başkanlığını yaptı. Kürt ve Alevi sorunu, cumhuriyet tarihi, yüzleşme, din ve inanç özgürlüğü, Dersim ve Dersim merkezli ekolojik sorunlarla ilgili çalışmaları vardır. Yurttaşlık Derneği'nin "Diyanet'i tartışıyoruz" başlıklı çalışması (2013-14) için oluşturulan danışma kurulunda yer aldı. Halen Yurttaşlık Derneği'nin din-devlet-yurttaşlık kapsamındaki çalışmaları için araştırma, izleme ve raporlama çalışmaları yürütmektedir.

Bu yayının mali giderleri *Civil Rights Defenders* tarafından desteklenmiştir. Raporlarda yer alan görüşler, destekleyici kurumun görüşlerini yansıtmamaktadır.

TÜRKİYE'DE YURTTAŞLIK: 2020

Tartışılan Kurum
DİYANET İŞLERİ
BAŞKANLIĞI

Cafer Solgun

2021

ÖNSÖZ

Yurttaşlık Derneği, Helsinki Yurttaşlar Meclisi adıyla faaliyetlerine başladığı 1990'lı yıllardan bu yana, fikir, vicdan, dini inanç ve ibadet özgürlüğünün ve farklı meşrep ve dünya görüşlerinden insanların, çoğulculuk, toplumsal barış ve güven içerisinde birlikte yaşayabilmesinin imkân ve koşullarının teminatı olan bir yurttaşlık anlayışının yerleşip serpilmesi, bu tahayyülün somut, pratik zeminlerinin ve hukuki/idari kurumsal güvencelerinin sağlanması yönünde çalışmalar yürütüyor.

Birlikte yaşama tahayyülü çerçevesinde, meselenin farklı boyutları üzerine beraberce konuşup akıl yürüterek çatışma dinamiklerini ele alan ve muhtemel mutabakat zeminlerini arayan "Bir Arada Yaşama - Türkiye'de Din Devlet İlişkisi" sempozyumu 1994 yılında yapılmıştı.

Toplumsal yaşamın seyrinde ve kamusal alanda dindar-seküler farklı meşreplerden karşılaşmaların somut örnekleriyle tartışmaya yönelen yuvarlak masa toplantıları "Gündelik Hayatta Laiklik Pratikleri" başlığı altında 2009-2010 yıllarında düzenlenmişti. Bu buluşmalarda, ayrışan talep ve tercihlerin ve bu farklılaşmalardan doğan çatışmaların, hak ve özgürlükler, çoğulculuk ve hemzemin bir yurttaşlık perspektifinde ne gibi usul ve formüllerle bağdaştırılacağı tartışılmıştı.

İdare ile kamu ya da toplum, başka bir deyişle de devlet ile yurttaş(lık) arasındaki nüfuz ve etkilenim ilişkileri ile, bireyin/toplumun iktidar karşısında kamusal alandaki yeri, gücü ve kamu idaresinden özerkliği meselesini din kurumu ekseninde ele alan kamusal tartışmanın kesişim noktalarından biri, Türkiye'nin idari mimarisine has bir konuma ve kamusal işleyişte giderek artan bir ağırlığa sahip olan Diyanet İşleri Başkanlığı üzerinde dögümleniyor.

2014 yılında yayınladığımız "Sosyo-ekonomik Politikalar Bağlamında Diyanet İşleri Başkanlığı" raporu, kamusal kaynakların ve hizmetlerin tasarrufu bakımından kurumun ekonomi-politik yapısını ve dönüşümünü inceliyordu.

Bu çalışma kapsamında aynı yıl Ekim ayında KONDA'nın derneğimiz adına yaptığı kamuoyu araştırması, toplumun kuruma bakışına ve kurumla ilgili beklentilerine ilişkin olarak ezberlerin dışında bir takım bulguları da ortaya koyuyordu. Bu çalışma sürecinde çok sayıda ilde müftülükler, Diyanet çalışanlarının sendika temsilcileri ve konuyla ilgili sivil toplum temsilcileri ile kanaat önderlerinin katılımıyla yuvarlak masa toplantıları yapılmış ve Diyanet'le ilgili tartışmalara ilişkin görüşler de kayıt altına alınmıştı. KONDA'nın yaptığı araştırma sonuçlarına göre, 2014 yılı itibarıyla Türkiye toplumunun yüzde 42'si, kamu bütçesinden Diyanet İşleri'ne ayrılan kaynağın İçişleri ve Sağlık bakanlıklarına ayrılan miktardan fazla olmasını yanlış bulurken, yüzde 37'si bunu normal veya doğal görüyordu. Kurumun hizmetlerinin finansmanı için merkezi bütçeden pay ayrılması yerine, isteğe bağlı vergilendirme yoluyla kaynak yaratılması fikrini destekleyenlerin oranı yüzde 32,5, karşı çıkanların oranı ise yüzde 45,5 idi.

Araştırmaya katılanların yaklaşık dörtte üçü Diyanet İşleri Başkanlığı'nı "İslâm dininin inanç, ibadet ve ahlak esaslarına dair işleri yürüten bir kurum" olarak gördüğünü ifade ederken, dörtte biri ise "devletin dini hayatı kontrol etmek ve yönlendirmek için kurduğu siyasi bir kurum" olarak değerlendiriyordu. Kurumun hizmetlerinde tarafsızlık ya da ayrımcılık boyutu sorgulandığında, toplumun yarısının değişen seviyelerde olumlu kanaat taşıdığı, nötr görüşe sahip olanların yüzde 28, kurumu taraflı/ayırıcı görenlerin oranı ise yüzde 22 oranını bulduğu da dikkat çekici verilerden biriydi.

Bu araştırma bir çok başka bulgunun yanı sıra, toplumun yüzde 43'ünün çocukken Kuran kursuna birden fazla kez, dörtte birinin de bir kez gittiğini gösteriyordu. Araştırmaya katılanların yüzde 25'i çocukluğunda Kuran kursuna bir kez, yüzde 43'ü ise bir seferden fazla gittiğini belirtiyordu. Bir başka deyişle toplumun üçte ikisi yetişme çağında Kuran kurslarına devam etmişti.

Kurumsal ve pratik boyutlarıyla din, toplumsal ilişkileri, kültürel şekillenmeyi doğrudan ve dolaylı biçimlerde etkileyen önemli bir dinamik olarak değerlendiriliyor. Bu çerçevede dini hayatı kontrol ve yönlendirme gücünü elinde tutmak, kamusal işleyişe dair hegemonyanın sürdürülmesinde siyasal iktidarlar açısından büyük önem ifade ediyor. Dolayısıyla Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kamusal alanda sahip olduğu misyon, toplumsal hayat ve siyasal etkileşim açısından ciddi bir değerlendirmeye ihtiyaç duyuyor.

Bir başka ifadeyle devlet ve yurttaş ilişkileri bağlamında, özellikle de bireysel/toplumsal alanın muhtariyeti meselesinde, Diyanet İşleri Başkanlığı, mevcut kurumsal yapısı, statüsü, misyonu ve faaliyetleri ile sorunun merkezinde duran bir kurum. Tam da bu nedenle çok boyutlu bir mesele olan toplumsal barışın tesis edilmesi ve de kamu kaynaklarının eşit yurttaşlık ihtiyacına uygun biçimde dağıtım ve kullanımı için Diyanet İleri Başkanlığı'nın kapsamlı bir sorgulamaya tabi kılması gerekiyor.

Diğer yandan Diyanet İşleri Başkanlığı'nın merkezi kamu idaresi teşkilâtındaki yeri ve görev tanımı, kurumsal profili, yürüttüğü hizmet ve faaliyetlerin niteliği ve kamu kaynaklarından aldığı pay, ülkenin siyasal rejiminin mimarisinde, yani anayasal düzenindeki konumunu tarif ediyor.

Görev tanımı ve hizmetlerinin mevzuat ve pratikteki reel durumu, bu merkezi kurumun, sağlık, eğitim, iletişim, çevre, enerji, adalet, güvenlik gibi kamusal politika ve hizmet alanlarında görevli idari ve icracı kurumlardan farklılaşan bir nüfuz kazanmasını beraberinde getiriyor. Bu, toplumun tamamı ve bireyler için "ortak kesen" kamu hizmetlerinden aynı ölçüde yararlanma konusunda öteden beri yaşanan sorunlar ortaya çıkmasına neden oluyor. Kurumun anayasada Genel İdare içerisinde tarif edilen mevcut konumu, kuruluşundan bu yana giderek genişleyen görev ve faaliyet alanları da bu kapsamda anlam kazanıyor.

Bilindiği üzere dinler, dinlerle ilgili konular ve işler manasındaki *edyan* kelimesinden farklı olarak *diyanet*, çoğul anlamlı bir kavram değil. Dini, din işlerini, dinin hüküm ve emirlerinin tatbikini, ibadeti ve dindarlığı belirli ve tek bir dini inanç çerçevesinde tanımlayan bir kavram. Nitekim teşkilat yasasında da tarif edildiği üzere, Diyanet İşleri Başkanlığı "İslam Dininin inançları, ibadet ve ahlak esasları ile ilgili işleri yürütmek, din konusunda toplumu aydınlatmak ve ibadet yerlerini yönetmek üzere" yetkilendirilmiş bir kurum. Yani kuruma verilen isim kurumun niteliğini yansıtır.

Türkiye toplumunda yerleşmiş hap gibi tanımıyla "din ve devlet işlerinin ayrılması" olarak tarif edilen laiklik temelindeki güçler ayrılığı, Türkiye'de kamu idaresinin kurumsal yapılanmasında Diyanet İşleri Başkanlığı'na atfedilen role bakıldığında tartışmalı bir hal alıyor. Çünkü devlet-yurttaş ilişkileri bağlamında Diyanet İşleri Başkanlığı, yurttaşlık ilişkilerinin biçimlendirilmesinde kritik bir önem ve işleve sahip.

Bununla birlikte, son yıllarda bilhassa her yıl artacak şekilde bütçeden aldığı pay, personel sayısı, kurum yetkililerinin beyanları, kuruma tahsis veya devredilen arazi, tesis, bina gibi kaynakların hacmi, para cinsinden olmayan kamu kaynakları ve bazen magazinelle yönüyle öne çıkan kamuoyuna yönelik telkinler, dikkat çekici bir gündem olmasına neden oluyor.

Kısacası, değişik yönleriyle kamuoyunda sürekli tartışmalara konu olan Diyanet İşleri Başkanlığı, ister istemez, devlet-din-yurttaşlık ilişkilerinde yaşanan sorunlar bakımından önemli bir ağırlık oluşturuyor. Bu tartışmalar kurumun kuruluşundan beri zaman zaman öne çıkan, gündem olan bir nitelik taşımakla beraber, kıyaslamak gerekirse özellikle son 20 yılda çoğu eleştirel bir nitelik taşıyan bu

tartışmaların daha da yoğunlaştığını belirtmek mümkün. Kurumun bu denli "görünür" bir gündem olmasında kuşkusuz ki neredeyse toplumsal hayatın her alanında rol ve görev atfedilen bir önem ve ağırlık kazanmasının da büyük payı bulunuyor. Nitekim çok sayıda haber olan gelişme ile yazılara, araştırmalara, kitap ve raporlara konu olmasını da bu bağlamda değerlendirmek mümkün.

Konunun derneğimiz açısından bir "fikri takip" önemi olduğunu da belirtmeliyiz. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kendi tarihi içerisinde hangi dönemde ne durumda olduğunu ortaya koymak kadar, meseleyi gündemimize aldığımız 90'lı yıllardan günümüze nasıl bir süreç yaşadığına da ayna tutmak, güncel durumu anlamak açısından önemli bir ihtiyaç oluyor.

Derneğimizin web sitesinde "Din-Devlet-Yurttaşlık" kategorisinde daha önce yürütülen çalışmalarla ilgili bilgilere ulaşılabilir. Bunun yanı sıra "Tartışılan Kurum: Diyanet" başlığı altında konuyla ilgili kamuoyu gündemine gelen haber, yazı, söyleşi veya raporlar, aslına sadık kalınarak ilgililerin erişimine açık. 2019 yılında başlattığımız bu çalışma belirli periyotlarla güncelleniyor.

Gazeteci-yazar Cafer Solgun'un hazırladığı bu kapsamlı rapor da bu çalışmaların bir parçası. Raporunda çeşitli ve tartışılan yönleriyle Diyanet İşleri Başkanlığı'na dair soru ve sorunlara ayna tutulurken konuyla ilgili gazeteci, araştırmacı, yazar, ilahiyatçı ve akademisyenlerin görüşlerine de yer veriliyor.

Raporun, meseleye dair literatüre ve kamusal tartışmayı zenginleştiren katkılarının yanı sıra, kurumla ilgili muhtelif izleme ve değerlendirme çalışmaları için de somut ve güncel göstergeler içeren referans bir kaynak sağlamış olmasını umuyoruz.

Yurttaşlık Derneği
Eylül 2021

İÇİNDEKİLER

Figür Listesi 7

Tablo Listesi 7

ÖZET 8

GİRİŞ 9

1. GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE DİYANET 12

- Devrim Kanunlarından Günümüze DİB'in Yasal Çerçevesi
- Laiklik ve Temsil Tartışmaları
- DİB'e Atfedilen İdeolojik ve Siyasi Misyon
- Siyaset Kurumunun Yaklaşımı
- DİB ve Türk-İslam Sentezi
- Darbeler ve DİB

2. AKP DÖNEMİNDE KURUMSAL VE POLİTİK GENİŞLEME 26

- Din Görevlilerinin "Altın Çağı"
- DİB'in Etki ve Ağırlığının Artırılması
- Diyanet İşleri Başkanı Dini Lider mi?
- Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Yetki ve Görev Alanlarının Genişlemesi
- Kamusal Yayıncılıkta DİB
- Yedi Yaş Öncesi Çocuklara "Yatırım"
- "Kılıç Hakkı"
- Küresel Bir Yapılanma Olarak DİB

3. TÜRKİYE DİYANET VAKFI 32

- TDV'nin Kurumsal Yapısı
- TDV'nin Ticari İşletmeleri
- Yurtlar ve Sosyal Tesisler İktisadi İşletmesi
- İştirakler
- Bağışlar
- Camiler
- TDV'nin İşbirliği Yaptığı Kuruluşlar
  - *Diyanet İşleri Türk İslam Birliği*
  - *Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı*
  - *Uluslararası Müslüman Topluluklarla Dayanışma Vakfı*
- TDV Faaliyetleri
- TDV'nin Tartışmalı Bütçesi

4. RAKAMLARIN DİLİYLE EĞİTİM, SAĞLIK, GÜVENLİK VE DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI 40

- Milli Eğitim Verileri
  - *MEB bütçesinde eğitim yatırımları*
  - *Öğretmen maaşları sürekli düşüşte*
  - *Kişi başına düşen öğretmen sayısı*

- Sağlık Verileri
  - Sağlık harcamalarının GSYH içindeki oranı*
  - Tıp eğitimine yatırım*
  - Sağlık alışanlarının sayısı*
- Güvenlik Verileri
  - Emniyet teşkilatı*
  - Polis maaşları*
  - Jandarma Genel Komutanlığı personel sayısı ve maaşları*
  - Takviye Kuvvetler Birliği*
  - Bekçiler*
- Diyanet Verileri
  - DİB'in personel sayısı ve maaş oranları*
  - 2021 bütçesinde DİB*

SONUÇ: TARTIşILAN KURUM DİB 58

- Laiklik, Ayrımcılık ve oğulculuk
- Din ve İnanç Özgürlüğü
- "Yurttaş Terbiyesi" Aracı Olarak DİB

EKLER 60

- DİYANET ÜZERİNE GRşLERK
- DİB'İN TARTIşMALI FETVALARI
- 2020 YILINDA MEDYADA DİYANET

KAYNAKÇA 87

ÖZET

Diyaret İşleri Başkanlığı (DİB), kuruluşundan günümüze değin, bazen artan bazen azalan bir ağırlıkta sürekli gündemde ve tartışma konusu olmuş bir devlet kurumu. DİB'in bir "devlet kurumu" olma vasfı, herhangi bir başka devlet kurumu ile kıyaslanmayacak ölçüde belirgin. Zira Genel İdare içerisinde tarif edilen ve devlet bütçesinden doğrudan pay alan bir kurum olmasının yanında, Siyasi Partiler Kanununun 89. maddesindeki düzenleme ile "özel" olarak tanımlanabilecek bir "dokunulmazlık" zırhına büründürülmüş olan bir kurum. Söz konusu madde, siyasi partilerin Diyaret İşleri Başkanlığı'nın lağvedilmesini öngören bir program, dolayısıyla politikaya sahip olmalarını kapatılma gerekçesi olarak düzenliyor.

DİB'in varlık gerekçesini oluşturan din, iman, ibadet işlerini (ve mekânlarını) idare ederken belirli bir mezhebi (Sünni-Hanefi) esas alması, "tartışılan" bir kurum olmasının boyutlarından birini oluşturuyor. Alevi yurttaşların yanı sıra İslam inancının farklı yorumlarına inanan Caferi, Şafii yurttaşlar ve "gayrimüslim" olarak tanımlanan değişik Hıristiyanlık inançları ile Musevi Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları Diyaret'in bu statüsü ve bu çerçevedeki faaliyetlerinden "şikayetçi" durumda ve dahası ayrımcılığa uğradıklarını düşünüyorlar. Mezhep belirlemesinin yanı sıra, kendisini herhangi bir din veya inanca bağlı görmeyen yurttaşlar da dikkate alındığında kurumun mevcut statüsü ve faaliyetlerinin ayrımcılık ürettiğine dönük görüşler öne çıkıyor. Bu bağlamda DİB'in laiklik ve temel hak ve özgürlüklerin ayrılmaz bir parçası olarak din ve inanç özgürlüğü hakkı ile tezat oluşturduğu görüşü tartışmaların esaslı bir boyutunu oluşturmaktadır.

DİB'in siyaset ve özellikle de siyasi iktidar ile ilişkisi de kuruluşundan bu yana tartışma konusu olan hususlardan biri olmaktadır. Uzun yıllar boyunca bu ilişkiyi gerekçe gösteren İslamcı çevrelerden DİB'in lağvedilmesine kadar varan sert eleştirel yaklaşımlar söz konusuydu. Adalet ve Kalkınma Partisi iktidarıyla beraber (2002) bu yaklaşımlar zamanla büyük ölçüde tersine dönmüş görünmekte. Yine de bu durum, Sünni yurttaşların da DİB ile ilişkisinde sorunlar yaşadığını ortaya koyması bakımından dikkate değer bir veri olmaktadır. Dinin devlet kontrolü altında olması, bu "eleştirel" tutumun temel nedenidir ve iktidarın el değiştirmesiyle birlikte sorunun esasında herhangi bir şey değişmiş değildir.

DİB ile ilgili "tartışılan" sorunlardan bir diğeri de, siyasetle ilişkileri bağlamında, ülke gündemini oluşturan siyasi, toplumsal sorunlarla ilgili genellikle genel olarak devlet, özel olarak ise siyasi iktidar ile uyumlu bir pozisyon alması olmaktadır. Anayasada DİB'in görev tanımı yapılırken "siyasetler üstü" olmasına vurgu yapılmasına karşın, pratikte bunun aksi bir tablo söz konusudur. Bunu bir "sorun" olarak dillendirenler içerisinde kurumun başkanlığını yapmış olanların da bulunduğunu belirtmek gerekir.

Bu rapor kapsamında kuruluşundan günümüze değin DİB'in neden ve ne şekilde bir "tartışılan kurum" olduğu sorusunun cevapları mümkün olan en somut ve objektif verilerle ortaya konulurken, devletin Diyaret eliyle nasıl bir tür toplumsal mühendislik veya "yurttaş terbiyesi" çabası sergilediği üzerinde durulmaktadır.

İnsanlık tarihi başka nedenlerin yanı sıra tarafların dinsel farklılıkları gerekçe olarak öne sürdükleri savaşlarla dolu. Aynı şekilde, toplumu meydana getiren sosyal gruplar arasındaki dinsel farklılıklar, birçok ülkede iç savaşa varacak düzeyde kriz, kaos ve karmaşalara, alt üst oluşlara zemin teşkil etmiş. Din ve inanç özgürlüğü hakkının böylesi kanlı, acılı tarihi ders ve deneyimler sonucunda bir "uygarlık" ölçüsü ve ölçütü haline geldiği rahatlıkla belirtilebilir. Bu ölçüyü benimsemiş ve gereğince hayata geçirmiş olmaktan uzak toplumlarda din ve mezhep farklılıklarının "gerekçe" teşkil ettiği veyahut güç ve egemenlik politikalarının din ve mezhep farklılıkları üzerinden uygulamaya sokulduğu örnekler halen yaşadığımız dünyanın temel problem alanlarından biri. Ortadoğu meseleleri ve son olarak Suriye'deki kanlı kaotik ortamın mezhepsel farklılıklarla ilgili boyutu, bu açıdan düşündürücü örnekler olmaktadır.

Din ve inanç ne denli "hassas" bir konu ise aynı ölçüde güç sahipleri, devletler ve özellikle otoriter, totaliter rejimler tarafından hâlâ bir toplumu yönetebilmenin en "etkili" araçlarından biri kabul edilmekte. Bir politikayı, bir toplumsal düzenleme projesini veya herhangi bir sorun ile ilgili çözüm isteğini dini referanslar kullanarak gerekçelendirmek o dine mensup inançlı insanlar nezdinde daha inandırıcı ve etkili olur varsayımıyla hareket etmekten kolayca vazgeçileceği de benzemiyor.

Bu çalışmanın amacı, genel manasında din-devlet-yurttaş ilişkilerini irdelemekten ziyade ülkemiz özgülünde din-devlet-yurttaş ilişkilerinin merkezinde bulunan Diyanet İşleri Başkanlığı'na (DİB) tarihi evveliyatıyla birlikte ayna tutmak; DİB'in statüsü, misyonu ve faaliyetleri konusunda tartışmalı hususları ve dolayısıyla konuyla ilgili sorunları, görüşleri ortaya koymak; nihayetinde çözüm perspektiflerini de gözeten sağlıklı bir gündem oluşmasına bu mecradan katkı sağlamak.

Zira din-devlet-yurttaş ilişkileri ve bu bağlamda DİB Türkiye'nin sahici, sağlıklı ve işleyen bir demokrasi inşa etmesinde temel konu başlıklarından birini oluşturuyor. Hem laiklik iddia ve uygulamaları bakımından hem de bununla doğrudan bağlantılı olarak din ve inanç özgürlüğü hakkının gerçek manada işlerlik kazanması bakımından DİB tartışması, uzun süredir yeni anayasa ihtiyacının dillendirilmesi de dikkate alındığında, büyük önem arz ediyor.

Laiklik ve beraberinde din ve inanç özgürlüğü hakkı, bu çalışmanın temel referanslarını oluşturuyor. Sorunu ele alırken şu veya bu kesimin lehine ya da aleyhine, devlet başta olmak üzere şu veya bu güç odağının lehine veya aleyhine bir yaklaşımla hareket etmenin sağlıklı ve mümkün olan en geniş mutabakatı gözeten bir sonuç ortaya çıkarmayacağı açıktır. Bu nedenle yurttaşların kendi inancını, değer ve duyarlılıklarını özgürce ifade edebildiği, yaşayabildiği demokratik bir ortamın, siyasi, ideolojik veyahut dinsel/inançsal farklılıkların üzerinde tutulması gereken bir ortak payda değeri taşıdığı inancındayız.

DİB'in tartışılan bir kurum olması, hiç kuşkusuz ki bugün ortaya çıkmış bir durum değildir. Raporun akışı içerisinde ortaya konulduğu üzere, kuruluşundan günümüze değin tartışılan bir kurum söz konusudur. Cumhuriyetle neredeyse yaşıt bir kurum olmasına ve aradan geçen on yıllara karşın bir kurumun halen "tartışılıyor" olması, kendi başına o kurumun yapısı, statüsü, misyonu ve işlerliği ile ilgili sorunlar bulunduğu delalettir denilebilir.

Bu tartışmayı yürüten tarafların oldukça çeşitlilik arz ettiğini de belirtmek gerekir. Bu çeşitlilik içerisinde Sünni-Hanefi mezhebine mensup yurttaşların hassasiyetlerini paylaşan İslamcı aydınlar, yakın bir

zamana değin önemli bir yer tutmaktaydı. Kemalist statükonun DİB eliyle mütedeyyin yurttaşları kontrol altında tutmak istediğini düşünen bu aydınlar, uzun yıllar boyunca DİB'in lağvedilmesi, devletin din-ibadet işlerini cemaatlere bırakması gerektiğini savundular. Ne var ki siyasi iktidarın el değiştirmesiyle birlikte bu çevrelerde DİB ile ilgili görüş ve tutumların da değiştii görölüyor. Bu, özellikle Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) iktidarlarından (2002) bu yana gözlemlenen bir durum. Açık ki bu bile kendi başına bir tartışma konusudur. Yıllarca DİB'in lağvedilmesi gerektiğini savunan İslamcı entelektüel çevrelerin tutumlarını köklü bir şekilde değiştirmesine neden olanın ne olduğu sorusu, üzerinde durmayı gerektiren bir sorudur.

DİB'in lağvedilmesi istemi, son yıllarda kamuoyuna hâkim olan yaygın kanaatin aksine, kimi Alevi çevrelerinden çok önce İslamcı çevrelerden yükselen bir istem idi. Bu istemin temelinde devletin DİB marifetiyle İslam dinini ve dindarları kontrol altında tutmak, belirli bir ideoloji doğrultusunda manipüle etmek çabasına karşı duyulan tepki yer alıyordu. AKP'nin iktidara gelmesiyle birlikte ve özellikle bu partinin ikinci iktidar döneminin (2007-2012) ardından bu tutum ve görüş sahiplerinin çoğu DİB'le ilgili eleştirel tutumlarından vazgeçmiş görünmektedirler. 2000'li yıllarda talepleriyle birlikte kamuoyunda daha çok görünür hale gelen Alevilerin DİB ile ilgili taleplerinin temelinde ise, bilindiği üzere, tanınmak isteği bulunmaktadır. Kimi Alevi kurumları kendi inançlarını tanımadığı gerekçesiyle ayrımcılık yaptığı için DİB'in lağvedilmesini istemekte, kimi Alevi kurumları ise Alevi inancının tanınmasıyla DİB bünyesinde yer almaları gerektiğini savunmaktadır. Sesleri daha kısık çıkmasına rağmen toptancı bir üslupla "gayrimüslim" şeklinde tanımlanan, değişik yorumlarıyla Hıristiyan ve Yahudi dinlerine mensup yurttaşlar da tanınmak ve ayrımcılık konusunda mağdur ve şikayetçi bir konumda bulunmaktadırlar.

Bugün itibarıyla DİB, kendi tarihi içerisinde örgütlülük ve etkinlik açısından en "güçlü", siyasi iktidar nezdinde en "itibarlı" dönemini yaşıyor. Toplumun hemen hemen tüm kesimlerine hitap eden basılı ve görsel bir medya ağı var. Diyanet Vakfı ile birlikte her yıl yeni açılan camiler ve Kuran kursları ile idaresinden sorumlu olduğu ibadet mekânlarının sayısı, İslam hukuku ile yönetilen birçok ülkedekinden dahi daha fazla. Personel sayısı her yıl hızla artmaya devam eden DİB'in bütçeden aldığı pay da her yıl artıyor; kurum birçok icraatçı bakanlığın bütçesinden daha büyük bir bütçeye hükmediyor. Diyanet Vakfı ile birlikte yurtdışında da giderek büyüyen bir teşkilatlanması var. Siyasi ve toplumsal gündemle ilgili fetvalar, genelgeler yayınlıyor ve kamuoyuna yansıyan Diyanet görüşleri, destek kadar tepki de görüyor, tartışmalara konu oluyor.

Tüm bu gelişmeler dikkate alındığında denilebilir ki DİB en "güçlü" olduğu döneminde aynı zamanda hayli tartışmalı bir kurum haline gelmiş görünmektedir. Siyasi iktidar sözcülerinin kimi açıklamalarında DİB başkanı için "Ümmetin dini lideri" şeklinde tanımlamalar yapıyor oluşunun tartışmalara yeni bir boyut kazandırdığını da eklemek gerekir. Bununla birlikte, yeni anayasa yapmanın yeniden siyasetin önemli gündemlerinden biri haline gelmesi, konumu Genel İdare içerisinde tarif edilen DİB'i de ister istemez yine tartışmaların odağına taşıyacaktır.

DİB'in artan bütçesi, personeli, etki ve etkinlik alanları ile siyasi iktidarla hiçbir dönem olmadığı kadar yakın ve "uyumlu" bir ilişki içerisinde olması, farklı yaşam tarz ve tercihlerine yönelik müdahale imkânlarını da artırmış durumda. Toplumsal pedagojik boyutları da bulunan bu türden müdahalelerin iktidar partisinin ideolojik hassasiyetlerini yansıtması dikkat çekicidir ve nesnel olarak toplumda ayrıştırıcı bir rol oynamaktadır.

Demokrasi, temel hak ve özgürlüklerle birlikte anlam ve hayatiyet kazanan bir yönetim şekli. Eşit hak ve özgürlükler ve bunları kullanan özgür yurttaşlar olmaksızın bir demokratik toplumun varlığından bahsedilemez. Çalışmanın temel aldığı ölçünün bu "ortak payda" olduğunu bir kez daha vurgulamak gerekir.

Bu çalışma kapsamında DİB'in resmi web sitesi veya resmi kaynaklarında belirtilmeyen tarihi evveliyatı irdelendi. Türkiye'nin yakın tarihinde dönüm noktası oluşturan süreçlerde kurumun ne şekilde tutum

aldığı, ne tür faaliyetler yürüttüğü sorularının cevapları arandı. Örneğin darbe dönemlerinde, ülke gündemini oluşturan sorunlarda DİB'e atfedilen roller, somut dayanakları ile birlikte ortaya konuldu. Özellikle son 20 yıl içerisinde yapısı, faaliyetleri ve kamuoyunda gündem olan çıkışlarıyla birlikte kurumun nereden nereye gelmiş olduğu sorusu ele alındı. Bunun için konuyla ilgili geniş bir kaynak taraması yapıldı, arşiv oluşturuldu ve aynı şekilde konuyla ilgili farklı çevrelerden kişilerin görüşlerine başvuruldu. DİB'in mevcut statüsünü, misyonunu ve faaliyetlerini "sorun" olarak tarif edenlerin çözüme yönelik görüş ve önerileri derlendi.

Bu kapsamda raporun akışı içerisinde DİB'in tarihi evveliyatı, örgütlenme ve büyüme süreci, siyasal ve ideolojik açıdan oynadığı rol, son 18 yıldaki kurumsal büyümesi, bazı bakanlıklarla birlikte kıyaslandığında ortaya çıkan tablo, Diyanet Vakfı'nın faaliyetleri ve işbirliği yaptığı kurumlar ele alınan konuların esasını oluştururken, eklerde de konuyla ilgili derlenen görüşlere, DİB'in bazı tartışmalı fetvalarına ve 2020 yılı içerisinde konu olduğu haber, yazı ve söyleşilerden bazı örnekler yer verildi.

1. GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE DİYANET

Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), kuruluşunu izleyen yıllar boyunca devlet nezdinde önemi azalmayan artan, görevleri, misyonu, çalışmaları ve örgütlenmesi itibarıyla sürekli geliştirilen, güçlendirilen bir kurum oldu. Günümüzde adeta "devlet gibi" dedirten devasa bir organizasyon haline geldi. 150 bine yakın bir personel kapasitesi var. Cami, mescit gibi binlerce ibadet mekânı üzerinden yurttaşlarla doğrudan iletişim imkânına sahip. "Cami dışı" olarak adlandırılan faaliyetleri de yoğun şekilde sürdürüyor. Kurumun, çocuklar da dahil bütün yurttaş kesimlerine hitap eden görsel, dijital, basılı yayınlar içeren geniş bir medya ağı var. Hac ve umre ziyareti organizasyonlarında tekel olma pozisyonunu sürdürüyor. Türkiye Diyanet Vakfı (TDV) gelirleriyle birlikte düşünüldüğünde her yıl daha da büyüyen devasa bir bütçeye hükmediyor. Yanı sıra, teşkilat yapısı ve görevleri yurt dışını da kapsayacak şekilde değişik zamanlardaki yasal düzenlemelerle geliştirildi. Bütçeden aldığı pay da bu "gelişme" ve "büyüme" gidişatına uygun biçimde sürekli bir artış grafiği çizdi.

Devrim Kanunlarından Günümüze DİB'in Yasal Çerçevesi

DİB, Türkiye Cumhuriyeti Devleti ile neredeyse yaşıt bir kurum. 3 Mart 1924 günü DİB'in kuruluşunun ilanı ile birlikte "devrim" kabul edilen başka kanunlar da yürürlüğe girdi: Hilafet resmen ilga edildi; Erkan-ı Harbiye kaldırıldı yerine Genelkurmay Başkanlığı kuruldu; Şerriye ve Evkaf Vekaleti kaldırıldı, bu bakanlığın görevleri kuruluşu açıklanan DİB'e devredildi; Tevhid-i Tedrisat Kanunu kabul edildi ve eğitim-öğretim faaliyetleri Milli Eğitim Bakanlığı bünyesinde merkezileştirildi.

DİB'in kuruluşunun "cumhuriyet devrimleri" olarak anılan bu yasal ve idari düzenlemelerle birlikte gerçekleştirilmesinin, konuya verilen önemin somut bir göstergesi olarak anlaşılması yerindedir. Denilebilir ki din, güvenlik (ordu) ve eğitim alanlarındaki bu merkezi kurumlaşma ve yeniden yapılanma hamlesi, yeni rejimin kendisini üzerinde şekillendirdiği sacayakları oldu. Devlet-toplum-yurttaş ilişkilerinde yeni bir tarihi dönem bu adımların hayata geçirilmesiyle birlikte başladı. Genelkurmay ve Diyanet başkanlıkları doğrudan Başbakanlığa bağlı kurumlar olarak düzenlendi. Diyanet İşleri Başkanı ile Genelkurmay Başkanı'nın maaşları da o dönem aynı idi. Bu, yeniden yapılandırılan devletin askeriye ve diyanet konularına verdiği önemi ortaya koyan "sembolik" ama anlamlı göstergelerden biri olsa gerektir.

Cumhuriyetin ilanını izleyen 10 yıl içerisinde sosyal-siyasal yaşamı ve yeni devlet inşasının işleyişini düzenleyen bir dizi önemli reform adımı atıldı. Yukarıda sıralanan en önemli reformların ardından yürürlüğe sokulan diğer devrim kanunları ve düzenlemeler şunlardı: Şapka İktiası Hakkında Kanun (1925), hafta tatilinin Cuma gününden Pazar gününe alınması (1925), alafranga saatin kabulü (1925), Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedarlıklar ile Bir Takım Ünvanların Men ve İlgasına Dair Kanun (1925), takvim değişikliği (1926), Türk Kanun-ı Medenisi'yle kabul edilen evlenme akdinin evlendirme memuru önünde yapılacağına dair medeni nikah esası ile aynı kanunun 110. maddesi hükmü (1926), Beynelmilel Erkamin (rakamların) Kabulü Hakkında Kanun (1926), resmi binaların üzerindeki tuğraların kaldırılması (1927), Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkında Kanun (1928), Anayasa'dan "Devletin dini İslam'dır" ibaresinin çıkartılması ve yemin ifadelerinin değiştirilmesi (1928), Arapça ve Farsçanın okul programlarından çıkartılması (1929), Efendi, Bey, Paşa gibi lakap ve Ünvanların Kaldırıldığına Dair Kanun (1934), Bazı Kisvelerin Giyilemeyeceğine Dair Kanun (1934). Cumhuriyetin kurucu iradesinin ülkeyi "muasır medeniyetler seviyesinin üzerine çıkarma" hedef ve çabası, siyasi, idari ve toplumsal yaşamı yeniden düzenleyen bu yasalarla resmen uygulama safhasına sokulmuştur. Bu yasaların çoğunun dini boyutları bulunan verili durumu değiştirmeye dönük düzenlemeler içerdiği dikkate değer ortak özellikleridir.

Şer'îye ve Evkaf Vekâleti'nin 3 Mart 1924'te kaldırılması üzerine onun yerine ikame edilen Diyanet İşleri Reisliği'ne başlangıçta atfedilen görev alanı, "itikat, ibadet işleri ve dinî ibadet mekânlarının düzenlenmesi" şeklinde belirlenmişti. Daha önce bakanlık düzeyinde yürütülen bu faaliyetlerin idari bir kurum bünyesinde yeniden organize edilmesiyle, hukuk sistemini dinsel referanslardan uzaklaştırmak amaçlanmıştır.¹

8 Haziran 1931'de kabul edilen bir kanunla Diyanet Reisliği'nin bünyesinde yer alan Dini Müesseseler Müdürlüğü ile Levazım Müdürlüğü, Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne katıldı ve bu düzenleme ile DİB'in görev ve yetki alanı 1950 yılına değin daraltılmış oldu. 22 Haziran 1935 tarihinde Diyanet İşleri Reisliği bir teşkilat kanununa sahip oldu.

II. Dünya Savaşı'nın ardından ortaya çıkan yeni dünya durumu, Türkiye Cumhuriyeti'nin de yeni karar ve tercihler belirlemesini gerekli kılmıştı. Kuruluşunda Batı lehine tercihini yapmış olan genç cumhuriyetin Nazi Almanyası'nın yenilgisinin ardından ABD ve İngiltere'nin Sovyetler Birliği karşısında yeniden şekillendirdiği bu kampta yerini alması için, örneğin çok partili siyasi sisteme geçmesi, NATO'ya katılması, yeni dönemin başat konsepti olan "komünizme karşı mücadelede" rol üstlenmesi gerekiyordu. Bu politik ortam ve gidişat, Diyanet'in önem kazanmasını da beraberinde getirdi. Nitekim 29 Nisan 1950 tarihinde kabul edilen 5634 Sayılı Kanun ile beraber Diyanet İşleri Reisliği'nin adı Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB) olarak değiştirildi. 1931 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne bağlanan cami ve mescitlerin idaresi ile görevlileri yeniden DİB bünyesine katıldı. Kurumun daha önce daraltılan yetki ve görev alanları yeniden genişletildi.

27 Mayıs 1960 darbesinin ardından kabul edilen 1961 Anayasası'nda DİB Genel İdare içerisinde konumlandırılarak anayasal bir statüye kavuşturuldu. 22 Haziran 1965 tarihinde çıkarılan 633 Sayılı Kanun ile DİB'e ilişkin mevzuat tek bir metinde toplandı. 633 Sayılı Kanunun 1. maddesiyle DİB'e "İslam dininin inançları, ibadet ve ahlak esasları ile ilgili işleri yürütmek", "din konusunda toplumu aydınlatmak" ve "ibadet yerlerini yönetmek" olmak üzere temelde üç görev alanı tanımlandı. Buradaki ahlak vurgusunun ucu açık bir ideolojik niteliği bulunduğu dikkat çekmek gerekir.² 633 Sayılı Kanun, 1 Temmuz 2010 tarihli 6002 Sayılı Kanun çıkarılıncaya kadar yürürlükte kaldı.

12 Eylül darbecilerinin getirdiği ve halen de yürürlükte olan 1982 Anayasası'nda da DİB'in genel idare içerisinde tarif edilen anayasal bir kurum olma statüsü korundu ve DİB'in misyonu 136. maddede şu şekilde tanımlandı:

Genel idare içinde yer alan Diyanet İşleri Başkanlığı, lâiklik ilkesi doğrultusunda, bütün siyasî görüş ve düşüncülerin dışında kalarak ve milletçe dayanışma ve bütünlüşmeyi amaç edinerek, özel kanununda gösterilen görevleri yerine getirir.

Bugüne değin çok sayıda maddesi değiştirilen, revize edilen, ancak ideolojik özüne dokunulmayan 12 Eylül Anayasası'nın genel kabul gören ve anayasa yazıcılarının dahi günümüzde savunmadığı otoriter, milliyetçi ideolojik özünün bu maddede de yansımaları bulunduğu yaygın olarak paylaşılan bir görüştür.

1 Temmuz 2010 tarihinde kabul edilen 6002 Sayılı Kanun ile DİB'in "hizmet birimi" sayısı artırılırken yurtdışı faaliyetlerine de yasal dayanak getirilmiş, yanı sıra cami dışı din hizmetlerinin önü açılarak radyo, televizyon kurulmasına imkân tanınmıştır. 2012 yılında Diyanet Başkanı'nın devlet

¹ "Anılan kadrolar ibadete ilişkin hizmet bağlamında din işlerini, teknik idare içinde bir örgütün yönetimine vererek bir yandan dinin toplum yaşamındaki yerini gözeterek kontrolü altına almış; öte yandan da seküler yapı içinde yer vermekle işlevinin dünyevi bir nitelikte olmasını sağlamıştır." İştah Gözaydın, *Diyanet, Türkiye Cumhuriyetinde Dinin Tanzimi*, İletişim, 2. Baskı, 2020, s. 63.

² "DİB, Cumhuriyet tarihi boyunca Türkiye devletinin ideolojik bir araç olarak benimsediği kurumlardan biri olarak temayüz etmektedir." İştah Gözaydın, *a.g.e.*, s. 307.

protokolündeki yeri 53'ten 10. sıraya yükseltildi. Bu düzenleme yapılırken Atatürk dönemine atıfta bulunuldu. DİB, "Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi" olarak adlandırılan yeni düzenlemenin kabul edilmesinin ardından 10 Temmuz 2018 tarihinde çıkarılan 1 no'lu Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile Cumhurbaşkanlığına bağlandı.

Laiklik ve Temsil Tartışmaları

Bilindiği üzere Türkiye'de laiklik 5 Şubat 1937 tarihinde anayasal bir form olarak kabul edildi. 1924'te Diyanet İşleri Başkanlığının kurulmasını izleyen yıllar boyunca kurucu kadronun kafasında özellikle Fransız laikliğinden esinlenen bir laiklik anlayışını hayata geçirmek bulunuyordu. Ne var ki bu tip bir laiklik uygulamasının Türkiye şartlarında nasıl hayata geçirilebileceği noktasında giderilemeyen tereddütler de söz konusuydu.

Laiklik bir anayasal form olarak kabul edilmeden önce, 10 Mayıs 1931 tarihinde toplanan CHP 3. Büyük Kongresi'nde görüşülen programda laiklik kavramının sınırları şu şekilde çizildi:

Fırka devlet idaresinde bütün kanunların, nizamların ve usullerin, ilim ve fenlerin muasır medeniyete temin ettiği esas ve şekillere ve dünya ihtiyaçlarına göre yapılmasını ve tatbik edilmesini prensip kabul etmiştir. Din telakkisi vicdani olduğundan, Fırka din fikirlerini devlet ve dünya işlerinden ve siyasetten ayrı tutmayı milletimizin muasır telakkisinde başlıca muvaffakiyet amili görür.³

Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam* adlı ünlü Mustafa Kemal biyografisinde, Mustafa Kemal'in "cahil" Türkiye halkının özellikle din gibi "hassas" bir konuda "kendi haline" bırakılmasının ülkenin "çağdaşlaştırılması" hamlesi açısından son derece "mahsurlu" olduğuna inandığını anlatmaktadır. Bu nedenle aslında tercihinin din ve devlet işlerinin kesin biçimde birbirinden ayrıldığı Fransız tipi laiklikten yana olmasına karşın, bu alanı DİB eliyle kontrol etmeyi biraz da "mecbur kalarak" ve Şevket Süreyya Aydemir'in deyişiyle "laisizmden taviz vermek pahasına" tercih etmiştir:

Öyle görünüyor ki Gazi Mustafa Kemal, Saltanat ve hilafetin lağvı gibi, bunların devamı olan şeriat mahkemelerinin kaldırılması, medreselerin kapatılması, hulasa devletin laikliğe yöneltmesi hareketlerinde, Meşrutiyet devrinin taassupla mücadele cereyanlarından elbette ki az çok etkilenmiştir. Çocukluk ve ilk gençlik hayatında mutaassıp bir aile terbiyesi almamış olmasının etkileri de buna eklenmelidir. Bunlardan başka, çağ'ın akışından gelen sezgileri, milletin mutaassıp değil, cahil olduğu yolunda, görgüye dayanan kanaatlerini de bu etkiler arasında saymalıdır. Ama gene de bu Laisizm hamlesini, bütünü ile Gazi Mustafa Kemal'e mal etmekte tam bir isabet vardır.⁴

Sonuçta "Türk tipi laiklik" olarak tanımlanabilecek bir laiklik anlayışı tercih edildi, kurumlaştırıldı ve din, iman, ibadet işlerini yönetmek üzere oluşturulan DİB'e de gerçek manada "laik" olduğu tartışmalı bu sistemi "koruyup-kollama" görevi verildi. Oluşturulan sistem gerçekte din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması değil, din alanının DİB üzerinden devlet tarafında kontrol edilmesi, dahası hakim devlet ideolojisine göre yeniden şekillendirilmesi, bir tür "devlet Müslümanlığı" ya da "Türkçü, devletçi İslam" anlayışı yaratılması idi. Gerçekleşen tarih bunun somut örneklerini oluşturan uygulamalarla dolu. Böyle olduğu için de Diyanet üzerinden bir laiklik tartışması günümüze değin süregeldi.

Yeni Türkiye Cumhuriyeti Devleti kendine özgü bir laikliği benimsediğinde ve "millet" kavramını Osmanlı'dan farklı olarak Türklükle eşdeğer tutan bir ulus-devlet inşa etmeye karar verdiğiğinde, Milli Eğitim'le birlikte Diyanet kurumu da girişilen "çağdaşlaşma" çabasının önemli enstrümanlarından biri olarak işlevlendirildi. 1960 ve 1980 darbelerinde yeniden gözden geçirilen Diyanet kanununda, DİB'e laikliğin yanı sıra "Türk milli kimliğini korumak" görevi de verildi:

³ Aktaran İsmail Kara, *Cumhuriyet Türkiyesi'nde Bir Mesele Olarak İslam-1*, İstanbul: Dergah, 6. Baskı, 2014, s. 31.

⁴ Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam, Cilt 3*, İstanbul Remzi Kitabevi, 16. Baskı, 1999, s. 169.

1982 Anayasasında (...) 1961 Anayasası'ndan farklı olarak, "laiklik ilkesi doğrultusunda, bütün siyasi görüş ve düşünüşlerin dışında kalarak ve milletçe dayanışma ve bütünleşmeyi amaç edinmek" suretiyle özel kanununda gösterilen görevleri yerine getireceği öngörülmüştür. Böylece Diyanet kurumu anayasal olarak Türk milli kimliğini korumakla görevli kılındı.⁵

Görüldüğü üzere DİB'in, kuruluşunu takip eden yıllar boyunca görev ve yetki alanlarının yanı sıra kuruma atfedilen misyonlar bakımından da giderek artan bir etkinliği söz konusudur. Kuruluş mantığını oluşturan din alanını devlet adına kontrol etme motivasyonunun giderek laikliği, Türklüğü, milli birlik ve bütünlüğü de içine alacak şekilde genişlemesi dikkat çekicidir. Bu durum, Anayasa Mahkemesi'nin (AYM) çeşitli vesilelerle DİB'in "dini değil idari bir kurum olduğu" yönündeki kararlarıyla birlikte okunduğunda daha da girift bir hal almaktadır.⁶

Genel olarak kamuoyundaki hâkim bakış açısı ve kanaat ise DİB'in "dinî bir kurum" olduğudur. DİB'in faaliyetleri de bu kanaatle uyumlu bir nitelik taşımaktadır. Bu durum, Diyanet'in tarihi evveliyatında da böyle olmakla beraber özellikle günümüzde daha da belirgindir. Medya ve dijital imkân ve araçlar da kullanılarak DİB tarafından yurttaşlara hemen her konuda dinî referanslarla belirli bir yönde telkinlerde bulunulması bile tek başına DİB'in dinî mi idarî bir kurum mu olduğunu müphem kılmaktadır. Zaman zaman iktidar lehine yapılan siyasi mahiyetteki açıklamalar ise dinin siyasi maksatlarla araçsallaştırılması eleştirilerinin temel dayanaklarından birini oluşturmaktadır. Bu bağlamda dinin devlet tarafından DİB üzerinden kontrol ve tanzim edilmesi öncelikle laiklik bakımından tartışma konusu olmamaktadır.

Şevket Süreyya Aydemir'in de işaret ettiği gibi, cumhuriyetin kurucu kadroları açısından da DİB, gerçek manasında bir laiklik anlayışından ödün vermek pahasına oluşturulmuş bir kurum idi. Bu yönüyle seküler kesimlerde DİB'in varlığına ve çalışmalarına karşı "tereddütlü" bir yaklaşım hasıl olmuştur. Bununla birlikte temel dayanak noktası Mustafa Kemal Atatürk'e kayıtsız-şartsız bağlılık olan bazı Kemalist çevrelerin DİB'in varlığından ve asli görevlerinden ziyade DİB'i yöneten-yönlendiren siyasi iktidara (günümüzde AKP) karşı tepki duyduklarını da kaydetmek gerekir.

DİB'in kurumsal olarak varlığının laiklik ile bağdaşıp bağdaşmadığı tartışmaları, 1960'lı yıllardan itibaren "temsiliyet" sorunu ve talepleriyle birlikte genişleyen bir boyut kazandı. Temsil ve devlet nezdinde tanınma sorunu ve talepleri, 1960'lı yıllarda özellikle Aleviler tarafından gündeme taşındı. Bu, 1950'li yıllardan itibaren belirgin hale gelen kentleşme ve kırdan kente göç olgusuyla da doğrudan ilintili bir gelişmedir.

Tek parti dönemi uygulamaları ve peş peşe geliştirilen reformlar, aslında cumhuriyet fikrine son derece açık olan Alevileri genel olarak olumsuz etkiledi. Dinî bir kurumsallaşma ve altyapı dayanaklarına sahip olmayan ve Osmanlı döneminde çoğunlukla devletle koşulları ölçüsünde temas etmeden yaşamaya çalışan Aleviler, tekke ve dergahların kapatılması, dinî unvanların yasaklanmasıyla birlikte cumhuriyet döneminde de fiilen "yasaklı" bir toplum olmaya devam ettiler. Aleviliğin dede, pir, mürşit, talip ilişkisinin merkezinde bulunduğu bir inanç ve yaşam biçimi olduğu ve temel ibadetlerinin de ayin-i cem olduğu dikkate alınacak olursa, bu "yasaklı" olma durumu daha iyi anlaşılır olmaktadır. Aleviler yüzyıllar boyu ibadetlerini köyün en büyük evinde cem yaparak, Bektaşiler ise tekke ve dergahlarında yapmışlardır.⁷

1960'lı yıllara değin Alevilerin DİB'in çalışmalarıyla doğrudan herhangi bir ilgisi olmamış, dolayısıyla

⁵ İştâar Gözaydın, *a.g.e.*, s. 49

⁶ "AYM 21 Ekim 1971 tarihli kararında DİB'i, dinî bir teşkilât değil genel idare içinde yer alan idarî bir teşkilât olarak ele almakta, bu türde bir kuruma olan ihtiyacı, "Dinin Devletçe denetiminin yürütülmesi", "dinî taassubun önlenmesi", "dinî ihtiyaçlarının karşılanabilmesi" nedenlerine dayandırmaktadır. Mahkemeye göre, devletin içtimai bir müessese olan toplumun dini gereksinmelerine yardım etmesinin laiklik esaslarına aykırı bir yanı bulunmamaktadır.

⁷ Konuyla ilgili daha geniş bilgi için bkz. Cafer Solgun, *Gayriresmî Cumhuriyet*, İstanbul: TİMAŞ, 2012.

somut taleplere dayalı herhangi bir girişimleri de söz konusu olmamıştır. 1960'lı yıllarda belirgin hale gelen ekonomik nedenlerle kırdan kente göç akımı, Alevilik açısından yeni bir tarihi döneme işaret eder. Kaçınılmaz olarak geleneksel Alevilik çözülürken yeni şartlara uyum sağlama çabası içerisinde yeni bir kimlik inşası ihtiyacı söz konusu olmuş ve beraberinde DİB ile ilgili problemler başlamıştır. Kimlik ve değerlerini korumak ve tanınmak o dönemden bu yana Alevilerin temel sorunu haline gelirken, Alevilerin kamusal alanda görünür olması Diyanet eksenli tartışmaların yeni bir halkasını meydana getirmiştir. Bu bağlamda denilebilir ki farklı din ve inanç gruplarının tanınması ile ilgili sorun ve talepler Alevilerle özdeşleşmeye başlamıştır. Bunda, Alevilerin Türkiye toplumunda kayıtsız kalınamayacak bir nüfusa sahip olmalarının da payı büyüktür. DİB'in hukuki statüsü, laiklik bağlamında meşruiyetinin tartışma konusu olması, bu gelişme ile birlikte DİB'in "bütün Müslümanların ortak dinî değerlerini oluşturan itikat ve ibadet esaslarını yürüten" ve "Müslümanların birlikte ibadet ettikleri mabetleri yöneten" bir kurum olarak lanse edilen algısını muğlaklaştıran bir etkiye neden olmuştur.

Söz konusu dönemin, 22 Haziran 1965 tarihli 633 sayılı kanun ile birlikte DİB'in etkinlik alanının arttığı, dini ve kamusal alanda etkinliğinin daha belirgin hale geldiği ve siyaset kurumu tarafından araçsallaştırılmasının eleştirilere neden olduğu bir dönem olduğunu da eklemek gerekir. DİB'in Sünni-Hanefi mezhebini esas alan bir anlayışla faaliyet yürüttüğü, Alevileri temsil etmediği adeta bu dönemde siyasetçiler ve hukukçular tarafından "keşfedilmiş" görünmektedir. Nitekim DİB bünyesinde bir "Mezhepler Müdürlüğü" oluşturulması fikri de ilk defa bu dönemde gündeme gelmiştir. Ne var ki 1963 yılında bu tasarı TBMM gündemine geldiğinde sağ tandanslı basın aleyhte bir kampanya başlatmış ve İnönü hükümeti tepkiler üzerine tasarıyı geri çekmiştir. Bu düzenlemeye karşı çıkanların iddiası, düzenlemenin "lüzumsuz" olduğu ve Diyanet'in "Müslüman cemaati tam bir eşitlik içinde temsil ettiği" idi.⁸

Tasarının İnönü hükümeti tarafından geri çekilmesinin ardından, aralarında izleyen yıllarda siyaset sahnesinde isimleri sıkça duyulacak olan Mustafa Timisi, Seyfi Oktay ve Engin Dikmen'in de bulunduğu bazı Ankara Üniversitesi öğrencileri tasarıyı destekleyen bir bildiri ile kamuoyu önüne çıkmışlardır. Bu çıkış, modern Alevi hareketinin örgütlenmesinin temelini atan bir gelişmedir. Nitekim aynı yıl birisi Hacıbektaş'ta olmak üzere üç Alevi derneği kurulurken *Cem* adı taşıyan bir dergi de 1966 yılında yayın hayatına başlamıştır. Bu tarihten günümüze değin DİB, 1980 darbesinden sonra zorunlu hale gelen din dersleri, cemevlerinin statüsü, eşit yurttaşlık ve Aleviler için özel önemi olan günlerin tanınması gibi birbiriyle bağlantılı Alevi talepleriyle birlikte ve 1990'lı yıllarda giderek artan bir ağırlıkta hep gündemde olmuştur.

DİB bünyesinde mezhepler dairesi kurulması önerisi 1975 yılında Bahriye Üçok tarafından yeniden gündeme getirilmiştir.

633 sayılı Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkındaki Kanunun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine ve Bu Kanuna 5 Geçici Madde Eklenmesine Dair Kanun Tasarısı'nın müzakerelerinde Üçok Senato Başkanlığına verdiği önergede devlet bütçesinden sadece Sünni-Hanefi vatandaşlar için harcamalar yapılmasının diğer mezheplerden yurttaşlarda "üvey evlat" psikolojisi geliştireceğini savunmuş, "dinin belli başlı mezheplerinin salıklarına hizmet edecek bir kuruluşta bir danışma masasının bulunmasının fitneyi önleyeceğini" savunmuştur.⁹

⁸ "Tasarı, TBMM'ye sunulduğunda özellikle sağ eğilimli basın ve yayın organlarında aleyhte geniş bir yayın ve kampanya yapılmıştır. Vehbi Bilimer, 'Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun Tasarısı Hakkında Mütalaa' adlı kitabında, kanun tasarısında yer alan yukarıdaki ifadeleri eleştirmiş ve Müslüman cemaati tam bir eşitlik içinde mütalaa ederek görev yapmanın, Diyanet'in zaten asıl vazifesi olduğunu, tasarıda yazan bazı cümlelerin lüzumsuz olduğunu belirtmiştir. Bilimer, tasarıda bu türde ifadeler kullanılarak bir de Mezhepler Müdürlüğü'nün ihdas edilmesini resmen tefrika yolları açılmış ve asil gayeden uzaklaşmış olabileceğini belirterek eleştirmiş ve Mezhepler Müdürlüğü'nü lüzumsuz olarak nitelemiştir." Aktaran Ömür Aydın, "Diyanet İşleri Başkanlığı Üzerine Bir Tartışma: Temsil Meselesi", *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Temmuz 2019, Cilt: 33, Sayı: 3.

⁹ *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi* 22, 1975, ss. 22-23.

Ancak önerge, dönemin Devlet Bakanı Hasan Aksay'ın cevabi konuşmasında savunduğu gerekçelerle reddedilmiştir: "Bu teklif, millet ve memleket bütünlüğünü bölücü, millî sükûn ve huzuru bozucu ve mezhepler arasındaki rekabet ve ihtilâfları uyandırıcı ve tahrik edici niteliktedir."¹⁰ DİB'in yapısal bir reformla yeniden yapılandırılmasına dönük görüşler bu tarihten sonra bir daha TBMM veya Senato'da gündeme gelmezken, 12 Eylül 1980 darbesinden sonra Siyasi Partiler Kanunundaki düzenleme ile DİB'in lağvedilmesini savunmak bir siyasi parti için kapatılma gerekçesi olarak belirlenmiştir.

DİB eksenli laiklik ve temsiliyet tartışmaları günümüzde de laiklik, kamu hizmetlerinden yararlanmada eşitsizlik, kurumun statüsü nedeniyle siyaset ile ilişkisi ve bir bütün olarak eşit yurttaşlık sorunları etrafında devam etmektedir. Sorunun, Avrupa Birliği (AB) ilerleme raporları ve çeşitli başvurular nedeniyle Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin (AİHM) kimi kararlarında da yansımaları bulunduğunu eklemek gerekir.

DİB'e Atfedilen İdeolojik ve Siyasi Misyon

Bilindiği üzere "dini siyasete alet etmek" iddiası ve bu iddiaya dayanak teşkil eden "irticai faaliyetlerin odağı olmak" suçlaması, "bölücülük" ve "komünist faaliyetler yürütmek" ithamı ile birlikte bugüne değin Anayasa Mahkemesi (AYM) tarafından verilen parti kapatma kararlarının belli başlı gerekçelerinden biri olmuştur. Tek Parti döneminde (1923-1946) Bakanlar Kurulu kararıyla siyasi partiler kapatılırken, 1946-1960 arasındaki dönemde sulh ceza mahkemeleri parti kapatma kararları verdi. 27 Mayıs Darbesinin ardından kabul edilen 1961 Anayasası ile birlikte kurulan AYM parti kapatma davalarına bakmakla da yükümlendirildi. "İrtica" suçlamasıyla kapatılan ilk parti Milli Mücadele'nin belli başlı isimlerinden biri olan Kazım Karabekir'in kurduğu Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası idi (1925). Aynı iddiayla Milli Nizam Partisi 1971'de, 12 Eylül darbesinin ardından diğer siyasi partilerle birlikte Milli Selamet Partisi 1981'de, Refah Partisi 1998'de, Fazilet Partisi 2001'de kapatıldı. "İrticai faaliyetlerin odağı olmak" suçlamasıyla AKP de 2008 yılında Anayasa Mahkemesi'nde açılan davada kapatılmanın eşliğinden döndü.¹¹

2010 yılında yapılan anayasa değişikliği referandumu ile parti kapatmak zorlaştırılmış olmakla beraber halen bu ve benzer gerekçelerle parti kapatmanın hukuki imkânları vardır ve yer yer Halkların Demokrasi Partisi (HDP) üzerinden siyasi polemiklerin de konusu olabilmektedir.¹²

"Dini siyasete alet etmek" iddiasıyla ve "irticai faaliyetlerin odağı olmak" suçlamasıyla artık siyasi partiler kapatılmıyor. Ancak dinin DİB üzerinden siyasete alet edildiğine dair eleştiri, görüş ve değerlendirmeler, şikâyet ve yakınmalar artan bir ivmeyle devam ediyor. 2002 yılında tek başına iktidara geldiğinde seçmenlerine Diyanet kurumunu özerkleştireceğini vaat eden, DİB'in lağvedilmesi de dahil eleştirel görüşlere açık duran AKP, uzun iktidar sürecinin üçüncü döneminde (2011 ve sonrası) kurumu mevcut statüsü ve misyonuyla savunmakla kalmayıp eleştirel görüşlere de kulaklarını tıkayan bir tutum içerisine girmiş durumdadır.¹³

DİB'in Kemalist statüko ve askeri vesayet etkisi altında ideolojik olarak araçsallaştırılmış olmasına sert eleştiriler yönelten İslamcı-muhafazakâr gelenekten entelektüellerin yaklaşımları da bu "değişime" paralel bir dönüşüme uğramış görünmektedir. Bu tutum değişikliğinin sahipleri açısından önem

¹⁰ *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi* 22, 1975, ss. 22-23.

¹¹ "TAYM kararıyla 1963 yılından günümüze değin 24 siyasi parti hakkında kapatma kararı verildi. Konuyla ilgili bir haber için bkz. <https://www.yenisafak.com/politika/turkiyede-kapatilan-partiler-listesi-82207>.

¹² Nitekim 19 Mart 2021 günü Yargıtay Başsavcılığı AYM'ye bu partinin kapatılması için dava açtı.

¹³ Birinci AKP hükümetinde DİB'den sorumlu Devlet Bakanlığı koltuğunda oturan Prof. Dr. Mehmet Aydın, 2002 Aralık ayı içerisinde Zaman, Milliyet ve Hürriyet gazetelerine verdiği peş peşe mülakatlarda DİB'le ilgili köklü bir "eylem planı" hazırladıklarını açıklamıştı. Hiçbir zaman hayata geçirilmeyen bu plan, DİB'in "YÖK gibi yarı özerk" bir statüye kavuşturulması, Diyanet İşleri Başkanı'nın Din İşleri Yüksek Kurulu'nun göstereceği adaylar içerisinden seçimle belirlenmesi gibi hususlar içeriyordu.

taşıyan mesele, öyle anlaşılıyor ki, mevcut haliyle DİB'in kendisinden ziyade kim tarafından yönetiliyor olduğudur.

Yasada "siyasetler üstü" olması gerektiği özellikle vurgulanmış olmasına karşın DİB, ne dün ne de bugün "siyasetler üstü" bir kurum olmuştur ve mevcut yapısını sürdürdüğü müddetçe ne de yarın olabilecektir. Çünkü DİB'in kuruluş mantığı ve statüsü, kendisine atfedilen misyon, DİB'in "siyasetler üstü" olmasını neredeyse imkânsız kılmaktadır. DİB'in siyasetle ilişkisi konusunda en "güvenilir" tanıklar, bu kuruma başkanlık yapanlar olsa gerektir. Keza bu isimlerin bazıları, emekli olduktan veya görevden ayrıldıktan sonra bazen açıkça ve doğrudan, bazen dolaylı biçimde bu durumu dile getirmişlerdir. Örneğin 1967-1992 yılları arasında 14. Diyanet İşleri Başkanlığı yapan, AKP'nin ilk ve ikinci döneminde milletvekili olan, 2007 seçimlerinin ardından 2010 yılına değin hükümette Diyanetten Sorumlu Devlet Bakanı olarak görev yapan M. Sait Yazıcıoğlu, 1993 yılında, yani görevden ayrıldıktan bir yıl sonra bir dergide yayımlanan röportajında DİB ile ilgili önemli saptamalarda bulunmuş ve DİB'in mevcut yapısıyla "siyasi baskıdan uzak kalamayacağına" şu sözleriyle dikkat çekmişti:

Hatırlıyorum, bir Devlet Bakanı vaazında bir şey söyleyen din görevlisi için "Ben onun kafasını koparırım" gibi sözler söylemişti. Hâlbuki Devlet bakanı din görevlisinin kafasını falan koparamaz. Din görevlisinin bağlı olduğu bir makam vardır. O makam neyse gereğini yapar. Devlet bakanı ile ilişkisi de yoktur. Anayasa'nın bu müesseseye verdiği görevle mevcut yapı çelişkilidir. Birbirine terstir. Anayasa Diyanet'e diyor ki; Her türlü siyasi görüş ve düşüncenin üzerinde kalarak görev yapacaksın. Ondan sonra da müesseseyi bir siyasi partiye mensup bakana bağlayacaksın. O bakan da tabii o müesseseye ilgili çeşitli yersiz taleplerin ve siyasi baskıların altında. Tabii o talepleri, siyasi görüşünün gereğini yerine getirmek için kendisi baskı yapıyor. Bu ortam içerisinde Anayasa'nın verdiği görevi yerine getirmenin imkânı yoktur. Ayrıca yapılan baskılar açık olmaz. Bunun çeşitli yolları vardır. Bir kere şu havayı, görüntüyü kesinlikle kaldırmak lâzım; "Diyanet İşleri mensuplarına acaba ne ölçüde güvenilir. Devletin acaba bunlara telkini var mıdır?" şeklinde kamuoyunda, halk arasında bir kanaat vardır. Fakat bu kanaati Başkanlığın şu ortam, şu yapı, şu statü içinde silebilmesi mümkün değil.¹⁴

Diyanet İşleri Başkanlığı görevinden ayrıldıktan sonra Tansu Çiller liderliğindeki Doğru Yol Parti'sinde siyasete atılan, sonradan AKP kurucusu ve milletvekili olan Tayyar Altıkulaç ise DİB'in "siyasetin emrinde" olmasının "değişmeyen bir sıkıntı" olduğu görüşünü şu şekilde ifade etmişti:

Diyanet'te hemen her gün yaşanan ve değişmeyen sıkıntı, kanunla (Diyanet İşleri Başkanı'na) verilmiş olan yetkilerin siyasi makam tarafından kullanılmak istenmesinden kaynaklanır. (...) Dini otorite boşluğu kesin olarak var. Bunun önemli sebebi Diyanet'in siyasi iktidar emrindeki görünümü ve bazı çevrelerce bu durumun istismar edilmesidir.¹⁵

Değişik dönemlerde basına da yansıyan başka ilginç örnekler de var. Örneğin 1947-51 yılları arasında Diyanet'in üçüncü başkanı olarak görev yapan Ahmet Hamdi Akseki, 8 Ocak 1951 tarihinde Meclis Bütçe Komisyonu üyesi milletvekillerine bilgi verirken Ferit Melen başta olmak üzere bazı CHP'li üyelerin saldırısına uğramış ve geçirdiği kalp krizi sonucu ertesi günü hayatını kaybetmiştir. 1966 yılında Adalet Parti milletvekili ve Devlet Bakanı Refet Sezgin, tayin isteğini yerine getirmeyen dönemin Diyanet İşleri Başkanı İbrahim Elmalı'ya makamında hakaretler yağdırmış, istifaya zorlamıştır. Tayyar Altıkulaç, 27 Mart 1979 tarihinde CHP milletvekili Celal Paydaş'ın silahlı ve fiili saldırısına maruz kalmıştır.¹⁶

¹⁴ "Daha yürekli bir Diyanet", *Altınoluk Dergisi*, Kasım 1993, Sayı: 93.

¹⁵ A.g.m.

¹⁶ İsmail Kara, a.g.e., s. 89.

Siyasi iktidar tercihleriyle Diyanet İşleri Başkanlığı görevine atanan isimlerin büyük çoğunluğunun görevlerinden ayrıldıktan sonra siyasete atılmış olmaları da dikkat çekicidir. Tercihleri ise genellikle sağ, milliyetçi, muhafazakâr tandanslı partiler olmuştur. Kuşkusuz her yurttaş gibi Diyanet İşleri'nde başkanlık, yöneticilik yapmış olanlar da siyasete ilgi duyabilir, politikaya atılabilir; içerisinden geldiği memuriyet görevinin buna engel olması düşünülemez. Buradaki sorun, siyasetle memuriyet esnasında kurulan ilişkiler ve Diyanet'in "siyasetler üstü" olma iddiasının müphem niteliğidir.

Eski başkanların da dikkat çektiği üzere, iktidar partileri Diyanet'e her türlü müdahale etmişlerdir, etmektedirler ve bu statüsü sürdüğü müddetçe edeceklerdir de. Her şeyden önce DİB başkanının iktidar partisi tarafından atanması, bütçesinin iktidar partisi tarafından oluşturulması, bürokratik hiyerarşide iktidar partisinin kontrolünde bir kurum olması buna olanak tanımaktadır. Dinin popülist siyaset açısından son derece "kullanışlı" bir enstrüman olması da akılda tutulması gereken bir realitedir. DİB, din-iman-ibadet işleri ile ilgili bir devlet kurumu olduğu müddetçe güç ve iktidar sahiplerinin kullanmaktan geri duracakları bir yapı olmaktan kurtulacak gibi görünmemektedir. Bu, siyasi ve toplumsal gündemde onun "tartışılan" bir kurum olmasının da esas sebeplerinden biridir. Eğer dinle ilgili bir kurum olduğu için Diyanet'in "siyasetler üstü" olması önemli ve gerekli ise o halde bu hassasiyeti başa çıkartan, anlamsızlaştıran verili durumu değiştirmek, neden siyasetin temel bir gündemi olmuyor? Sorunun doğal olarak bir parçası da budur.

Siyaset Kurumunun Yaklaşımı

Sağlıklı işleyen bir demokrasi inşa edebilmenin önünde duran sorunların çözüm adresi kuşkusuz ki yasama, yürütme erklerini de kapsayacak şekilde siyaset kurumudur. Ne var ki DİB ile bağlantılı olduğu sorunlar kurumun ifade ettiği ağırlık oranında siyaset kurumunun gündemi olamıyor, eleştiri ve talepler kayda değer oranda siyasetin gündemi haline gelemiyor, dikkate alınmıyor, dolayısıyla talep ve beklentiler de karşılığını bulmuyor, çözüme kavuşturulmuyor. Siyasi yelpazeyi oluşturan yapılar, kendilerine göre neden ve gerekçelerle konuyu eleştiri sahiplerinin (mesela Alevilerin) konuşmalarına "razi" bir yaklaşım sergilerken, dile getirilen taleplerin yerine getirilmesi söz konusu olduğunda kendilerini "sorumlu" görmeyen bir pratik sergiliyorlar. Sorun sadece şu veya bu inanç grubunun sorunu olmadığı, doğrudan demokrasiyle, din ve inanç özgürlüğü hakkıyla, "birlik-beraberlik" olarak da okunabilecek toplumsal barışla ve gerçek manasında laiklik ile ilgili olduğu halde.

Tarihsel olarak, parlamentoda temsil edilen siyasi partilerin çok büyük kesiminin DİB söz konusu olunca siyasi farklılıklarını bir kenara koyarak aynı tutumu benimsemeleri dikkat çekicidir. Kuşkusuz bugün asıl belirleyici olan iktidar partisi AKP'nin tutumudur. Çünkü AKP uzun süredir iktidarda bulunan bir partidir, mecliste çoğunluğu vardır, siyaseten gerekli gördüğü yasaları hızla meclis gündemine getirmekte ve yasalaşmasını sağlayabilmektedir. Ne var ki AKP'nin DİB konusundaki tutumu, ilginç ve düşündürücü bir manzara arz ediyor.

2002 seçimlerinde tek başına hükümet kuracak çoğunluğu elde eden AKP'nin ilk kabinesinde Diyanet'ten sorumlu devlet bakanı Mehmet Aydın idi. Aydın basına yaptığı açıklamalarda Diyanet İşleri Başkanlığı'nı yeniden yapılandırarak özerkleştireceklerini deklare etmişti. Ancak izleyen dönemlerde bu yönde herhangi bir girişim gündeme gelmedi.¹⁷

5 Mayıs 2006 tarihine gelindiğindeyse bütün yazılı ve görsel medya organlarında "Arınç: Diyanet kaldırılсын" başlık ve anonsları eşliğinde bir haber yayımlandı:

TBMM Başkanı Bülent Arınç, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kaldırılması gerektiğini belirtti. ATV'de dün gece katıldığı bir programda, "Meclis'te neden cemevi yok" sorusuna, "Bir ihtiyaç olsaydı açardık. Meclis'te cemevi açılсын diye talep gelmedi" yanıtını veren Arınç, şöyle konuştu: Gerçek laik bir

¹⁷ Konuyla ilgili 8 Aralık 2002 tarihli Milliyet gazetesinin haberi:
<https://www.milliyet.com.tr/gundem/devlet-bakani-aydin-a-destek-5195900>.

Ülkede Diyanet İşleri Başkanlığı olmaz, olmamalı. Türkiye’de aslında Diyanet İşleri Başkanlığı’nın varlığı tartışılmalıdır. Gerekirse bu kurum kaldırılmalıdır. İmamların maaşlarının verilmesine kadar din hizmetleri vakıflar eliyle yürütülmelidir.¹⁸

10 Temmuz 2012’de ise Bülent Arınç bu kez Başbakan Yardımcısı ve Hükümet Sözcüsü sıfatıyla şu açıklamayı yapacaktı:

Başbakan Yardımcısı Bülent Arınç, Diyanet İşleri Başkanı’nın protokoldeki yerinin öne çekileceğini belirterek “Atatürk, Diyanet İşleri Başkanı’ni her zaman sağ tarafında bulundurmıştır. Protokolde ilk beşin içinde bulundurmıştır. Şimdi 52’inci sırada olduğuna bakmayın. İnşallah yeni yapılacak protokol düzenlemesiyle aynı Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün Diyanet İşleri Reisi’ne verdiği önem, bugün de yine protokolde en önde yerini koruyacaktır” dedi.¹⁹

İki haberin de konusu, gündemi aynı; ama sergilenen tutum, taban tabana birbirine zıt.

Belirtmek gerekir ki, bu “dün dündür, bugün bugündür” tutumu Bülent Arınç’ın şahsiyle ilgili değil. TBMM Başkanlığı, bakanlık ve hükümet sözcülüğü görevlerinin ardından son olarak Cumhurbaşkanlığı Yüksek İstişare Kurulu üyeliği yapan ve bu görevinden Cumhurbaşkanı Erdoğan’la ters düşen açıklamaları nedeniyle 24 Kasım 2020 günü istifa eden Bülent Arınç, kuşkusuz ki ne dediğini bilen deneyimli bir politikacıdır ve bu açıklamaları yaptığı dönemlerde, açık ki bu görüşleri, sahip olduğu pozisyonu gereği partisi adına dile getirmiştir; önemli olan da zaten budur.

Daha önce de belirtildiği üzere AKP’nin işbaşına geldiği ilk hükümet programında Diyanet’i özerkleştirmek de vardı. Bunun hükümetin “yakın plan” hedefleri arasında bulunduğunu, Diyanet’ten sorumlu Devlet Bakanı Mehmet Aydın açıklamış ve basından olumlu tepkiler almıştı.²⁰

Sonuçta AKP hükümetleri DİB’in protokoldeki yerini ilk on içerisine aldı (2012). Her yıl bütçeden aldığı payı önceki yıllarla kıyaslanmayacak ölçüde artırdı. Personel sayısını artırdı. Diyanet’le ilgili tartışmalara, talep ve beklentilere kulaklarını kapattı. “Diyanet’in statüsünü tartışmamız lazım” noktasından onun etki alanını daha da genişleten bir noktaya geldi. Bu durumun en doğrudan sonucu, DİB’le ilgili eleştiri, şikayet ve talep sahibi yurttaşların “eşit yurttaşlık” istem ve beklentilerinin karşılık bulamamasıyla kendilerini dışlanmış hissetmeleri olmaktadır.

DİB ve Türk-İslam Sentezi

1924 Anayasası ile Türk etnik temelinde dayalı bir ulus-devlet inşa edilirken ihtiyaç duyulan ideolojik zırh “Kemalizm” olarak formüle edilmişti. Bu yönelim etkisini günümüze değin sürdüren Türk-İslam sentezi ideolojisinin de temelini atmıştır. Dinin şu veya bu biçimde Türk milliyetçiliğiyle sentezlenmeye çalışılmasının en büyük tahrifatı ise, mütedeyyin yurttaşların milliyetçilikle zehirlenmesidir. “Ümmet” fikrinin konumuz bağlamında Türkçülük veya Türk milliyetçiliği ile bağdaştırılabilmesinin kabul edilebilir “makul” bir izahını yapmak oldukça zordur. Tanrı karşısında dili, rengi, etnik kimliği, sosyal statüsü vb. ne olursa olsun bütün insanlar “kul” ise, neticede insanları hiç değilse Tanrı karşısında eşit gören bir inancın nasıl milliyetçi olabileceği, İslamcı entelektüellerin, ilahiyatçıların gerekçe üretmekte müşkül kaldıkları en önemli açmazlarıdır denilebilir.

Her vesileyle ezici çoğunluğu itibarıyla Müslüman kimliğine vurgu yapılan Türkiye toplumunda bazen artan bazen azalan ama bütün zamanlarda etkisini koruyan, sürdüren ve yer yer ırkçılık sınırlarını zorlayan ciddi bir milliyetçilik potansiyeli bulunduğu kimse için sır olmasa gerektir.

¹⁸ Anadolu Ajansı, 5 Mayıs 2006.

¹⁹ Anadolu Ajansı, 10 Temmuz 2012.

²⁰ 9 Aralık 2002 tarihli Hürriyet gazetesindeki köşesinde Cüneyt Ülsever, Mehmet Aydın’ın İslam ülkelerine yönelik eleştiriler de içeren açıklamalarını “Bugüne dek hiçbir hükümet İslam konusunda bu kadar gerçekçi ve bu kadar cesur olmamıştı” değerlendirmesi yaparak alkışlamıştı.

DİB, bir devlet kurumu olmasının kaçınılmaz sonucu olarak siyasi iktidarla olan yakın münasebeti nedeniyle siyaseten araçsallaştırılmasının yanında değişik versiyonlarıyla Türk-İslam sentezi olarak adlandırılan ideolojik bileşimin de dini referanslarla birlikte taşıyıcısı olagelmıştır. Bu noktada DİB'e atfedilen misyon ve önemin Milli Eğitim'den altta kalır yanı bulunmadığı öne çıkan görüşlerdendir. 1960 ve 1980 darbelerinde revize edilen Diyanet kanununda DİB'in "Türk milli kimliğini korumak" ile de yükümlendirilmesi bu kapsamda anlam kazanmaktadır.

Tek Parti döneminde Diyanet, cumhuriyet reformlarının hayat bulması ve toplum tarafından benimsenmesini sağlamak amacıyla çok sayıda fetva ve genelge yayımlamıştır. Zaman zaman gündeme geldiğinde mütedeyyin yurttaşlar ile İslamcı siyasetçileri ayağa kaldıran Türkçe ezanla ilgili dönemin Diyanet İşleri Başkanı Rifat Börekçi imzasıyla 1933 yılında yayınlanan genelge örneklerden sadece birisidir:

(...) Şer'an memnu olmayan böyle Türkçe ezan ve kamet hakkında bazı müftiler tarafından tereddüde meydan verildiği anlaşılmıştır. Binaenaleyh bu tamimin vasûlünü müteakip umum ilmiye memurları, imam ve hatiplere kafî tebligat icrası ile en ufak bir muhalefet irtikâb edeceklerin kafî ve şedidmücazâta (cezalandırılmaya) maruz kalacakları tamimen beyan olunur efendim.²¹

1927-1931 yılları arasında ilköğretim okullarında okutulan Din Dersi kitabı da çarpıcı bir başka örnektir. Abdülkadir Gölpinarlı tarafından hazırlanan ve baştan sona dinden ziyade Kemalizm propagandası yapılan *Cumhuriyet Çocuğunun Din Dersleri* başlıklı kitapta "Millî İman" şöyle tarif edilir:

Bizim bir de milli imanımız vardır. Biz Türküz. Türkler medenidir. Milletimiz daima ileri gidecek, düşmanlarımızı alt edecektir. Türk adı anılınca göğsüm iffiharla kabarr, başım yükselir. Milletime, vatanıma faydası dokunanları severim, mübarek yurduma fenalık edenleri hiç sevmem. Bu milli iman, bizi yaşatacak, ilerletecek imandır. Bugün Türkiye Cumhuriyeti hükümetine tabi olanların hepsini bu iman birleştiriyor. Biz bu milli imanı, büyük Cumhurreisimiz Gazi Mustafa Kemal Hazretleri'nin ve onun vatansever arkadaşlarının gayretiyle, Cumhuriyet sayesinde kazandık. Şimdi hepimiz neşe içindeyiz. Kalbimiz kuvvetli. Bize bu imanı veren Cumhuriyet'e dört elle sarılacağız, onu yaşatacağız, biz cumhuriyet çocuklarının en büyük milli vazifesi budur. Yasasın cumhuriyet ve Gazi Cumhuresimiz!²²

Bu ideolojik hassasiyet günümüze değin özellikle darbe dönemlerinde "güncellenerek" süregelmiştir. Kuruluşundan beri devlet zihniyetini demokratik bir reform yerine Türk-İslam sentezi ve türevi ideolojik konseptlerin konusu olarak ele almaktan, iktidara gelen hiçbir parti vazgeçmedi. Bu ideolojik tutum, AKP döneminde de bazı nüanslarla birlikte sürdürülmekte ve DİB bir devlet kurumu olarak buna uygun bir duruş sergilemeye devam etmektedir.

Cumhuriyet'in kuruluş yıllarındaki "devletçi, Türkçü Müslümanlık" yaratmak çabasının özünde, Türklüğe İslam, İslam'a da Türklük eklenmesi bulunmaktadır. Bu çerçevede halen yürürlükte olan darbe anayasasının başlangıç metninde şu satırlar vardır:

Hiçbir düşünce ve mülhaza Türk milli menfaatlerinin, Türk varlığının devleti ve ülkesiyle bölünmezliği esasının, Türklüğün tarihi ve manevi değerlerinin, Atatürk milliyetçiliği, ilke ve inkılâpları ve medeniyetçiliğinin karşısında koruma göremez.

İster "Türk-İslam sentezi" denilsin ister "milliyetçi-muhafazakâr" deyimi tercih edilsin, neticede etnik, dini, kültürel çeşitliliği ile anlamlı ve değerli Türkiye coğrafyasının gerçeklerini kapsamaktan ve kucaklamaktan uzak bu ideolojik tutumlar, dini kullanmakla en çok inançlı yurttaşlara zarar

²¹ Sadık Albayrak, *Türkiye'de Din Kavgası*, 1973, s. 262. Aktaran İsmail Kara, *a.g.e.*, s. 61.

²² Abdülkadir Gölpinarlı, *Cumhuriyet Çocuğunun Din Dersleri*, Kaynak Yayınları, 2005, s. 24. Aktaran Cemil Öztürk, *Tek Parti Döneminde Eğitimde Devlet ve İdeolojinin Rolü*, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Şubat 2008.

vermekte, inandıkları dini adeta tanınmaz hale getirmektedir. Örneğin bir Diyanet yayınında son derece kesin iddialı sözcüklerle şu görüş savunulmaktadır (imla hataları yazarına ait):

“Millet ve Vatanımızı gerçekten seviyorsak, mübarek Anadolu üzerinde milli bütünlük, sulh ve selamet içinde ilelebet yaşamak istiyorsak, öz nefislerimizde bulunan, Müslüman-Türk karakterini muhafaza etmeliyiz. (...) O günden bugüne Türk milleti bir kılınç olagelmıştır; çeliğini İslam suyundan alan!...²³

Bu durumda söz gelimi Afrikalı bir müslüman dünyaya Türk olarak gelmediği için Tanrı katında “makbul bir mümin” olmamış mı oluyor? Ya da inançlı bir Kürt vatandaş Diyanet’in Türklük empoze eden yaklaşımları karşısında acaba ne hissetmektedir? 2011 yılında Diyarbakır’da gündeme gelen “sivil Cuma namazı” eylemleri Kürt yurttaşların hissiyatını ifade eden bir örnek olarak akla gelmektedir. Zira “sivil Cuma” namazlarına katılan yurttaşlar ibadetlerini kendi dilleriyle yapmak istediklerini belirtirken Diyanet imamlarına da tepki göstermişlerdi.²⁴ Sonradan “sivil Cuma namazı kıldırıldığı” için kamu görevinden ihraç edilen imam Abdülkadir Anar, hakkında açılan dava sonucunda “örgüt üyesi olmak” iddiasıyla yargılandığı mahkeme tarafından 6 yıl 3 ay hapis cezasına çarptırıldı.²⁵ 14 Ekim 2020 günü Diyanet İşleri Başkanlığı’na yazılı başvuruda bulunan Kürt Dil Platformu sözcüsü Şerefhan Cizîrî, Türkçe olarak verilen dini hizmetlerin Kürtçe de verilmesini talep etti. Her müslümanın kendi anadiliyle dinini öğrenmesinin temel bir hak olduğunu savunan Cizîrî’nin talebine herhangi bir yanıt verilmedi.²⁶

Darbeler ve DİB

DİB’in siyasal alanla ilişkisi, cumhuriyet tarihi boyunca devlete hâkim olan ideolojik hassasiyetler uyarınca biçimlenmiştir. Devletin “komünizme karşı mücadele”, “bölücülüğe karşı mücadele”, “irticaya karşı mücadele” konseptlerini benimsediği farklı dönemlerde DİB de bu konseptlere uygun pozisyon almıştır. Bunun en çarpıcı örnekleri darbe dönemlerinde yaşanmıştır.

27 Mayıs 1960’ta gerçekleştirilen ilk askeri darbe, DİB fetva ve genelgelerinde dinî referanslar kullanılarak desteklenmiştir. Bir örnek vermek gerekirse:

... Müftülüğüne
4.6.1960

27 Mayıs’ta Silahlı Kuvvetlerimiz tarafından, millet ve memleket hayrına olarak yapılan hürriyet ve inkılâp hareketini hazmedemiyen ve hasis menfaatlerini, dedikodularla ve menfi propagandalarla milli birlik ve dirliğimizi bozmakta arayan bazı sinsi unsurların bulunabileceği göz önünde tutularak halkımızın ikaz ve irşat edilmesi hususunda reisliğimize de mühim vazifeler tereddüp etmektedir. Bugün; yurdumuzun en ücra köşelerine kadar idareyi fiilen ele alıp milli menfaatlerimizi korumak için var kuvvetiyle çalışan hükümetimize destek olmanın dinî bir vecibe teşkil ettiğini, aksine hareket eyleminin dünyada ve ahirette mes’uliyetleri ve hüsrânı mucip olacağını vaizlerimizin vaazlarında, hatiplerimizin hutbelerinde âyet ve hadislerle istinaden halkımıza duyurmanın temini ve neticeden bilgi verilmesini ehemmiyetle rica ederim.

Diyanet İşleri Reisi²⁷

²³ Kaynak: Güner Tolgay imzalı makale. <https://dergi.diyamet.gov.tr/makaledetay.php?ID=27618>.

²⁴ İlgili haber için bkz. https://www.bbc.com/turkce/haberler/2011/06/110603_election_baser_blogs10.

²⁵ İlgili haber için bkz. <https://www.evrensel.net/haber/382924/sivil-cuma-namazi-kildiran-imama-verilen-ceza-onandi>.

²⁶ İlgili haber için bkz. <https://www.indyturk.com/node/258031/haber/k%C3%BCrt-dil-plattformundan-diyamet-i%C5%9Fleri-ba%C5%9Fkan%C4%B1%C4%9F%C4%B1na-%C3%A7a%C4%9Fr%C4%B1-dini-hizmetleri-k%C3%BCrt%C3%A7e>.

²⁷ Ahmet Yaşar Akkaya, *Türkiye’de Darbeler ve Azınlıklar*, İstanbul: Ufuk Yayınları, 2014, ss.101-102.

12 Mart 1971 askeri müdahalesinin temel motivasyonu "komünizme karşı mücadele" idi ve o dönemde ve sonrasında DİB de "anarşi ve teröre karşı" faaliyet yürütüyordu. DİB, 12 Eylül 1980 darbesinde de darbecilerle uyum içinde çalıştı. 1982 Anayasası uyarınca devlet bünyesindeki yeri sağlamaştırıldı, DİB'in yurtdışında da daha aktif çalışmalar yürütmesinin önü açıldı.

"Anarşi ve teröre karşı" yapıldığı iddia edilen 12 Eylül 1980 darbesinin, önceki darbelerde olduğu gibi "yüksek" bir hassasiyetle izlediği konulardan biri de irtica konusu olmuştur. Hatta darbeciler, dönemin Milli Selamet Partisi'nin (MSP) darbenin kısa süre öncesinde Konya'da düzenlediği mitinge darbe yılları boyunca sıkça atıfta bulunmuşlardır. Bu miting onlara göre "irticai bir kalkışma" idi; çünkü İstiklal Marşı okunurken, mitinge katılanların bir kısmının ayağa kalkıp hazır ol duruşuna geçemedikleri görülmüştü.

Darbe sol muhalefeti acımasızca ezdi, Kürt sorunu bağlamında inkâr zihniyetini ırkçı boyutlara taşıdı, her türlü demokratik muhalefet odağını tasfiye etti, iş ve çalışma yaşamından üniversitelere değin toplumsal hayatın her alanını kendi anlayışına uygun şekilde tanzim etti. Cuntacılar, kendilerini "Cumhurbaşkanlığı Konseyi" adı altında, görünüşte sivil döneme geçilmesine rağmen bir süre daha iktidarda tutmaya devam etti. 1982 Anayasası ile kurumsal mimarisi biçimlendirilen bu yönetim anlayışı çerçevesinde irtica ile mücadelenin öncelikli odağı da DİB idi.

İmam hatip okullarının yurt sathında en çok yaygınlaştırıldığı dönemin, 12 Eylül dönemi olduğu bilinmektedir. Darbeciler yeni imam hatip okulları açarken, Alevi köylerine cami yaparken, din dersini zorunlu hale getirirken ve de DİB'in etkinliğini artırırken amaçları "dindar nesiller yetiştirmek" değil, dini Kemalist milliyetçiliğin hizmetine daha fazla koşabilmek idi.²⁸ Bu dönemde canlandırılan Türk-İslam sentezi konsepti ile Cumhuriyet'in kuruluş yıllarındaki "devletçi, milliyetçi Müslümanlık" yaratmak çabası güncellenmeye çalışıldı.

1982 anayasası ile "milli birlik ve beraberliğimizi" geliştirmekle yükümlü kılınan DİB, yeni nesilleri zararlı addedilen ideolojik akımlardan uzak tutmayı asli bir görevi olarak ifa ederken, bunun laik olma iddiası olan bir ülkede ne kadar diyanet işleriyle ilgili olduğunu sorgulamak gerekir. "Birlik beraberlik" adına tek tipleştirilmiş bir toplum tasavvurunun savunuculuğunu yapmak, kamu idaresi içindeki yeri sağlamaştırılan DİB'in bir "devlet kurumu" olmasıyla izah edilebilir, fakat bunun gerçek manasında diyanet işleri (din-iman-ibadet işleri) ile alakasını kurmak zordur. Tıpkı din derslerinin zorunlu hale getirilmesinin laiklik ilkesini iyiden iyiye tartışılır hale getirmesi gibi.

12 Eylül 1980 darbesi gerçekleştirildiğinde DİB'in başında Tayyar Altıkulaç vardı. Darbecilerin dikkatini Avrupa'daki irticai faaliyetlere çeken de o oldu. DİB eliyle bu gelişmelere müdahale etme gereğini savundu. DİB'in bu yöndeki çabaları sonucu Almanya merkezli çalışmalar yürütmek üzere Diyanet İşleri Türk İslam Birliği (DİTİB) adında bir oluşuma gidildi. Resmi kayıtlara göre 12 Mayıs 1985'te Almanya'nın Köln şehrinde kurulduğu belirtilen DİTİB'in faaliyetleri ilk olarak 1982 yılında Berlin'de başlamıştır.

DİB, dönemin en etkin tarikatlarından olan Süleymancılara "irtica ile mücadele" kapsamında adeta savaş açtı. Konuyla ilgili MGK'ya brifingler verildi. DİB'in cuntacıardan talepleri arasında, Kuran kursu, yardım dernekleri gibi kuruluşların kapatılıp varlıklarının DİB'e devredilmesi de vardı. Bu yönde DİB tarafından bir kanun teklifi de hazırlanmış, ama yürürlüğe girmemiş, bunun üzerine de mahkemeler aracılığıyla sonuç alınmaya çalışılmıştı.

Tayyar Altıkulaç'ın 12 Eylül cunta heyetine yaptığı bir sunumda siyasilerden de şikayet ederek

²⁸ "DİB gibi İmam Hatip Okullarının da bu süreçte işlevsel kılınan araçlardan biri olduğu söylenebilir. İmam Hatip Okulları, devletin resmî din modelinde diğer bir din alanını oluşturmaktadır. 12 Eylül sürecinde devletin resmî din modelinin topluma aktarılmasını görevi araçsallaştırılan İmam Hatip Okullarından beklenmiştir." Pınar Kaya Özçelik, "12 Eylül'ü Anlamak", *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, Ocak 2011, 66(1): s. 88.

"tehlikenin büyüklüğüne" işaret eden sözleri ve bu "tehlike" ile "normal" siyasi iktidarların baş edemeyeceğine yönelik vurgusu dikkat çekicidir:

Çok kıymetli zamanınızı alarak sözü uzatmamak için bu yıkıcı dini akımlardan sadece birinden, kanaatimizce en tehlikelisinden, Süleymanlıktan söz etmek istiyorum. (...) Tehlike normal dönemlerin siyasi iktidarları ile üstesinden gelinmeyecek kadar büyümüş ve ciddileşmiştir. Aksine, siyasi iktidarların yeşil ışık yakmak ihtiyacını duyacakları kadar organize edilmiştir.²⁹

DİB'in 12 Eylül dönemindeki icraatları arasında sıkıyönetim mahkemelerinde görülen irtica davalarına bilirkişilik yapmak olduğunu da eklemek gerekir. O dönem açılan irtica davalarında bilirkişi sıfatıyla DİB'den istenen raporlar, alınan kararlarda doğrudan etkili olmuştur. DİB'in mahkemelere yolladığı raporların, bazı örneklerde, savcılarının hazırladıkları iddianamelerden bile daha yargılayıcı bir üslup taşıdığı belirtilmesi gereken bir başka husustur. Örneğin Antalya'da görülen bir dava için bir DİB başmüfettişi, iki il müftüsü ve bir merkez vaizinin imzasını taşıyan 38 sayfalık bilirkişi raporunda sanıkların "Atatürk ilke ve devrimlerine düşman olduğu", "Bir Cumhuriyet kuruluşu olan Diyanet İşleri Başkanlığı'na ve imam-hatip mezunlarına düşman olduğu", "Laik, sosyal ve hukukî Türkiye Cumhuriyeti Devletini yıkararak yerine teokratik esaslara dayalı bir devlet düzeni kurmak istedikleri", "Sıkıyönetim Komutanlığı ve Valiliğin başlattığı takibatın çok önemli ve örnek bir devlet hizmeti değerinde olduğu" belirtilmiştir.³⁰

Asli Devlet Memurluğuna Atananların Yemin Merasimi Yönetmeliği kapsamında 30 Kasım 1982 tarih ve 17884 no'lu Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren ve 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'na tâbi tüm kamu kurum ve kuruluşları ile bunların personelinden, Asli Devlet Memurluğuna atanan personelin göreve başlarken okuduğu yemin metni, Diyanet personelini de kapsıyordu. Metin, devlet memurluğuna atfedilen rolü açıklıkla ortaya koyması bakımından dikkate değerdir:

Türkiye Cumhuriyeti Anayasasına, Atatürk İnkılap ve İlkelerine, Anayasa'da ifadesi bulunan Türk Milliyetçiliğine sadakatle bağlı kalacağıma; Türkiye Cumhuriyeti kanunlarını milletin hizmetinde olarak tarafsız ve eşitlik ilkelerine bağlı kalarak uygulayacağıma; Türk Milletinin milli, ahlaki insani, manevi ve kültürel değerlerini benimseyip, koruyup, bunları geliştirmek için çalışacağıma; insan haklarına ve Anayasanın temel ilkelerine dayanan milli, demokratik, laik bir hukuk devleti olan Türkiye Cumhuriyetine karşı görev ve sorumluluklarımı bilerek, bunları davranış halinde göstereceğime namusum ve şerefim üzerine yemin ederim.³¹

28 Şubat 1997'deki askeri müdahaleyi öncekilerden farklı kılan en temel özelliği, bilindiği üzere, birincil planda "anarşi ve terör" adı altında sola veya "bölücülük tehlikesine" karşı değil "irtica tehlikesine" karşı gerçekleştirilmiş olmasıdır. Bu şekilde ilk defa mütedeyyin yurttaşlar açık ve doğrudan bir şekilde askerî darbe, müdahale, vesayet olguları ile karşı karşıya gelmişlerdir. Kuşkusuz bütün darbe ve müdahalelerin "irtica" ile mücadele hassasiyeti vardı. Ancak 28 Şubat müdahalesi, öncelikli olarak "irtica ile mücadele"yi benimseyen bir müdahaleydi; sadece "postmodern" yöntemi ile değil, bu yönüyle de öncekilerden farklı idi.

Diğer yandan, DİB'in 28 Şubat sürecindeki rolü diğer darbe ve müdahalelerdekinden çok farklı değildi. 28 Şubatçılar, oluşturdukları Batı Çalışma Grubu (BÇG) üzerinden irticacı olarak addettikleri kesimlerle mücadele ederken, DİB'in öneminin de farkında idiler. Nitekim ilk işlerinden biri DİB bünyesinde "Diyanet Araştırma Merkezi" (DİYAM) adında bir birim oluşturmak olmuştu. Bu birimin sorumluları olarak atanan isimler ise daha önce MGK Genel Sekreterliği bünyesinde "psikolojik harp" faaliyetleri yürüten Tümgeneral Yaşar Karagöz ile Kurmay Albay Oğuz Kalelioğlu idi. Kalelioğlu aynı

²⁹ Mehmet Şevket Eygi, "Diyanet'in 1981'deki gizli raporu", *Milli Gazete*, 26 Ağustos 1998.

³⁰ Aktaran Kadir Mısıroğlu, *Tarihten Günümüze Tahrip Hareketleri, III. Cilt*, İstanbul: Sebil, 2012, ss. 457-464.

³¹ <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/3.5.85483.pdf>.

zamanda DİB başkanının başdanişmanı olarak istihdam edilmişti ve maaşını da Diyanet Vakfı'ndan alıyordu.

DİYAM aracılığıyla DİB'in geniş teşkilat ağı üzerinden yaygın bir fişleme çalışması yürütülmüştür. Bu çalışma, Türkiye'deki tüm STK'ların, cemaatlerin, kimin hangi gazete ve kitabı okuduğunun kayıtlarını da içeren gayet kapsamlı bir çalışma idi. Bu kapsamda hazırlanan raporların "irtica ile mücadele"de devletin tüm birimlerine rehberlik etmesi bekleniyordu. Yine bu dönemde merkezî hutbe ve vaaz uygulamasına geçildi. DİB yöneticileri, kendilerine iletilen talepler doğrultusunda vaaz ve hutbeler hazırlıyorlar, bunlar yoluyla cami cemaatlerinin "irticaya karşı mücadele" konusunda aydınlatılmasına gayret ediyorlardı. Hac ve umre mevzuatı da bu dönemde değiştirildi, hac ve umre gelirlerinin sevk ve idaresi tamamı DİB çalışanı olan devlet memurlarının inisiyatifine bırakıldı. Bu uygulama hâlen yürürlüktedir.

DİB yayınları bu dönemde detaylı bir incelemeye tâbi tutulmuş, "zararlı" olduğu düşünülen yayınlar tedavülden kaldırılmıştır. Bu kapsamda DİB'in satışını yaptığı bazı kitaplar ile yayınevlerine yasak getirilmiştir.

Ayrıca aynı dönemde Diyanet Vakfı binasının girişine Atatürk büstü konulmuş, Atatürk'ü anlatan bir kitap hazırlanmış, bunun ücretsiz yaygın dağıtımı yapılmıştır. Yekta Güngör Özden gibi Atatürkçü ve ulusalcı görüşleriyle tanınan simalar DİB'in düzenlediği panellere konuşmacı olarak katılmaya başlamışlardır. Aynı dönemde başörtülü kadın öğrencilerin üniversitelere girişlerinin engellenmesi, "ikna odası" adı verilen yöntemlerle şiddete maruz bırakılmaları dönemin iyi bilinen uygulamalarındandır.

Bütün bu örnekler bir arada düşünüldüğünde döneminin Diyanet İşleri Başkanı Mehmet Nuri Yılmaz'ın "müşkül" pozisyonu daha anlaşılır olacaktır. Keza Yılmaz 28 Şubat hatıralarını soran bir gazeteciye "geceleri uyuyamıyordum" diyecektir.³²

15 Temmuz 2016 günü akşam saatlerinde TSK bünyesindeki bazı unsurların, dönemin başbakanı Binali Yıldırım'ın deyişle "kalkışması" sonucu gündeme gelen darbe girişimine karşı DİB, önceki askeri darbe ve müdahalelerden farklı olarak ilk defa resmen ve fiilen tavır koymuştur. DİB'in talimatıyla yurt sathındaki camilerde günlerce salalar okunmuş ve yurttaşlar darbe girişimine karşı koymak için meydanlara çağırılmıştır. AKP ile Gülen Cemaati arasında baş gösteren sorunlarda ve bu sürecin bir darbe girişimine kadar tırmanmasında DİB, siyasi iktidardan yana bir tutum içinde olmuştur.

***

Burada ana hatlarıyla özetlediğimiz uzun tarihi içerisinde DİB öncelikle bir "yüzleşme" konusu olarak önem kazanmaktadır. Diyanet kurumu üzerinden toplum mühendisliği yapmak, şu veya bu ideolojiyi empoze etmek, toplumu o ideolojiye göre "terbiye" etmek, en başta inançlı, dindar, mütebedeyin yurttaşlar açısından düşündürücü bir realitedir.

Diğer yandan bir "devlet kurumu" olarak Diyanet'in geçmişi ile ilgili herhangi bir muhasebe yapmasını, yüzleşmesini beklemek, gerçekçi bir beklenti olmasa gerekir. Zira DİB bir devlet kurumu olması nedeniyle bunu yapacak bağımsız bir iradenin sahibi değildir. Bundan dolayı sorunun esas olarak siyasi ve toplumsal bir yüzleşme ve reformu gerektirdiğini bilhassa vurgulamak gerekir.

³² "Geceleri uyuyamıyordum. Toplumda büyük bir sıkıntı vardı. Onları çözmeye açısından sıkıntı yaşıyorduk. Durup dururken Türkçe ibadet gündeme geliyordu; Kur'an kursları, İmam Hatip Liseleri sürekli tartışılıyordu. Namazın Türkçe kılınması durumunda irticanın önlenebileceği yönünde yanlış fikirler ortaya atılıyordu. Cemal Kutay'ın ortaya attığı Türkçe ibadet konusu bizi çok meşgul etti." Adem Balta, "28 Şubat'ın Diyanet Başkanı'ndan itiraflar", *ArtıEksi Dergi*, 22 Şubat 2008.

2. AKP DÖNEMİNDE KURUMSAL VE POLİTİK GENİŞLEME

2002 yılında yüzde 34 oy oranıyla tek başına iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AKP) programında Diyanet İşleri Başkanlığı'nı (DİB) özerkleştirmek, kurum başkanının hükümet tarafından atanması uygulamasına son verip kurumun kendi bünyesinden seçilmesini sağlamak vardı. Ne var ki özellikle AKP iktidarının ilerleyen dönemlerinde parti programında yer alan bu "vaat" bir daha telaffuz edilmediği gibi, kurumsal açıdan da DİB ile ilgili farklı bir tutum ve yaklaşımın benimsendiği görüldü.

Din Görevlilerinin "Altın Çağı"

Memur-Sen'e bağlı Diyanet-Sen, 2017 yılında yaptığı bir açıklama ile AKP döneminde DİB'in "altın çağını" yaşadığını ifade etti. Açıklamasında 1998'den 2004 yılına kadar hak kazanımları elde edemediklerini belirten sendika, bu tarihten sonra DİB bünyesinde yetki kazanmalarıyla birlikte çok sayıda "ayrıcılık" kazandıklarını kaydetti: "Yetkiyle birlikte öyle güzel gelişmelere ve kazanımlara imza attık ki, gerçekten öncesiyle karşılaştığımızda 'Diyanet-Sen'in yetkili olduğu dönem din görevlilerinin altın çağı olmuştur' sözünün anlamı çok daha güzel ortaya çıkıyor."³³

2004 öncesi dönemin "baskıcı" olarak nitelendirildiği Diyanet-Sen açıklamasında

- * 192 bin sözleşmeli personelin kadroya alındığı;
- * Türk Ceza Kanunu'nun "din hizmetlerinin kötüye kullanılmasına" verilecek cezaları düzenleyen 219'uncu maddesi "hafffetilerek" din görevlilerinin cezalandırılmasının öntendiği;
- * Eğitim alanında "ayrıcılık" bir pozisyona gelindiği, bu kapsamda katsayı engeli ve İlahiyat Ön lisans programından mezun olanların diplomasındaki "Diyanet İşleri Başkanlığı ve din hizmetleri sınıfında çalışanlar için geçerlidir" ibaresinin kaldırıldığı;
- * Din görevlilerine dini bayramlarda 4 kat mesai ücreti ödenmeye başlandığı;
- * Bütün din personellerinin maaşlarına yüzde 19 zam yapıldığı;
- * Emekli din görevlilerinin maaşlarının artırıldığı;
- * 4/C'li din personelinin maaşlarına yüzde 50 oranında zam yapıldığı belirtiliyor.

Sendika "altın çağ" derken DİB bünyesinde çalışanların hak ve kazanımlarının AKP döneminde geçmişe göre büyük artış gösterdiğini ifade etmiş olmaktadır. Ancak bu, sadece çalışanlar açısından değil aynı zamanda kurumun etki ve ağırlığının bu dönemde artması bakımından da geçerli bir tespittir denilebilir.

DİB'in Etki ve Ağırlığının Artırılması

DİB'in etki ve ağırlığının artırılmasının "ihtiyaç" olmasından ziyade siyasi bir tercih tezahürü olduğu düşünülebilir. Keza bu tercih, 2012 yılı ve sonrasında çeşitli vesilelerle AKP lideri Recep Tayyip Erdoğan'ın "Dindar nesiller yetiştireceğiz" şeklindeki ifadelerine yansıyan ideolojik yönelimle uyumludur. Bu çaba ve iddianın hayata geçirilmesinde önceki dönemlerle kıyaslanamayacak ölçüde DİB'in seferber edilmesine ihtiyaç duyulduğu anlaşılmaktadır. Bu çerçevede DİB'e daha çok etkinlik alanı sağlanırken, gündelik hayata dair dini referanslar dayanak gösterilerek yapılan müdahalelerinin de önü açılmıştır. Kamuoyundan gelen "yaşam tarzına, tercihlerine müdahale" odaklı tepki ve eleştirilere ise DİB'den önce siyasi iktidar sözcüleri yanıt vermekte, kurumu ve tartışma yaratan açıklamalarını savunmaktadır.

³³ *Birgün*, 12.05.2017, <https://www.birgun.net/haber/akp-diyamet-isleri-ne-altin-cagi-ni-yasatiyor-159178>.

çerçevesi, bir önceki yönetmelikte, "Dini konularda inceleme ve araştırmalar yapmak, yaptırmak ve sonuçlarını değerlendirerek başkanlık makamına sunmak" olarak tanımlanmıştı. Yapılan değişiklikle bu tanım, "Güncel talep ve ihtiyaçlar doğrultusunda dini konularda karar vermek" şeklini aldı. Bu, Kurul'un gündelik yaşamı ve yaşam tarzlarını kapsayan hemen her konuda dinî referanslara atıfta bulunarak karar alma ve görüş belirtmeye yetkili olduğu/olacağı anlamına geliyordu.

Dönemin CHP İstanbul Milletvekili eski Üsküdar Müftüsü İhsan Özkes, bu değişikliği, "Diyanet AKP iktidarının din bürosu haline getirildi. Din İşleri Yüksek Kurulu da artık tamamen güncel konulara girerek dinin siyasallaşması sürecine katkıda bulunacak" şeklinde yorumlamıştı.³⁴ İzleyen dönemlerde bunun örneklerine sıkça rastlandı.

Mevcut durum itibarıyla bürokrasisi, örgütlenme ağı, personel sayısı ve bütçesi sürekli büyüyen DİB'in, gündelik siyaset ve toplumsal hayatın konusu olan tartışmalarda özellikle sol, sosyalist, feminist düşünce ve etkinliklerle ilgili görüş beyan eden, açıkça iktidar partisinden yana tutum takınan bir duruma geldiği yaygın olarak paylaşılan eleştirel bir görüştür. DİB'in açıklamalarının dinî referanslara dayandırılmasının, toplum nezdinde düşüncelerini özgürce ifade etmenin, savunmanın önünde ciddi bir engel oluşturduğuna da vurgu yapılmaktadır. Dinî referanslar söz konusu olunca oy kaygısıyla muhalefet partilerinin bu durumu genellikle sessizlikle karşılamalarının bu "engel" durumunu daha da belirginleştirdiği de eklemek gereken bir husustur. Örneğin Diyanet İşleri Başkanı Ali Erbaş'ın 2020 yılı ramazan ayının ilk Cuma hutbesinde, "İslam zinayı en büyük haramlardan kabul ediyor. Lüflüğü, Eşcinselliği lanetliyor. Nedir bunun hikmeti. Hastalıkları beraberinde getirmesi ve nesli çürütmesidir, bunun hikmeti. Yılda yüzbinlerce insan gayri meşru ve nikahsız hayatın islamî literatürdeki ismi zina olan bu büyük haramın sebep olduğu HIV virüsüne maruz kalıyor" şeklindeki sözleri üzerinde durulabilir.³⁵ Erbaş'ın bu açıklaması üzerine Ankara Barosu "Diyanet İşleri Başkanı Ali Erbaş'ın İnsanlığın Bir Kesimini Nefretle Aşağılayıp Kitlelere Hedef Gösterdiği Konuşmasıyla İlgili Basın Açıklaması" başlıklı yazılı bir basın açıklaması yaparak Diyanet Başkanı Erbaş'ı ayrımcılık yapmakla suçlamıştı. Baronun bu açıklaması üzerine iktidar sözcüleri peş peşe sert açıklamalar yaparak Erbaş'a destek verirken Baro'yu da suçlamışlardı. Muhalefet partileri sessiz kalmayı yeğlerken Ankara Barosu hakkında savcılıkça soruşturma başlatılmıştı.³⁶

Diyanet İşleri Başkanı Dini Lider mi?

Mehmet Görmez'in başkan olduğu dönemde Diyanet İşleri Başkanı'na tahsis edilen lüks makam aracının fahiş maliyeti kamuoyunda tepkiyle karşılanınca Görmez makam aracını iade edeceğini açıklamış, ama bu sefer de Cumhurbaşkanı Tayyip Erdoğan tarafından tepkiyle karşılanmıştı. Erdoğan başkanın makamına cumhurbaşkanlığı uhdesindeki zırhlı araçlardan birini tahsis ettiğini açıkladıktan sonra, Diyanet İşleri Başkanlığını Vatikan ile mukayese etmiş ve şöyle demişti:

Diyanet İşleri Başkanı'nın altındaki arabaya taktılar. 320 bin liralık araba. O makama bu az bile. "Cumhurbaşkanlığı makamındaki kullanmakta olduğum zırhlı Mercedes'lerden birini kendisine tahsis edeceğim" dedim ve tahsis ettim. Başbakanımızla da görüşeceğim, bakın Papa'ya uçak tahsis ediyorlar. Tarifeli uçaklarla seyahat etmiyor. Vatikan, en lüks araçlara binecek, yeri geldiğinde Alitalia bir uçağı onun emrine amade kılacak, bizim Diyanet İşleri Başkanımız, tarifeli uçakla veyahut da dolmuş taksi ile mi gidecek? Şimdi bizim de havuzumuz var teklifini yapacağım. Diyanet İşleri Başkanımızın tarifeli uçaklarla gitmesini istemeyeceğiz. Bu makam coğrafyadaki Müslümanların itibarıdır.³⁷

³⁴ *Cumhuriyet*, 30.05.2013, <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/akp-din-birosu-424804>.

³⁴ *Cumhuriyet*, 24.04.2020, <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/diyanetten-cuma-hutbesi-escinsellik-ve-nikahsiz-yasama-hastaliklari-beraberinde-getiriyor-1734976>.

³⁶ *DW Türkiye*, 27.04.2020, <https://www.dw.com/tr/cuma-hutbesini-ele%C5%9Ftiren-ankara-barosuna-soru%C5%9Fturma/a-53259458>.

³⁷ *Hürriyet*, 28.05.2015, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/cumhurbaskani-erdogan-mercedesi-gonderdim-29126475>.

Erdoğan'ın DİB'i Vatikan ile kıyaslaması şaşkınlıkla karşılandı. İştâar Gözaydın müslümanlıkta "Vatikan anlamında bir dini lider kavramı olmadığına" dikkat çekerek Papa'nın aynı zamanda "devlet başkanı" olduğunu hatırlattı. Yazar Ayşe Sucu ise, "Dini lider siyasi bir kavramdır. Kuran'la bu tabir çelişir. İslamda her kul Allah'la muhataptır. Ruhban sınıfı da yoktur İslamda" dedi.³⁸ Bu tartışma, siyasi iktidarın DİB'e fiilen Osmanlı dönemindeki şeyhülislam rolünü affettiği şeklindeki eleştirel görüşleri de tekrar gündeme getirdi.

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Yetki ve Görev Alanlarının Genişlemesi

DİB'in AKP döneminde etki ve etkinliğini artırdığı alanların başında eğitim alanı bulunuyor. 2002 yılından 2020 yılına gelindiğinde DİB'e bağlı Kuran kurslarının sayısı yüzde 400 oranında artış kaydetti. Bu sayı 2002 yılında 3 bin 699 iken her yıl düzenli şekilde artarak 2011 yılında 9 bin 486'ya, 2012 yılında 14 bin 676'ya çıktı. Resmi verilere göre, 2013 yılında 13 bin olan Kuran kursu sayısı 2017'de 15 bin 796, 2019 yılında 18 bin 675 oldu. Bu kursların 11 bin 217'si il ve ilçe merkezlerinde, bin 480'i beldelerde, 5 bin 978'i ise köylerde faaliyet gösteriyor. Bunun yanında, Diyanet Eğitim Hizmetleri Genel Müdürlüğü'nün verilerine göre, 2014-2020 yılları arasında okul öncesi 4-6 yaş aralığındaki yaklaşık 500 bin çocuğa din eğitimi verildi.³⁹

DİB'in bu dönemde yoğunlaşan "cami dışı" faaliyetlerinde kadın, çocuk ve aileye özel bir önem attığı görülmektedir. Bunun AKP iktidarının ideolojik hassasiyetleriyle uyumlu olduğunu ayrıca belirtmek gerekir. DİB'in 2016 yılı istatistiklerine göre Türkiye genelinde faaliyet yürüten 15 bin 742 Kuran kursuna katılanların sayısı 1 milyon 66 bin 724'tür. Bu oran içerisinde erkeklerin sayısı 121 bin 980, kadınların sayısı ise 964 bin 744'tür.

2003 yılında il müftülükleri bünyesinde Aile Bürosu olarak faaliyet yürüten birimler, 2007 yılında Aile İrşat ve Rehberlik Bürosu adıyla yeniden yapılandırıldı. Bu birimlere başvuran yurttaşlara evlilik, boşanma, eşlerin birbirleriyle sorunları, aile içi şiddet, cinsel sorunlar, kadının çalışması, miras, kürtaj, tüp bebek sahibi olmak, akrabalık, töre cinayetleri, TV'lerdeki evlilik programları, internet kullanımı, evlilik dışı veya öncesi cinsel ilişki gibi konularda dinî telkinlerde bulunmaktadır. Başvuran yurttaşların çoğunluğunu kadınların oluşturması dikkat çekicidir.⁴⁰

DİB'in yan kuruluşu olan Türkiye Diyanet Vakfı bünyesinde 1996 yılında oluşturulan Kadın Kolları birimi, 2011 yılında yeniden yapılandırıldı ve Kadın Aile Gençlik Merkezi (TDV KAGEM) adını aldı. TDV KAGEM sitesinde kuruluş amacı ve faaliyetleri ile ilgili verilen bilgi şöyle:

Kadın Aile ve Gençlik Merkezi, TDV çatısı altında toplumun her kesimine ulaşmak, onları İslam'ın ana kaynaklarından hareketle dini bilgiyle, düşünceyle, kültür ve sanatla buluşturmak; toplumsal sorunlar karşısında bilgi, söylem ve proje üretmek üzere 1996 yılında kurulmuş olup, 2011 yılında yeniden yapılandırılarak ilgi ve sorumluluk alanlarını genişletti. KAGEM tarafından Toplumsal bilgi seviyesinin geliştirilmesine katkı sunmak üzere genel ve özel gruplara yönelik din, düşünce, kültür, sanat ve edebiyat alanında çeşitli seviyelerde akademik, kültürel ve sosyal çalışmalar gerçekleştiriliyor.⁴¹

Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı ve Milli Eğitim Bakanlığı ile çeşitli protokoller imzalayan bu birim, toplumda dindarlaşmanın artması amacıyla kadınlara öncelik vermekte, İslami referansların öngördüğü bir kadın ve aile yapısının inşa edilmesine dönük çalışmalar yürütmektedir.

³⁸ Sözcü, 28.05.2015, <https://www.sozcu.com.tr/2015/gundem/ilahiyatcilar-ayaga-kalkti-843942/>.

³⁹ Cumhuriyet, 01.06.2020, <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/akp-doneminde-diyanetin-egitime-etkisi-kuran-kursu-sayisi-yuzde-400-artti-18-yilda-15-bin-kuran-kursu-acildi-1742322>.

⁴⁰ Anadolu Ajansı, 27.02.2020, <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/diyanetin-aile-ve-dini-rehberlik-burolarina-66-bin-basvuru-yapildi/1746487>.

⁴¹ TDV KAGEM Hakkında – TDV Kadın Aile ve Gençlik Merkezi

Kamusal Yayıncılıkta DİB

DİB bu dönemde yaygın bir medya ağı da oluşturdu. Web siteleri ve sosyal medya hesaplarının yanı sıra radyo, televizyon yayınlarına başladı. Çocuklara, gençlere ve ailelere hitap eden periyodik dergiler de yayın hayatını sürdürmektedir. Bunlardan bazıları *Diyanet*, *Diyanet İlimi*, *Diyanet Çocuk*, *Diyanet Arapça İlimi*, *Diyanet Aile* adlarını taşıyor. Son olarak bu yayınlara Ekim 2020 tarihi itibarıyla Geçerken adıyla gençlere yönelik bir periyodik yayın da eklendi. Diyanet yayını olarak dini konularda çok sayıda kitap yayımlanmış ve yayımlanmaya da devam etmektedir.

2012 yılında TRT ile işbirliği yapılarak test yayınlarına başlayan Diyanet TV, daha sonra kendi adı ve özgün logosuyla 24 saat kesintisiz yayın yapmaya başladı. Diyanet Radyo 2013, Diyanet Kur'an Radyo ise 2015 yılından bu yana yayınlarını sürdürmektedir. DİB'in 2017-2021 yıllarını kapsayan Stratejik Planı'nda yayınlarla ilgili verilen bilgide, DİB'in "Toplumu din konusunda aydınlatma noktasında her türlü imkandan yararlanmaya memur edildiği" belirtilmektedir:

... çağımızda din hizmeti sunmanın bir gereği olarak cami dışı din hizmetlerinin önü açılmış, Başkanlık personelinin hizmet içi eğitimleri için gerekli alt yapı hazırlanmış, Başkanlığa radyo ve televizyon kurma görevi verilmiştir. Bu doğrultuda Diyanet Televizyonu, 08.05.2012 tarihinde Diyanet İşleri Başkanlığı ile TRT arasında imzalanan bir protokolle TRT Anadolu üzerinden test yayınına başlamış, 2013 yılı itibarıyla test yayını sonlandırılarak yeni bir logo ve kurumsal kimlikle normal yayın dönemine geçmiştir. Ayrıca, Diyanet Radyo 09.07.2013, Diyanet Kur'an Radyo ise 18.06.2015 tarihinde yayın hayatına başlamıştır. Böylelikle Başkanlık, toplumu din konusunda aydınlatma noktasında her türlü imkandan yararlanmaya memur edilmiştir.⁴²

Yedi Yaş Öncesi Çocuklara "Yatırım"

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın "cami dışı" faaliyetlerinde kadın, aile, gençler ve çocukların özellikle "hedef kitle" olarak önemsendiği görülüyor. 19 Ocak 2021 tarihinde gerçekleştirilen 39. İl Müftüleri İstişare Toplantısında konuşan Diyanet İşleri Başkanı Ali Erbaş, bu hassasiyeti şu şekilde ifade etmişti: "Diyanet İşleri Başkanlığı mensupları olarak bizler, yüksek bir ahlak, ideal bir toplum, güzel bir istikbal inşasına destek olmak için çocuklara, gençlere ve aileye yönelik din ve eğitim hizmetlerimizi en ileri seviyeye getirmek zorundayız."⁴³

Bu yaklaşımın geleceğe dönük bir mühendislik gayreti olduğu anlaşılıyor. Çocuklara yönelik yürütülen faaliyetlere atfedilen önemin son örneklerinden biri TRT ile Diyanet İşleri Başkanlığı arasında imzalanan bir protokol ile TRT Diyanet Çocuk adlı yeni bir kanalın yayına hazırlanması. Bu amaçla düzenlenen protokol imza töreninde konuşan Diyanet İşleri Başkanı Ali Erbaş, "7 yaş öncesi oluşacak bu karakter yapısında Diyanet İşleri Başkanlığının katkısı olması lazım" dedi.⁴⁴

"Kılıç Hakkı"

Ayasofya'nın ibadete açılması, bilindiği üzere uzun yıllar boyunca İslamcı çevrelerin en büyük hedeflerinden biriydi. Ayasofya, 24 Temmuz 2020'de iktidar partisinin kararıyla ibadete açıldı. Sembolik anlamı İslamcı çevrelerce oldukça önemsenen bu karar neticesinde ibadete açılan Ayasofya'da ilk Cuma hutbesini okuyan da Diyanet İşleri Başkanı Ali Erbaş oldu. Ali Erbaş hilafet sembolleriyle donatılan kürsüye elinde kılıçla çıktı. Eleştirilere karşılık olarak bunun "kılıç hakkı" olduğu söylendi; İstanbul'un fethedilmesiyle Ayasofya'nın İslam hukukuna göre "kılıç hakkı" gereği İslam ibadethanesi olması gerektiği belirtildi. Bu vesileyle kılıcın sağ elde tutulmasının "düşmana korku salmak", sol

⁴² Diyanet İşleri Başkanlığı, *Stratejik Plan 2017-2021*, s. 15. Kaynak: http://www.sp.gov.tr/upload/xSPStratejikPlan/files/wHF4q+diyanet_stratejik-plan-2017-2021.pdf.

⁴³ Diyanet'in resmi web sitesinde yer alan haber: <https://www.diyanet.gov.tr/tr-TR/Kurumsal/Detay/30131/cocuklara-genclere-ve-aileye-yonelik-hizmetlerimiz-insanlik-vazifemizdir>.

⁴⁴ *BBC Türkçe*, 14.06.2021, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-57469934>.

elde tutulmasının ise "dostlara güven vermek" anlamı taşıdığı bilgisi verildi.⁴⁵ Ülkelerin karşılıklı çıkarı dayalı ekonomik, siyasi, diplomatik ilişkilerle birbirine bağlandığı verili dünya durumunda "kılıç hakkı" kavramının iç siyasete yönelik popülizm dışında bir anlamı bulunmadığı eleştirileri ise iktidar çevreleri tarafından "yerli ve milli" olmamak suçlamasıyla karşılandı.

Küresel Bir Yapılanma Olarak DİB

AKP iktidarının dış politikada Türkiye'yi bölgesel ve uluslararası alanda dikkate alınan "güçlü bir aktör" haline getirme iddiasında DİB'e de önemli bir rol atfedildiği görülmektedir. Nitekim DİB, Türkiye Diyanet Vakfı (TDV), Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı (TİKA), Yunus Emre Vakfı gibi resmi ve devlet himayesindeki "sivil" kurumlarla eşgüdüm halinde uzun süredir yurtdışı faaliyetlerini yoğunlaştırmış durumdadır.

Diyanet ile ilgili çalışmalarıyla tanınan Prof. Dr. İştâr Gözaydın, DİB'in 1980'li yıllarda başlayan yurtdışı çalışmalarının AKP döneminde yoğunlaşmasının "yeni bir anlayışın" sonucu olduğuna dikkat çekerken, "Türkiye Diyanet Vakfı internet sitesindeki 'Suriye, Irak, Afganistan, Arakan, Filistin, Yemen, Somali gibi ülkeler başta olmak üzere dünyanın neresinde olursa olsun mazlum ve mağdurların yardımına koşuyor, gerçekleştirdiğimiz insani yardım çalışmalarını acılarını dindirmeye çalışıyoruz' ifadesi bu anlayışın bir neticesidir" diyor.⁴⁶ Benzer şekilde AKP döneminde Diyanet'in kurumsal genişlemesinin "yeni bir aşamaya" vardığını savunan akademisyen Ceren Lord da, Diyanet'in artık "Sadece Türkiye odaklı değil, bir İslam dünyası otoritesi olmayı açıkça hedefler hale gelmiş" olduğunu belirtmektedir.⁴⁷

Önceki Diyanet İşleri Başkanı Mehmet Görmez'in, "Diyanet sadece Türkiye'nin değil, bütün Müslümanların Diyanet'i olmuştur. Diyanet teşkilatı, Orta Asya, Balkanlar, Afrika ve diğer coğrafyalarda yaşayan kardeşlerimizin din hizmetlerinde, din eğitiminde kapısını çaldığı müessese olmuştur. 2006 yılından itibaren Afrika'nın kırk noktasında hizmet veren, Latin Amerika'da yaşayan yedi milyon kardeşimize hizmet götüren, Pasifik Asya'daki Müslüman kardeşlerimize hizmet götüren bir teşkilat olmuştur" şeklindeki sözleri Gözaydın ve Lord'un bu yöndeki görüşünü destekleyen mahiyettedir.⁴⁸ Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının vergileriyle oluşan bir bütçeyle çalışmalarını sürdüren DİB'in küresel bir yapılanma haline gelmesinin, "Dünyadaki bütün Müslümanların Diyaneti" olmasının vergi sahiplerinin istek, talep veya beklentisi olup olmadığı ise, cevapsız bir soru.

⁴⁵ "Diyanet'in siyasi olarak araçsallaştığı tartışmalarına, Diyanet İşleri Başkanı Ali Erbaş'ın Ayasofya'da kürsüye kılıçla çıkmasıyla bir yenisi daha eklendi. Deniz Parlak, bu olayın tek bir sembolle siyaseti üretmenin nasıl mümkün olduğunu gösterdiğini söylüyor. Sembollerin toplumu dönüştürücü gücünün azımsanmaması gerektiğini savunarak, 'Kılıçla çıkılan Cuma hutbesi hedeflendiği gibi mesaj verme ve bu mesajın karşılık bulması amacıyla. Erbaş'ın Diyanet'in varlığını sıkça Şeyhülislamığa atıfı Osmanlı mirasına yaslamasında da İslam alemine egemen liderliği hatırlatma amacı var' diyor. Devletin din açısından tarafsızlığından artık söz etmenin mümkün olmadığını ekliyor: 'Diyanet başkanını bugün cami açılışında Cumhurbaşkanının yanı başında kılıcıyla görürken, devletin bizzat taraf olduğu bir aşamaya geçtiğimizi söyleyebiliriz.' *DW Türkiye*, 06.08.2020, <https://www.dw.com/tr/diyanet-akpnin-iktidar%C4%B1n%C4%B1-peki%C5%9Ftirme-noktas%C4%B1nda-kritik/a-54456517>

⁴⁶ İştâr Gözaydın, *a.g.e.*, s. 349.

⁴⁷ T24, 31.08.2020, <https://t24.com.tr/haber/cumhuriyet-doneminde-ulema-sinifi-diyanet-uzerinden-yeniden-orgutlenmistir,900124>.

⁴⁸ *Anadolu Ajansı*, 11.11.2015, <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/diyaneti-kuresel-olcege-tasiyan-baskan/471703>.

3. TÜRKİYE DİYANET VAKFI

Türkiye Diyanet Vakfı (TDV) 13 Mart 1975'te kuruldu.⁴⁹ Kurucuları, dönemin Diyanet İşleri Başkanı Lütfi Doğan, başkan yardımcıları Tayyar Altıkulaç, Yakup Üstün ve Özlük İşleri Müdürü Ahmet Uzunoğlu idi.

TDV'nin resmi web sitesinde,⁵⁰ "İslam medeniyeti" ve Osmanlı kökenli vakıf geleneğine de vurgu yapılarak vakfın bir "iyilik hareketi" olduğu belirtiliyor. Kuruluş, amacını ve misyonunu "Diyanet İşleri Başkanlığının faaliyetlerine destek olmak, din hizmetlerinin daha geniş kitlelere ulaştırılması ve dini hizmetlerde görev alacak neslin yetiştirilmesi" olarak tarif ediyor. Sitede belirtildiğine göre, 2020 yılı itibarıyla vakıf Türkiye'de 1003 şubesi ve dünyanın 149 ülkesinde eğitimden kültüre, sosyal ve hayri hizmetlerden dini hizmetleri destekleme ve uluslararası yardım faaliyetlerine kadar geniş bir alanda çalışmalar"ıyla "büyük bir sivil toplum hareketi" haline gelmiş bulunuyor. Vakıf kendisini "din hizmetlerinin daha geniş kitlelere ulaştırılması" ve "din hizmetlerinde görev alacak nesil yetiştirmek" göreviyle mükellef kalmış durumda. Yanı sıra, "din, dil, renk ve cinsiyet ayrımı" yapmama iddiası da bulunuyor:

Hayırsever milletimizin güçlü desteği ve vakfımıza gönül veren insanların gayretli çalışmalarıyla uluslararası bir vakıf haline gelen Türkiye Diyanet Vakfı, dünyanın dört bir yanında sürdürdüğü çalışmalarla din, dil, renk ve cinsiyet ayrımı yapmadan mazluma umut olmaktadır. Toplumsal barış ve huzuru, toplumun dini, sosyal ve kültürel gelişimine yönelik her faaliyeti önemseyen Türkiye Diyanet Vakfı, yeryüzünde iyiliğin egemen olması misyonu, ülkemizde ve yedi kıtada insanlığın hizmetinde bir vakıf olma vizyonu ile hareket etmektedir.

Misyonunu, "Yeryüzünde iyiliğin egemen olması için insanlara ve bu yolda çaba sarf eden kurumlara maddi ve manevi destek olmak" şeklinde tanımlayan TDV, vizyonunu ise "Ülkemizde ve yedi kıtada insanlığın hizmetinde bir vakıf olmak" şeklinde ifade etmiş.

TDV'nin Kurumsal Yapısı

Vakıf bünyesindeki temel birimler ve görev tanımları ile ilgili olarak TDV resmi sitesinde verilen bilgiler özetle şöyle:

İnsan Kaynakları Müdürlüğü'nün görev tanımı olarak "... dışa açık, yenilikçi, milli ve manevi duygulara sahip insan kaynağının teminini sağlamak" deniyor ve ekleniyor: "Çalışanlarına sürekli eğitimler düzenleyerek kişisel ve mesleki gelişimlerini arttırmayı ve kurum aidiyetini kazandırmayı hedeflemektedir."

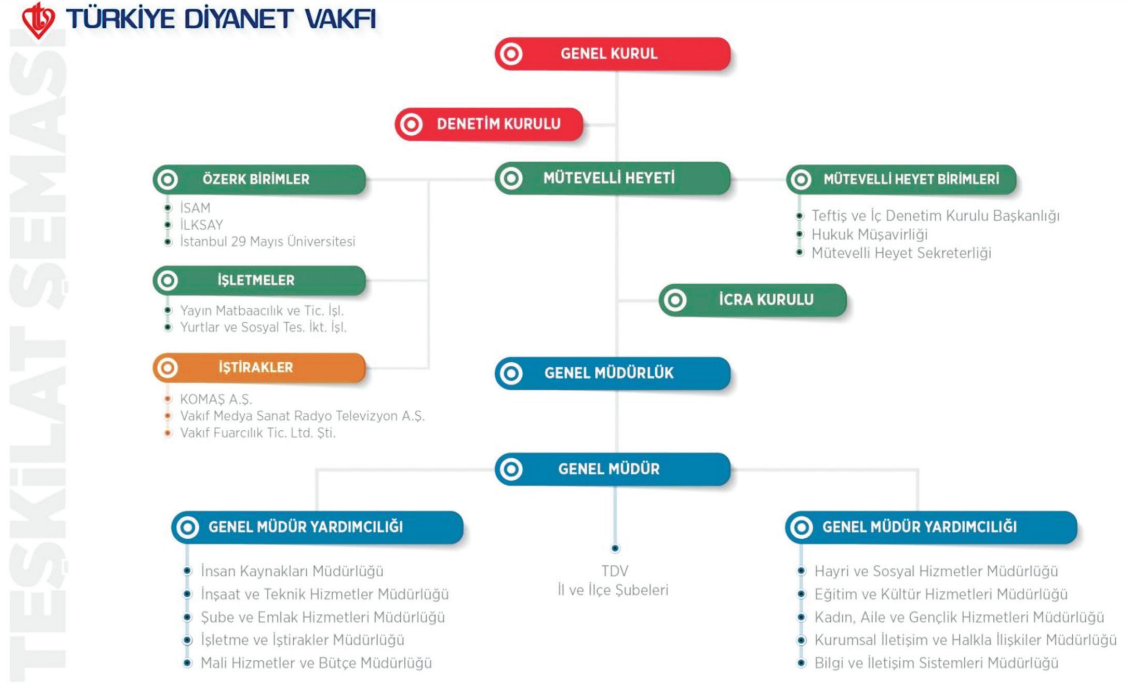
Vakfın en ağırlıklı birimlerinden olan İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) için "Türk-İslam tarihi, kültürü ve medeniyetinin doğru ve bilimsel tarzda öğrenilmesini ve tanıtılmasını" amaçlayan bir yapı olduğu belirtildikten sonra, "ulusal ve uluslararası bilimsel araştırma projelerini desteklemekte ve üretilen bilginin daha geniş kitlelere ulaştırılması için ansiklopedi, dergi ve kitaplar yayımlamakta, sempozyum

⁴⁹ TDV, Türk Medeni Kanununda Değişiklik Yapan 903 Sayılı Yasa'ya göre kurulmuş bir özel hukuk tüzel kişiliğine ve 13 Ocak 1978 tarih ve 16168 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan 20 Aralık 1977 tarih ve 7/14433 sayılı Bakanlar Kurulu kararı ile vergi muafiyeti hakkına sahip bir vakıf. Ayrıca 2860 sayılı Yardım Toplama Kanununun 6. maddesine göre, izin almadan yardım toplayan kuruluşlardan sayılması, 05 Ağustos 2005 tarih ve 25897 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan 12 Temmuz 2005 tarih ve 2005/9171 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile uygun görülmüştür.

⁵⁰ <https://tdv.org/tr-TR/>.

ve konferanslar düzenlemektedir. İSAM özellikle İslami ilimler alanında bilimsel çalışmalarını yoğunlaştırarak sürdürmekte, Türk kültür hayatına ve Ortadoğu, Orta Asya, Balkanlar ve Kuzey Afrika'yı kapsayan çalışmalarıyla İslami araştırmalara katkıda bulunmaktadır" deniyor. İSAM'ın İstanbul Üsküdar'da büyük bir kütüphanesi de bulunuyor. 2020 yılı itibarıyla kütüphanede yaklaşık 295 bin kitap ve yaklaşık 4 bin süreli yayın bulunuyor.

İlim, Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Başkanlığı (İLKSA) ise, "inanç ve değerlerimize uygun yayınlar" hazırlamakla yükümlü kılınmış bir birim. Bu çalışmalarına örnek olarak da "Hadislerle İslâm" çalışması belirtilmiş (TDV'nin teşkilat şeması için bkz. Figür 2).

Figür 2: Türkiye Diyanet Vakfı'nın Teşkilat Şeması

TDV'nin Ticari İşletmeleri

TDV bünyesinde yayıncılıktan öğrenci yurtları işletmeciliğine uzanan bir dizi alanda faaliyet gösteren ticari işletmeler bulunmaktadır. Bu işletmelerin amaç ve kapsamlarına ilişkin bilgileri yine TDV'nin resmi web sitesinden edinmek mümkün. Buna göre Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi için verilen bilgi şöyle:

Kitap, dergi, takvim, broşür ve her türlü yayının dizgi ve baskı işleri ile basılı, sesli, görüntülü dini, ilmi, milli ve kültürel konulardaki yayınların, yurt içi ve yurt dışında dağıtım ve satışını yapmak, yurt içi ve yurt dışında fuar, sergi ve panayır düzenlemek, İslâmî ilimler ve İslâm sanatları ile ilgili kitaplar telif ve tercüme ettirmek ve yayınlamak, bunun için yayınevi ve şubeler açmak amacıyla kurulmuş olup, bu konularda gerçek ve tüzel kişilerle işbirliği yaparak İşletmenin verimli bir şekilde çalışması için basiretli bir tüccar gibi faaliyetlerine devam etmektedir. İşletmenin bu faaliyetlerinin yanında yurtdışında, özellikle Avrupa'da yaşayan vatandaşlarımızın cenaze nakil işlerini ve Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesindeki din görevlilerimizin cübbe-sarı talebini de karşılamaktadır.

İşletme bünyesinde 1992 yılından itibaren matbaacılık faaliyeti de yürütülmüştür:

Bu tesislerimizde başta vakfımız yayınları olmak üzere Diyanet İşleri Başkanlığı ile çeşitli kişi, kurum ve kuruluşlardan gelen kitap, dergi, broşür, afiş vb. her türlü baskıya yönelik talepler; İşletme

merkezi, baskı öncesi tesisler ile baskı tesisleri ve deponun bir arada bulunduğu OSTİM Örnek sanayi sitesinde 4.500 metrekarelik kullanım alanına sahip tesislerde dizgi aşamasından baskı aşamasına kadar, karşılanmaktadır.

Yayınevleri ve Şube Faaliyetleri kapsamında ise ticari amacın "ikincil planda" kaldığı belirtilerek şöyle deniyor:

... vakfımızın dini, milli, ilmi, edebi, kültürel, tarihi ve felsefi konulardaki yayınlarının üretim, satış ve dağıtımını ile yayıncılık faaliyetlerinde bulunmak üzere kurulan bu işletmemize bağlı yayınevlerinde; Türkiye Diyanet Vakfı, Diyanet İşleri Başkanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı, Kültür Bakanlığı, Türk Dil Kurumu, Türk Tarih Kurumu gibi resmi kurum ve kuruluşların yayınları ile vakfımızın uygun gördüğü dini, ilmi, milli, tarihi ve kültürel muhtevalı basılı, sesli ve görüntülü her türlü yayın okuyucuların hizmetine sunulmaktadır. Ülke genelindeki 24 yayınevimizde, vakfımıza ait 600'den fazla basılı, sesli, görüntülü eser ile yaklaşık 150 yayınevinin 12 bin çeşit kitabını okuyucuyla buluşturuyoruz.

Cenaze Nakil Hizmetleri kapsamında Başta Avrupa ülkeleri olmak üzere yurtdışındaki vatandaşlar vefat ettiklerinde ülkeye gönderilen cenazelerin havaalanlarından alınıp memleketlerine götürülmesi sağlanıyor.

Öğrenci yurtları ile ilgili Türkiye Diyanet Vakfı resmi web sitesinde verilen bilgiye göre, 2019 yılı itibarıyla Vakıf bünyesinde 33 ilde toplam 66 öğrenci yurdu var. Bunların 23'ü erkek, 43'ü ise kız yurdu. Öğrenci yurtlarını eğitim kurumlarıyla "eşdeğer" gören bir anlayışla hareket ettiğini deklare eden TDV, her ilde en az bir erkek bir de kız yurdu işletmeyi hedef olarak önüne koyduğunu deklare etmiştir.

İştirakler

KOMAŞ Kocatepe Modern Mağazacılık İşletmeleri Sanayi ve Ticaret A.Ş. bir TDV kuruluşu. Sermayesinin tamamına yakını (yüzde 99,45) vakfa ait. 25 Mayıs 1983 tarihinde inşaat sektöründe faaliyet göstermeye başlayan şirket, "zamanla oluşan ihtiyaçlar doğrultusunda" faaliyet alanlarına eğitim, ticaret, gıda, mağazacılık, ahşap doğrama, dekorasyon, sağlık, neşriyat ve pazarlama gibi sektörleri de ekleyerek artırmış, çeşitlendirmiş.

KOMAŞ A.Ş. için TDV resmi web sitesinde şu bilgiler veriliyor:

... günümüzde; iştigal ettiği sektörlerin tümünde vermiş olduğu hizmet kalitesiyle kendisini ispat etmiş, markalaşmış ve güvenilir bir konuma gelmiş, ticaret hayatında sağlam adımlarla ilerleyen, farklı sektörlerde faaliyet gösterip bu sektörlerin her birinde kârlılığını günden güne arttıran, başarılı ve profesyonel bir ticari işletme şeklini almıştır."

Nitekim KOMAŞ AŞ'nin misyonu ve vizyonu şu şekilde tanımlanmış:

Kadim medeniyetimizin eğitim, kültür, sanat ve mimarisini Diyanet İşleri Başkanlığı ve Türkiye Diyanet Vakfı'nın misyonunu tamamlayıcı şekilde geliştirmek, zenginleştirmek ve yaymak maksadıyla sınıai ve ticari faaliyetlerde bulunmak. Faaliyet gösterdiği alanlarda, referans alınan öncü firma olmak.

Vakıf Fuarcılık, Reklamcılık, Yayıncılık, Tanıtım Organizasyon ve Tic. Ltd. Şti. ise şu şekilde tarif edilmekte:

Bu şirketimiz; Sanayi ve Ticaret Bakanlığı'nın Teşkilat ve Görevleri Hakkındaki 3143 sayılı Kanunun yeniden düzenlenen 12. maddesi uyarınca, yurt içinde ve yurt dışında fuar, sergi, panayır ve organizasyon gibi faaliyetlerde bulunacakların limited veya anonim şirket olmaları şartı getirilmesi üzerine; 1983 yılından bu yana TDV Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi'nce Ankara ve İstanbul'da düzenlenmekte olan Kitap ve Kültür Fuarının devam ettirilebilmesi için kurulmuştur.

Son olarak TDV bünyesinde bir de prodüksiyon merkezi var ve bu merkez yine vakıf bünyesinde olan fuar ve reklamcılık şirketine kiralanmış durumda. Ücret karşılığı 1998 yılından bu yana kamera kiralama, kurgu, salon kiralama, stüdyo kiralama vb. işler bu birim tarafından yürütülüyor.

Bağışlar

TDV, çeşitli şekillerde ve yöntemlerde vatandaşlardan bağış toplama ayrıcalığı bulunan bir kurum. Bu bağış şekilleri şunlar: İyilik Paketi, Zekât, Fidyeye, Genel Bağış, Deprem, İyilik Konutları, Vekaleten Kurban Yurt Dışı, Vekaleten Kurban Yurt İçi, Hediye Kur'an Olsun, Su Kuyuları, Eğitim Yardımı, Camilere Yardım, Gayrimenkul Bağışı, EFT/Havale ile Bağış, SMS ile Bağış.

Camiler

TDV'nin yönettiği camilerin sayısı yurtiçinde 3817, yurtdışında 103 olmak üzere toplam 3920.

TDV'nin İşbirliği Yaptığı Kuruluşlar

"Yeryüzüne iyiliği egemen kılmak" TDV'nin sloganlaştırdığı oldukça iddialı bir hedef. Ne var ki yürüttüğü faaliyetler ve bu faaliyetleri yürütürken işbirliği yapmaya özel bir önem attığı "sivil" ve "resmi" kurumlar dikkate alındığında, Vakfın "yeryüzü" ve "insanlıktan" ziyade Türk-İslam ideolojisi eksenli bir duyarlılıkla hareket ettiği görülüyor. Almanya merkezli Diyanet kuruluşu Diyanet İşleri Türk İslam Birliği'nin (DİTİB) yanı sıra Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA) gibi devlet kurumları, Yunus Emre Vakfı, Uluslararası Müslüman Topluluklarla Dayanışma Vakfı (MÜSDAV) gibi vakıflar TDV'nin yakın işbirliği yaptığı kurumlar olarak dikkat çekiyor.

Bu kurumlara ve yürüttükleri çalışmalara biraz daha yakından bakmak TDV'nin politik vasfını ve işlevini bir nebze daha anlamamıza yardımcı olacaktır. Zira TDV ve yakın işbirliği yaptığı bu kurumlar görünen haliyle "hayrî" faaliyetler yürütüyorlar. Bu faaliyetler yürütülürken ön planda bulunan temel ölçü ve hassasiyet ise, "millî ve dinî" bir nitelik taşıyor. Bu, hem bu kurumların kuruluş amacında açıkça belirtiliyor, hem de yürütülen faaliyetlerin nitelik ve kapsamına bakıldığında da kendisini gösteriyor.

Diyanet İşleri Türk İslam Birliği

DİTİB için resmi web sitesinde şu bilgi veriliyor:⁵¹

Diyanet İşleri Türk İslam Birliği dini, sosyal, kültürel ve sportif faaliyetleri gerçekleştirmek ve Almanya genelindeki kendisine bağlı derneklerin bu tür faaliyetlerini koordine etmek amacıyla, 05.07.1984 tarihinde 135 dernekle kuruluşu gerçekleşen ve bu gün 960 bağlı derneğe ulaşan, Alman dernekler yasalarına göre kuruluşunu tamamlamış, yapılan kamuoyu yoklamaları ve istatistiklerine göre, Almanya'daki müslümanların yüzde 70'nin teveccühünü kazanmış alanındaki en büyük sivil toplum örgütüdür. Bağlı derneklerimiz, aynı zamanda hukuki ve mali bağımsızlığa haiz tescilli tüzel kişilerdir. Teşkilatımız, DİTİB'in tüzüğünü, ortak amaçlarını ve genel prensiplerini kabul eden bağlı derneklerimizin üst kuruluşudur."

DİTİB, belirtildiği üzere bir "çatı" kuruluşu. Başkanı, Berlin'deki Türk Büyükelçiliği bünyesindeki Din Hizmetleri Müşaviri. Kurumun çatısı altında maaşları Ankara tarafından ödenen binden fazla imam ve din görevlisi istihdam ediliyor. Almanya'da 900'den fazla cami DİTİB tarafından idare ediliyor.

Almanya, dini hizmetler bakımından ülkelerinde yaşayan yabancıların herhangi bir mağduriyet yaşamaması için belirli ölçütlere sahip sivil kuruluşlarla özellikle okullardaki din dersleri konusunda işbirliği yapan, destek veren bir ülke. Müslümanlar açısından "muhatap" kabul ettiği en önemli kuruluş ise DİTİB. Ne var ki bu kuruluş son yıllarda Almanya'da "sivil" ve "bağımsız" olmadığı gerekçesiyle eleştirilerin odağında bulunuyor.⁵²

⁵¹ DİTİB Türkisch-Islamische Union der Anstalt für Religion e.V.

⁵² DW Türkiye, 01.05.2020, <https://www.dw.com/tr/ditib-diyamet-nedeniyle-almanyada-ele%C5%9Ftirilerin-oda%C4%9F%C4%B1nda/a-53297427>.

DİTİB görevlilerinin sadece "din görevlisi" değil aynı zamanda "Türk devletinin memuru" olması Almanya devleti tarafından sadece "tuhaf" değil aynı zamanda "kuşkulu" bir durum kabul ediliyor. Nitekim son yıllarda hazırlanan istihbarat raporlarında, MİT'in DİTİB görevlileri üzerinden Almanya'da "muhalif" kesimlerden yurttaşlar hakkında istihbarat çalışması yürüttüğü iddiaları yer alıyor.⁵³

Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı

TDV'nin uluslararası sahada yakın işbirliği içerisinde çalıştığı kurumlardan bir diğeri TİKA. Bu kurumun ilginç bir hikayesi var. 1991'de Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) resmen dağıldıktan sonra bağımsızlıklarını ilan eden Türkî cumhuriyetlere sosyal, ekonomik ve kültürel alanda yapılacak yardımların koordine edilmesi amacıyla 1992 yılında Dışişleri Bakanlığı bünyesinde kuruldu. TİKA 1999'da önce Başbakanlığa, ardından Kültür ve Turizm Bakanlığı'na bağlandı. Resmi web sitesinde yurtdışı ofisleri aracılığıyla Türkiye'nin dış yardımlarını organize ettiği ve restorasyon, sağlık, eğitim, tarım ve hayvancılık, idari ve sivil altyapıların geliştirilmesi gibi birçok alanda faaliyet gösterdiği bilgisi veriliyor. Yaklaşık 150 ülkede görev yürütüyor, 59 ülkede "Program Koordinasyon Ofisi" var.

TİKA'nın en önemli projesi, Türkiye dışında Türkçe eğitim ve öğretimin yaygınlaştırılması amacıyla oluşturulan Türkoloji projesi. Proje kapsamında yürütülen çalışmalardan elde edilen sonuçlarla ilgili TİKA'nın web sitesinde şu bilgiler yer alıyor:⁵⁴

2001-2002 eğitim öğretim yılında, 13 ülkede 15 Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde 13 öğretim elemanının görevlendirilmesi ile başlayan Türkoloji Projesi, 2010-2011 eğitim döneminde, yerel personeller ile birlikte toplam 77 öğretim elemanından oluşan akademik kadrosuyla, 15 Ülke ve 2 Özerk Cumhuriyette, 19 Bölüm, 6 Türkçe Öğretim Merkezi ve 18 Türkçe Kursu ile hizmet vermeye devam etmektedir. Proje kapsamında her yıl ortalama 4.000 öğrenci Türkçe eğitimi almaktadır. 2003 yılından beri her yıl proje kapsamındaki Üniversitelerden en başarılı 100 öğrenci yaz staj programı vesilesi ile ülkemize davet edilmektedir.

Proje, 2011 yılında bu yöndeki çalışmaların "tek elde" toplanması amacıyla Yunus Emre Vakfı'na devredilmiş durumda.

2009 yılında faaliyete geçen Yunus Emre Vakfı içinse resmi web sitesinde şu bilgiler yer alıyor:⁵⁵

Türkiye'yi, Türk dilini, tarihini, kültürünü ve sanatını tanıtmak; bununla ilgili bilgi ve belgeleri dünyanın istifadesine sunmak; Türk dili, kültürü ve sanatı alanlarında eğitim almak isteyenlere yurt dışında hizmet vermek; Türkiye'nin diğer ülkeler ile kültürel alışverişini arttırıp dostluğunu geliştirmek amacıyla 05.05.2007 tarihli ve 5653 sayılı kanunla kurulmuş bir kamu vakfıdır. Yunus Emre Enstitüsü ise Vakfa bağlı bir kuruluş olarak bu Kanunun amaçlarını gerçekleştirmek üzere yurt dışında kurduğu merkezlerde yabancılara Türkçe öğretimi çalışmalarının yanı sıra ülkemizin tanıtımı amacıyla kültür ve sanat faaliyetleri yürütmekte, ayrıca bilimsel çalışmalara destek vermektedir.

Vakfın yurt dışında 58 kültür merkezi var. Buralarda Türkçe eğitim veriliyor ve yanı sıra bu ülkelerde bulunan eğitim kurumlarındaki Türkoloji bölümlerine ve Türkçe eğitime destek sağlanıyor, kültürel, sanatsal etkinlikler düzenleniyor.

Uluslararası Müslüman Topluluklarla Dayanışma Vakfı

MÜSDAV, 1997 yılında "Tokyo Camii Vakfı" olarak kuruldu. Tokyo'da bir caminin inşa edilerek ibadete açılmasını gerçekleştirdi. Sonradan adını "Dini ve Sosyal Hizmet Vakfı" olarak değiştirdi ve bu isim altında Bosna Hersek Cumhuriyeti'nde Maglaj -Vali Recep Yazicioğlu ve Sarajevo Üniversitesi

⁵³ Evrensel, 06.04.2017, <https://www.evrensel.net/haber/314965/almanya-da-mit-sorusturmasi-diyamet-yoneticileri-de-var>.

⁵⁴ tika.gov.tr.

⁵⁵ yee.org.tr.

camilerinin yapımına öncülük etti, yurt içi ve yurt dışında birçok cami ve sosyal tesisin restorasyon ve onarım çalışmalarını yürüttü. 2017 yılında "Uluslararası Müslüman Topluluklarla Dayanışma Vakfı" adıyla kendini yeniden yapılandıran ve vergi muafiyeti hakkı elde eden vakıf, kuruluş amacını şu şekilde deklare etmiş durumda:

Dini ve Sosyal Hizmet Vakfı, faaliyet alanlarını daha da genişleterek, İslâm dininin insanlığa huzur ve barış getirmeyi amaçlayan evrensel ilke ve değerlerinin tanıtılmasına katkı sağlamak, çoğunluğunu Müslümanların oluşturmadığı bölgeler öncelikli olmak üzere, din eğitimi ve din hizmetleri ile dinî içerikli sosyal ve kültürel faaliyetler yürütmek ve Müslüman toplulukların statüleri, dinî ihtiyaçları ve beklentileri ile ilgili bilimsel çalışmalar yapmak amacıyla 2017 yılında 'Uluslararası Müslüman Topluluklarla Dayanışma Vakfı' olarak ismini yeniden değiştirmiştir.

MÜSDAV'ın faaliyetleri arasında, DİB faaliyetlerine maddi destek sağlamanın öncelikli bir önemi olduğu anlaşılıyor. Örneğin, 17 Ağustos Gölcük depreminden zarar gören il ve ilçelerdeki cami, Kur'an kursu ve müftülük binalarının onarımı için 1 milyon TL nakdi yardım yapılmış. Aynı gerekçelerle muhtelif zamanlarda cami, kurs ve müftülük binaları için 2 milyon TL nakdi yardım yapılmış.⁵⁶

TDV Faaliyetleri

Türk Diyanet Vakfı resmi web sitesinde yürütülen faaliyetlere genişçe yer verilmiş. Öne çıkanlar şunlar:

- Yapımına 1967 yılında başlanan Ankara Kocatepe Camisi dahil olmak üzere 3 bin 817 cami, 2 bin 866 Kur'an kursu, 25 ülkede 100'ün üzerinde cami ve eğitim binasının kullanıma açılması;
- 1983 yılından itibaren Ramazan ayında Ankara ve İstanbul'da kitap fuarı düzenlenmesi;
- 44 ciltlik İslam Ansiklopedisi hazırlanması;
- Yurt içinde ve yurt dışında yürütülen eğitim faaliyetleri kapsamında "Kuran kurslarından, hafızlık eğitimine, anaokulundan ilköğretime, imam hatip lisesinden üniversiteye, yüksek lisanstan doktora kadar eğitimin her kademesinde ülkemizde ve dünyanın 111 ülkesinden gençlere sağlam bir din eğitimi vermek için" yürütülen çalışmalar;
- "Dünyanın farklı coğrafyalarında açlık, doğal afet, savaş ve şiddetin yaşandığı kriz bölgelerindeki milyonlarca insana" yardım etmek amacıyla Ramazan ayında iftar sofraları kurulması, Kurban Bayramında düzenlenen vekaletle kurban kesimi organizasyonları.

Bunlar arasında uzun bir süreçte gerçekleştirilen bir faaliyet, kamuoyunda tartışmalara ve özellikle Kürt yurttaşların tepkilerine yol açtı. TDV bünyesindeki İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) tarafından, hazırlıklarına 1983 yılında başlanan, 100'den fazla araştırmacının görev aldığı, 30 yıl gibi uzun bir süreçte hazırlıkları tamamlanan 44 ciltlik İslam Ansiklopedisi, 2014 yılında İstanbul Haliç Kongre Merkezi'nde dönemin başbakanı Recep Tayyip Erdoğan'ın da katıldığı bir törenle "dev eser tamamlandı" şeklinde lanse edilerek kamuoyuna duyuruldu.

Ansiklopedi gerçekten de büyük emek sarf edilerek hazırlanmıştı ve kendi alanında önemli bir çalışma idi. TDV'nin verdiği bilgilere göre ansiklopedide tam 15 bin 441 madde yer alıyor. Ansiklopedide alanlarında uzman ve söz sahibi iki bini aşkın yazarın yazısı mevcut. Ansiklopedi, İslami ilimler, İslam ülkelerinin tarihi, coğrafyası, kültür ve medeniyeti gibi hayli geniş bir alanı kapsıyor. Ancak bu "tarih", "coğrafya", "kültür" ve "medeniyet" içerisinde bu ansiklopediye göre "Kürt" yoktu. İlk yayınlanan haliyle ansiklopedide bir tek "Kürt" sözcüğü bile geçmiyordu. Tepki ve eleştiriler üzerine bu "eksikliğin" giderilmesi adına ek ciltler hazırlanacağı açıklandı ve 2016 yılında ansiklopediye 2 cilt daha eklendi ve bu ekler içerisinde "Kürtler" maddesi de yer aldı. Bunun ne tür bir "eksiklik" ya da "unutkanlık" olduğu, tartışma ve yoruma açık. Zira Kürtler, Ortadoğu'nun Araçlardan sonra İslam dinini benimseyen en eski halklarından biri ve "iddialı" bir araştırmada bunun görmezden gelinmesi çok da "normal" veya "makul" karşılanacak bir eksiklik gibi görünmüyor.

⁵⁶ musdav.org.tr.

TDV'nin Tartışmalı Bütçesi

Türkiye Diyanet Vakfı, büyük bir gelir kapasitesine sahip ve açıkladığı bütçe verilerine göre aynı ölçüde de giderleri var. Vakfın resmi web sitesinde "mali bilgiler" başlığı altında 2019 yılının gelir ve gider kalemleri bulunuyor (bkz. Tablo 1).

Tablo 1: TDV'nin 2019 Yılı Mali Gelir/Gider Tablosu.
Kaynak: <https://tdv.org/tr-TR/kurumsal/mali-bilgiler-2/>.

32. GELİRLER (TL)			TOPLAM
32.1 GELİR TOPLAMI			1.248.874.765,17
32.1.1 Üye Ödentileri			0,00
32.1.2 Yurtdışından alınan yardımlar			0,00
32.1.3 Kamu Kuruluşlarından alınan yardımlar			0,00
32.1.4 Diğer Bağış ve Yardımlar			1.052.312.135,89
32.1.5 Üye Ödentileri			0,00
32.1.6 İktisadi İşletme gelirleri			13.644.491,26
32.1.7 Finansal gelirler			66.285.663,98
32.1.8 Diğer gelirler			116.632.474,04
32.2. Gider Fazlası			
TOPLAM			1.248.874.765,17

33. GİDERLER (TL)			TOPLAM
33.1. GİDER TOPLAMI			1.039.795.367,90
33.1.1. Genel Giderler			66.883.668,93
33.1.2. Personel Giderleri			39.578.875,69
33.1.3. Amaca Yönelik Giderler Toplamı			933.332.823,28
33.1.3.1. Sağlık			0,00
33.1.3.2. Sosyal Hizmetler			324.903.193,17
33.1.3.3. Hayır İşleri ve Gönüllü Faaliyetler			315.789.624,97
33.1.3.4. Eğitim ve Araştırma			167.321.089,15
33.1.3.5. Kültür, Sanat, Spor			19.723.438,80
33.1.3.6. Ekonomik Sosyal ve Toplumsal Kalkınma			0,00
33.1.3.7. Hukuk insan Hakları ve Politika			0,00
33.1.3.8. Çevre (Doğa ve Hayvanları Koruma)			0,00
33.1.3.9. Uluslararası faaliyetler			0,00
33.1.3.10. Diğer			105.595.477,19
33.1.4. Diğer Giderler			0,00
33.2. Gelir Fazlası			209.079.397,27
TOPLAM			1.248.874.765,17

TDV bütçesi öteden beri "şeffaf" olmadığı eleştirilerine maruz kalıyor. Çünkü yukarıdaki tablo incelendiğinde hemen fark edileceği üzere gelir kalemlerinden en önemlisi, "bağış ve yardımlar" olarak belirtilmiş. Muhtemelen bu bağış ve yardımların açılımını oluşturan kayıtlar da vakfın evrakları arasında mevcuttur; fakat bu bilgiler kamuoyuna açıklanmıyor, paylaşılmıyor.

"Giderler" tablosunda ise, göze çarpan en önemli gider kalemleri, "Genel giderler", "Amaca yönelik giderler", "Hayır işleri ve gönüllü faaliyetler", "Uluslararası faaliyetler" ve "Diğer" başlıkları altında verilmiş. Ancak söz gelimi bu "genel giderler" nedir, "amaca yönelik giderler" nedir, "diğer" nedir, bilinmiyor. Hem belirtilmediği için bilinmiyor ve hem de eleştiri ve tepkilere cevaben açıklanmadığı için bilinmiyor.

Diyanet İşleri Başkanlığı ile yani bir "kamu" kuruluşu ile "paralel" faaliyetler yürüten, başkanı Diyanet İşleri Başkanı, yöneticileri DİB yöneticileri olan, yurttaşlardan "hayır işleri için" bağış toplayan, bütçesi gelir ve giderleri itibarıyla her yıl katlanarak büyüyen bir kuruluşun, söz konusu olan "akçeli işler" olunca, yürüttüğü faaliyetler açısından herhangi bir kuşku veya soru işareti bırakmamak adına bile olsa, daha şeffaf ve denetime açık olması beklenir.

Diğer yandan TDV, 2014-2018 yılları arasında gelirini yüzde 116 artırırken, 2019 yılı giderleri, 2017 yılına oranla yüzde 46 oranında artmış durumda. Gelir artışı bağışların artmasına bağlanabilir; fakat giderlerdeki bu neredeyse yarı yarıya bir orana tekabül eden artışın bir açıklaması bulunmuyor. Üstelik Sayıştay'ın "denetlenmesi gerekir" şeklinde beyan ettiği bir görüşü de var, ama gereği yerine getirilmiyor.⁵⁷

Bu noktada mali bilgilerini açıklamada daha şeffaf olmasının yasal bir mecburiyet olup olmadığı sorusu akla geliyor. Nitekim "Türk Ticaret Kanunu hükümlerine göre vakıflar ve iktisadi işletmeleri bağımsız denetim kapsamı dışında tutulmuştur".⁵⁸ Fakat yasal zorunluluk olması veya olmamasından önce konu esas olarak ahlaki bir nitelik taşımaktadır. Nitekim cami yapımı veya restorasyonu, çeşitli nedenlerle mağdur insanlara yardım gibi "hayrî" olarak nitelendirilen faaliyetler için kimseden izin almak gereği olmadan çeşitli biçimlerde yardım ve bağış toplama imtiyazına sahip "yarı resmi" bir kuruluşun, bu yolla elde ettiği gelirleri nereye, ne şekilde harcadığını açıklamaması önünde herhangi bir yasal engel de yoktur. Ama ahlaki bir sorumluluk taşımak mecburiyeti vardır. Şeffaf ve denetlenebilir olmaktan uzak durulduğu müddetçe bu devasa bütçenin nerelere harcadığı ile ilgili spekülasyonların önüne geçmek de, mümkün görünmemektedir. Bu, mütevellî heyeti Diyanet İşleri Başkan ve yöneticilerinden oluşan, faaliyetlerinde "dini" ve "millî" referansları esas alan, "yeryüzüne iyiliği hakim kılmak" gibi iddialı bir misyonu benimsemiş bir vakıf için rahatsız edici bir durum olsa gerektir.

⁵⁷ *Birgün*, 19.09.2020, <https://www.birgun.net/haber/diyanet-vakfi-uc-yilda-2-4-milyar-tl-harcadi-316119>.

⁵⁸ Vakıfların denetimi ile ilgili kanun ve mevzuatlar hakkında detaylı bilgiler için bkz. Çağatay Yazar, "Bağımsız Denetim Açısından Vakıflar, Vakıfların İktisadi İşletmeleri ve İştirakleri", <https://www.alomaliye.com/2020/07/14/vakiflar-vakiflarin-iktisadi-isletmeleri-ve-istihakleri-bagimsiz-denetimi/>.

4. RAKAMLARIN DİLİYLE EĞİTİM, SAĞLIK, GÜVENLİK VE DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI

2020 yılı merkezi yönetim bütçesinde bütçe giderleri toplamı 1 trilyon 95 milyar 461 milyon TL, faiz hariç bütçe giderleri 956 milyar 521 milyon TL, bütçe gelirleri ise 956 milyar 588 milyon TL olarak belirlendi.⁵⁹ 2020 bütçesinde Diyanet İşleri Başkanlığı'na ayrılan oran, 2019 yılına göre yüzde 34 oranında artırıldı. DİB bütçesi 7,7 milyar TL'den 10,5 milyar TL'ye yükseltildi. Böylece bütçeden aldığı pay oranında yapılan sıralamada DİB, 16 bakanlıktan 8'inden daha fazla pay almış oldu. Bütçeden aldığı pay Diyanet İşleri Başkanlığı'nın (DİB) gerisinde kalan bakanlıklar, İçişleri Bakanlığı, Tarım ve Orman Bakanlığı, Ticaret Bakanlığı, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı, AB Bakanlığı, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı ile Kültür ve Turizm Bakanlığı oldu.⁶⁰

2020 yazında COVID-19 salgını devam eder ve "ikinci dalga başlayacak mı?" yorumları yapılırken yeni eğitim-öğretim döneminin başlayıp başlamayacağı, başlayacaksa "normal" şekilde mi, uzaktan eğitim yoluyla mı başlayacağı merak konusuydu. Eğitimle ilgili olası gelişmelerin merakla takip edildiği günlerde Milli Eğitim Bakanı Ziya Selçuk düzenlediği basın toplantısında merak edilen konularla ilgili açıklamalar yaptı. Selçuk'un açıklamalarında bir konu öne çıktı; Bakan Selçuk'a göre öğretmen maaşları "yük" idi ve bu nedenle eğitim alanında bakanlık yatırım yapamıyordu.

Selçuk'un 29 Ağustos 2020 günü düzenlediği basın toplantısında tartışmalara neden olan konuyla ilgili sözleri şöyle idi:

Eğitimde asıl yük, öğretmenin maaşıyla ilgilidir. Milli Eğitim Bakanlığının bütçesine bakarsanız, yatırım bütçesinin çok çok küçük olduğunu görürsünüz. Neye göre, personel maaşına göre. Bu tüm okullar için böyledir. Yani asıl yük kira varsa kirada ve öğretmen maaşındadır. Geri kalan yük vergi yüküdür ve elektrik, su parasıdır. Eğer vergi yükü devam ederse, eğer maaş devam ederse büyük ihtimalle bizim masraflarımızda Milli Eğitim Bakanlığının, büyük bir azalma olmaz ama başka yerlerde daha fazla bütçeye ihtiyacımız olur ki öyle oluyor zaten.⁶¹

Bakan Selçuk'un öğretmen maaşlarını "yük" olarak nitelenmesi eğitim sendikaları ve öğretmenler başta olmak üzere kamuoyunda tepki ve şaşkınlıkla karşılandı.

Tepkilerin dinmemesi üzerine bu açıklamadan iki gün sonra 31 Ağustos 2020 günü Milli Eğitim Bakanı Ziya Selçuk yeni bir açıklama daha yaparak, "Öğretmenlerimizin itibarının, özlük haklarının yükselmesinin dışında hiçbir hedefim olamaz. Buradan böyle bir sonuç çıkarılıyorsa bir zorlama vardır" dedi.⁶² Ancak eğitim alanında yeni yatırım yapamayışlarının "gerekçesi" olarak açık ve anlaşılır bir dille öğretmen maaşlarının "yük" olduğuna işaret eden Selçuk'un, sözlerini düzeltmek yerine hangi eleştirileri neden "zorlama" gördüğü anlaşılmadı.

⁵⁹ Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı'nın yayımladığı 2020 yılı bütçe verileri: https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2020/01/2020_vatandasinbutcerehberi.pdf.

⁶⁰ Konuyla ilgili haber için bkz. *Birgün*, 24.10.2019, <https://www.birgun.net/haber/diyanet-in-2020-butcesi-sekiz-bakanligi-geride-birakti-273683>.

⁶¹ *Cumhuriyet*, 29.08.2020, <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/bakan-selcuk-ogretmen-maaslarinin-yuk-oldugunu-iddia-etti-1762030>.

⁶² *Birgün*, 31.08.2020, <https://www.birgun.net/haber/ziya-selcuk-tan-ogretmen-maasi-aciklamasi-niyetim-cok-acik-313910>.

Bu vesileyle Milli Eğitim'in meselelerini daha doğru ve sağlıklı anlamak için bazı verilere bakmak ve Sağlık Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nın verileriyle kıyaslamak, mevcut tabloyu daha geniş bir açıdan görmeye olanak sağlayabilir. Kuşkusuz bu bakanlıklar ve DİB "tesadüfen" tercih edilmiş değil. Zira Milli Eğitim Bakanlığı, "eğitim" gibi temel bir alanla doğrudan ilgili ve sorumlu bir bakanlık. Sağlık Bakanlığı, pandemi nedeniyle çalışmalarını daha da önem kazanan ve hemen her gün açıklamalarına, uyarılarına kulak verilen, eleştirilerle beraber çalışmalarını ilgi ve merakla izlenen, toplum sağlığı gibi hayati sorumluluğu bulunan bir bakanlık. İçişleri Bakanlığı, "güvenlik" gibi yine temel bir alanla ilgili sorumluluğu olan bir bakanlık. DİB ise, bir "kamu kurumu" olarak çalışmalarını ve özellikle de AKP iktidarlarıyla birlikte bütçesi her yıl katlanarak büyüyen bir kurum ve biraz da bu özelliğinden dolayı "pandemi" döneminde bir kez daha dikkatleri üzerinde toplayan, tartışma konusu olan bir kurum.

Her dört kurumun da toplumun gündelik yaşamına doğrudan etki eden bir "ortak" özellikleri var. Resmi kaynaklardan ulaşılabilen veriler ışığında bakıldığında çalışmalarını, sorumlulukları ve toplumu etkileyen yönleriyle görev ve sorumluluklarını ne şekilde yerine getirdikleri, bütçe, personel ve yatırımları ile birlikte gündelik hayatlarımızda ne ölçüde bir "ağırlık" oluşturdukları, diğer ülkelerdeki reel durumla kıyaslandığında ortaya çıkan sonuçlar, objektif ve sağlıklı bir kıyaslama yapmamıza imkân sağlamış olacaktır.

Milli Eğitim Verileri

Milli Eğitim Bakanlığı'nın (MEB) açıkladığı "Milli Eğitim İstatistikleri: Örgün Eğitim 2019-2020" verilerine göre, Türkiye'de okul öncesi, ilköğretim ve ortaöğretim düzeyinde tüm özel ve devlet okullarında 18 milyon 241 bin 881 öğrenci var. Toplam öğretmen sayısı ise 1 milyon 117 bin 686. Eğitim öğretim faaliyetleri 68 bin 589 okulda sürdürülüyor.

Türkiye'de okul öncesi eğitim, ilköğretim ve ortaöğretim düzeyinde toplam 18 milyon 241 bin 881 öğrenci bulunuyor. Türkiye'de okul öncesi eğitim, ilköğretim ve ortaöğretim düzeyinde, 9 milyon 435 bini erkek, 8 milyon 806 bin 881'i kız olmak üzere toplam 18 milyon 241 bin 881 öğrenci eğitim alıyor. Öğrencilerden 15 milyon 189 bin 878'i resmi, 1 milyon 468 bin 198'i özel ve 1 milyon 583 bin 805'i ise açık öğretim kurumlarında okuyor. Resmi okullarda eğitim görenlerin 7 milyon 781 bin 791'i erkek, 7 milyon 408 bin 87'si kız öğrencilerden oluşuyor. Özel okullarda ise 804 bin 170 erkek, 664 bin 28 kız öğrenci eğitim görüyor. Açık öğretimde kayıtlı aktif öğrencilerin 849 bin 39'unu erkekler, 734 bin 766'sını kızlar oluşturuyor.

Örgün eğitimdeki öğrencilerin 1 milyon 629 bin 720'si okul öncesi eğitimde, 5 milyon 279 bin 945'i ilkokulda, 5 milyon 701 bin 564'ü ortaokulda, 5 milyon 630 bin 652'si ortaöğretimde bulunuyor. Ortaöğretimdeki 5 milyon 630 bin 652 öğrencinin 3 milyon 412 bin 564'ü genel liselerde, 1 milyon 608 bin 81'i mesleki ve teknik liselerde, 610 bin 7'si de imam hatip liselerinde eğitim alıyor.

MEB verilerine göre özel öğretim kurumlarındaki öğrencilerin toplam örgün eğitim içindeki oranı yüzde 8,8. Bu oran, okul öncesi eğitim için yüzde 17,7, ilkokul için yüzde 5,2, ortaokul için yüzde 6,3, ortaöğretim için de yüzde 13,1 olarak gerçekleşti.

İstatistiklerde 2019-2020 eğitim öğretim yılı okullaşma oranlarına da yer veriliyor. Net okullaşma oranları ilkokulda yüzde 93,62 ortaokulda yüzde 95,90, ortaöğretimde yüzde 85,01 olarak kayda geçti. Öğrencilerin buldukları eğitim kademesine bakılmadan yaş gruplarına göre hesaplanan net okullaşma oranları 3-5 yaş grubunda yüzde 43,20; 4-5 yaş grubunda yüzde 54,36; 5 yaşta yüzde 75; 6-9 yaş grubunda yüzde 97,96; 10-13 yaş grubunda yüzde 98,64; 14-17 yaş grubu için yüzde 89,19 olarak belirlendi.

Örgün eğitim kurumlarında görev yapan öğretmen sayısı 2019-2020 eğitim öğretim yılında 1 milyon 117 bin 686 olurken bu öğretmenlerin 942 bin 936'sı resmi okullarda, 174 bin 750'si özel okullarda görev yapıyor (resmi okullarda çalışan öğretmenlerin 2020 yılı itibarıyla ücretleri için bkz. Tablo 2).

Öğretmenlerin 56 bin 218'i okul öncesi eğitimde, 309 bin 247'si ilkokulda, 371 bin 590'ı ortaokulda, 380 bin 631'i ise ortaöğretimde çalışıyor.

Örgün eğitimde, 54 bin 715'i resmi okul, 13 bin 870'ü özel okul, 4'ü açık öğretim okulu olmak üzere toplam 68 bin 589 okul bulunuyor. Bu okulların 11 bin 485'i okul öncesi eğitim, 24 bin 790'ı ilkokul, 19 bin 268'i ortaokul ve 13 bin 46'sı da ortaöğretim kademesinde yer alıyor. Resmi okullarda 588 bin 10, özel okullarda 139 bin 337 olmak üzere örgün eğitimde toplam 727 bin 347 derslik bulunuyor.⁶³

Tablo 2: Temmuz 2020 İtibariyle Kıdem ve Derecelerine Göre Öğretmen Maaşları.
Kaynak: <https://www.mebpersonel.com/meb-personeli/2020-temmuz-ayi-zamli-ogretmen-maaslari-h242188.html>

Kıdem Yılı	Derece/Kademe	Aylık Net Maaş
¼	25 ve +	4.958 TL
¼	24	4.956 TL
1/3	23	4.947 TL
½	22	4.939 TL
1/1	21	4.930 TL
2/3	20	4.836 TL
2/2	19	4.828 TL
2/1	18	4.820 TL
3/3	17	4.736 TL
3/2	16	4.729 TL
3/1	15	4.722 TL
4/3	14	4.662 TL
4/2	13	4.657 TL
4/1	12	4.651 TL
5/3	11	4.454 TL
5/2	10	4.449 TL
5/1	9	4.443 TL
6/3	8	4.427 TL
6/2	7	4.415 TL
6/1	6	4.417 TL
7/3	5	4.380 TL
7/2	4	4.375 TL
7/1	3	4.372 TL
8/1	3	4.361 TL
9/3	2	4.308 TL
9/2	1	4.304 TL
9/1	0	4.301 TL

⁶³ *Hürriyet*, 05.09.2020, <https://www.hurriyet.com.tr/egitim/turkiyenin-egitim-ogretim-istatistiklerini-aciklandi-41603792>.

MEB bütçesinde eğitim yatırımları

MEB 2019 yılında genel bütçeden 113 milyar 813 milyon TL alırken, bu rakam 2020 bütçesinde 125 milyar 397 milyon TL oldu. Bu rakamlara göre MEB'in bütçeden aldığı pay rakamsal olarak bir artış gösteriyor. Ancak eğitim uzmanı yazar Abbas Güçlü, MEB bütçesinin merkezi yönetim bütçesine oranının 2019 yılında yüzde 11,84 iken, 2020'de bu oranın yüzde 11,45'e gerilediğine işaret ediyor.

Abbas Güçlü konuyu irdelediği bir analizinde bunu belirttikten sonra başka dikkat çekici tespitler de yapıyor:⁶⁴

- Eğitim bütçesinin milli gelire oranı OECD ortalaması olan yüzde 6'nın çok altında. Geçtiğimiz 18 yıl içinde MEB bütçesinin milli gelire oranı çok az artmış olmasına rağmen, belirlenen rakamlar ihtiyacın çok altında kalmış ve eğitim harcamalarının esas yükü, eğitimi adım adım ticarileştirme ve kamu kaynaklarının özel okullara aktarılmasının da etkisiyle büyük ölçüde velilerin sırtına yıkılmıştır.
- MEB bütçesinin rakamsal büyüklüğünün temel nedeni, hükümetin eğitime verdiği önemden değil, büyük ölçüde personel harcamalarından kaynaklanmaktadır.
- MEB bütçesinin yüzde 73'ü personel, yüzde 11'i de sosyal güvenlik devlet primi giderlerine gitmektedir. Başka bir ifadeyle, bütçenin yüzde 84'ü zorunlu olarak personel harcamalarına ayrılıyor.
- 2020 MEB bütçesi içinde mal ve hizmet alım giderlerinin payı yüzde 8 (2019'da yüzde 9), cari transferler yüzde 3, diğer giderler ise yüzde 5'tir.
- MEB bütçesinden eğitim yatırımlarına ayrılan pay 2002 yılında yüzde 17,18 iken, eğitim hizmetlerinin sunumu açısından çok önemli olan bu rakam 2009'da yüzde 4,57'ye kadar gerilemiştir. 4+4+4 sonrasında zorunlu olarak kısmen de olsa artışa geçen eğitim yatırımlarına ayrılan bütçe oranı, 2014 sonrasında yeniden azalmaya başlamıştır. 2019'da MEB bütçesinden eğitim yatırımlarına ayrılan pay yüzde 4,88 iken, 2020'de bu oran daha da düşerek yüzde 4,65'e indirildi.
- 2020 MEB bütçesinin bizlere gösterdiği en açık gerçek, eğitimde yaşanan yoğun ticarileşme sürecinin artarak devam edeceği, velilerin cebinden yapacağı eğitim harcamalarının belirgin bir şekilde artacağıdır.
- Eğitim, devredilemez ve vazgeçilemez kamusal bir haktır. Bu alanda yapılan çeşitli araştırmaların da gösterdiği gibi, devlet okullarında paralı eğitim uygulamaları yaygınlaştıkça, en düşük gelir dilimindeki yüzde 20'lik kesimin gelirleri içinde eğitim harcamalarına ayırmak zorunda oldukları pay artmaktadır. Söz konusu artış ise ancak gıda ve sağlık harcamalarından kısılarak gerçekleştirilebilmektedir.

Abbas Güçlü analizinin sonunda "Çözüm nedir?" başlığı altında ise şunları kayda geçiriyor:

Bu noktada, her şeyin daha fazlasını istemek en kolayı. Peki, gelir artmadan, pay artarsa, diğer alanlara yapılacak harcamalar ne olacak? Elbette eğitim çok önemli ama sağlığın, güvenliğın, tarımın, enerjinin ve diğer alanların önemli olmadığını da kimse söyleyemez. Cumhuriyet'in ilk yıllarında kıt kaynaklarla eğitimde çok büyük mucizeler yaratıldı. Yine başarabiliriz. Evet, kaynaklar çok yetersiz ama onun doğru kullanımı ve artırılması da bir o kadar önemli. Özetin özeti: Eğitimi devlete havale ederek hem bu işin içinden sıyrılamayız hem de daha iyi bir eğitim şansı yakalayamayız! Çözüm, herkesin taşın altına elini koymasındır!

Bu analiz ve tespitlerden anlaşılıyor ki, Bakan Ziya Selçuk'un personel maaşlarını "yük" olarak nitelediği sözleri çok da "tesadüfî" değildir. Ne var ki buradaki yanlış, eğitim gibi temel bir alanda görev yapan personelin maaşları ile yapılması gereken yatırımların birbirinin karşısına konulması olmaktadır.

⁶⁴ *Milliyet*, 15.11.2019, <https://www.milliyet.com.tr/yazarlar/abbas-guclu/butceden-en-buyuk-pay-egitime-ayiriliyor-ama-6079687>.

"Maarif" eğitimciler olmadan yürütülemeyeceğine göre, bütçe oluşturulurken ihtiyaç duyulan yatırımlara gereği kadar pay ayrılmaması, aksine bu payın yıllar içerisinde giderek azalması bir siyasi tercih olmaktadır. "Eğitim şart" diyerek eğitimin önem ve gerekliliğine dikkat çekmek, besbelli ki kendi başına bir "değer" ifade etmemektedir.

Eğitim ve Bilim Emekçileri Sendikası'nın (Eğitim-Sen) tespitlerine göre de MEB bütçesinden eğitim yatırımları 2002 yılından günümüze değin adeta sistematik bir "düşüş" eğrisi çiziyor. 2002 yılında MEB bütçesinde eğitim yatırımları yüzde 17,18 iken bu oran 10 yıl sonra 2012'de yüzde 6,64'e, 2020 yılında ise yüzde 4,65'e kadar gerilemiş. Bu oran 5 milyar 830 milyon TL'ye denk gelirken DİB'in bütçesinin 11 milyar 520 milyon TL olduğunu da belirtmek gerekir.

Eğitim-Sen aynı raporunda taleplerini ise şöyle sıralıyor:

- MEB bütçesinin milli gelire oranı en az iki kat artırılmalı, başlangıç olarak OECD ortalamasına çıkarılmalıdır...
- MEB bütçesinden eğitim yatırımlarına ayrılan pay mutlak anlamda artırılmalı, eğitimi ticarileştirmeyi hedefleyen özel sektör, dini vakıf ve cemaatlerle yapılan ya da yapılacak olan her türlü ortak proje ve protokoller iptal edilmelidir.
- Eğitim ve bilim emekçilerinin satın alma gücünde ve ücretlerinde yaşanan kaybın giderilmesi için ek zam yapılmalıdır.
- Tüm eğitim ve bilim emekçilerinin ek göstergeleri 3600'e çıkarılmalıdır.
- Eğitime hazırlık ödeneği sadece öğretmenlere değil, tüm eğitim ve bilim emekçilerine yılda iki kez en az bir maaş tutarında ödenmelidir...
- Öğretmen, akademik personel, memur ve yardımcı hizmetli açıkları kapatılmalıdır.⁶⁵

Öğretmen maaşları sürekli düşüşte

Eğitim-Sen, 2020 yılı bütçesinin açıklanmasının ardından kamuoyuna açıkladığı raporda, Abbas Güçlü'nün de vurguladığı şekilde genel bütçede MEB'e ayrılan payın rakamsal olarak arttığı ama bütçe genelindeki oranı itibarıyla düştüğünü belirtmiş ve öğretmen maaşlarıyla ilgili bazı tespitlere yer vermişti. Buna göre, 1 ABD dolarının ortalama 1,56 TL olduğu 15 Ekim 2009 tarihinde bin 302 TL aylık alan bir öğretmen maaşıyla 898 ABD doları alabiliyorken, 15 Ekim 2019'da 3 bin 895 TL alan bir öğretmenin dolar bazında aldığı maaş 660 ABD doları (1 \$=5,90 TL) seviyesine indi. Son 10 yılı temel alındığında 9/1 derecedeki bir öğretmenin maaşındaki aylık kayıp, dolar bazında 238 ABD doları oldu. 15 Ekim 2009'da bir öğretmen maaşını 15 çeyrek altın alabiliyorken, on yıl sonra aynı öğretmen maaşını 8 çeyrek altın ancak alabiliyor. 2020 yılı içerisinde döviz kurlarındaki dalgalanmada Türk lirasının uzun zamandır görülmemiş şekilde değer yitirdiği göz önüne getirilecek olursa, Eğitim-Sen'in dolar üzerinden yaptığı bu kıyaslamada öğretmenler aleyhine büyük bir gerileme yaşandığını da eklemek gerekir.

Kişi başına düşen öğretmen sayısı

Milli Eğitim Bakanı Ziya Selçuk, TBMM Plan ve Bütçe Komisyonu'nda yaptığı sunumda, şunları söylemişti (bkz. Tablo 3):

Bakanlığımıza bağlı resmî eğitim kurumlarında görev yapan 946 bin 114 öğretmenimiz bulunmaktadır. Öğretmen başına düşen öğrenci sayımız; ilköğretimde 16'ya, ortaöğretimde de 11'e düşmüştür." Bakan Selçuk aynı konuşmasında ilköğretimde derslik başına düşen öğrenci sayısının ise 24 olduğunu belirtmişti.⁶⁶

⁶⁵ Bkz: <https://egitimsen.org.tr/2020-meb-butcesi-temel- ihtiyaclara-yanit-vermemektedir/>.

⁶⁶ Bkz: <https://www.bolgegundem.com/bakan-selcuk-ogretmen-basina-ogrenci-sayisi-ilkokulda-16-ortaokulda-11e-dustu-1081328h.htm>.

Tablo 3: 2019/2020 Öğretim Yılı Toplam Öğrenci, Öğretmen ve Okul Sayıları.
Kaynak: <https://sgb.meb.gov.tr/www/mill-egitim-istatistikleri-orgun-egitim-2019-2020/icerik/396>

Eğitim kademesi (Level of education)	Okul/ Kurum School/ Institution	Öğrenci Sayısı Number of Students		
		Toplam Total	Erkek Male	Kadın Female
Örgün eğitim toplamı Total of formal education	68 589	18 241 881	9 435 000	8 806 881
Örgün Eğitim (Resmi) Formal education (Public)	54 715	15 189 878	7 781 791	7 408 087
Örgün Eğitim (Özel) Formal education (Private)	13 870	1 468 198	804 170	664 028
Örgün Eğitim (Açıköğretim) Formal education (Open education)	4	1 583 805	849 039	734 766

Bu sayıları karşılaştırmalı olarak değerlendirdiğimizde anlaşılıyor ki, OECD ülkeleri arasında eğitime en az harcama yapan ülke Meksika'dan sonra Türkiye. "Türkiye'de eğitime yapılan harcama oranı OECD ortalamasının yarısından az olup, Türkiye OECD ülkeleri arasında Meksika'dan sonra eğitime en az harcamanın yapıldığı ülke olmayı sürdürmektedir" denilen Eğitim-Sen raporunda, OECD ortalamasında ilköğretim ve ortaöğretim kademelerinde kamu kaynaklarından yapılan eğitim harcamalarının oranı yüzde 90, hane halkı ve özel kaynaklardan yapılan harcamaların yüzde 9 olduğu belirtilerek, Türkiye'de kamusal eğitim harcamalarının oranı yüzde 75, hane halkı ve özel kaynaklardan yapılan eğitim harcamalarının oranı yüzde 25 olduğu vurgulanıyor.

Raporda, "OECD'nin Bir Bakışta Eğitim 2018 Raporu'nda yer alan kademelere göre ülkelerin öğrenci başına yaptıkları harcamalar" konusunda ise şu bilgilere yer verilmiş:

OECD ülkeleri ortalaması okul öncesi eğitimde 8 bin 759; ilköğretimde 8 bin 631, ortaöğretimde 10 bin 10 ve üniversitede 15 bin 656 ABD dolarıdır. Türkiye'de aynı harcamaları TÜİK'in son olarak yayınladığı 2017 Eğitim Harcamaları istatistikleriyle karşılaştırmalı olarak ele aldığımızda; okul öncesi eğitimde 2 bin 5; ilköğretimde bin 591, Ortaöğretimde 2 bin 395 ve üniversitede 3 bin 736 ABD dolarıdır. Türkiye ile diğer OECD ülkeleri arasında kademeler bazında yapılan harcamalara yönelik farklılıklar azalmak bir yana giderek artmaktadır.

Raporda yer alan diğer bir dikkat çekici konu ise Din Öğretimi Genel Müdürlüğü. Eğitim-Sen'in raporuna göre, bu genel müdürlük MEB'e bağlı olmasına rağmen "bakanlıktan büyük ölçüde bağımsız, hatta kimi politika ve uygulamalarıyla MEB'in de üzerinde bir kurum gibi davranmaya başlamıştır". Devamla, imam hatip okullarının bakanlığa bağlı okullar arasında ayrıcalıklı ve özel bir yere sahip olduğu belirtiliyor.⁶⁷

Sağlık Verileri

Küresel COVID-19 salgını, kaçınılmaz olarak bütün ülkelerde sağlık sisteminin işleyişini insanların öncelikli gündemlerinden biri haline getirdi. Yaşanan süreçten hareketle bir genelleme yapmak gerekirse, dünyanın "gelişmiş" kabul edilen ülkeleri de dahil olmak üzere, bu tür bir salgını pek az ülkenin kaldıracağı, karşılayacağı kapasitede olduğu görüldü.

Sağlık Bakanı Fahrettin Koca, 19 Mart 2020'de TBMM'de yaptığı koronavirüs bilgilendirmesinde, ülkelere göre 100 bin kişi başına düşen yoğun bakım yatak sayısı verilerine değindi. Bakan Koca

⁶⁷ Bkz. <https://egitimsen.org.tr/2019-2020-egitim-ogretim-yili-basinda-egitimin-durumu/>.

açıklamasında Türkiye’de 100 bin kişiye 40 yoğun bakım yatağı düştüğünü aktardı (bkz. Figür 3). Diğer ülkelerle kıyaslandığında bunun kötümser bir tablo olmadığını belirtmek gerekir (bkz. Figür 4).

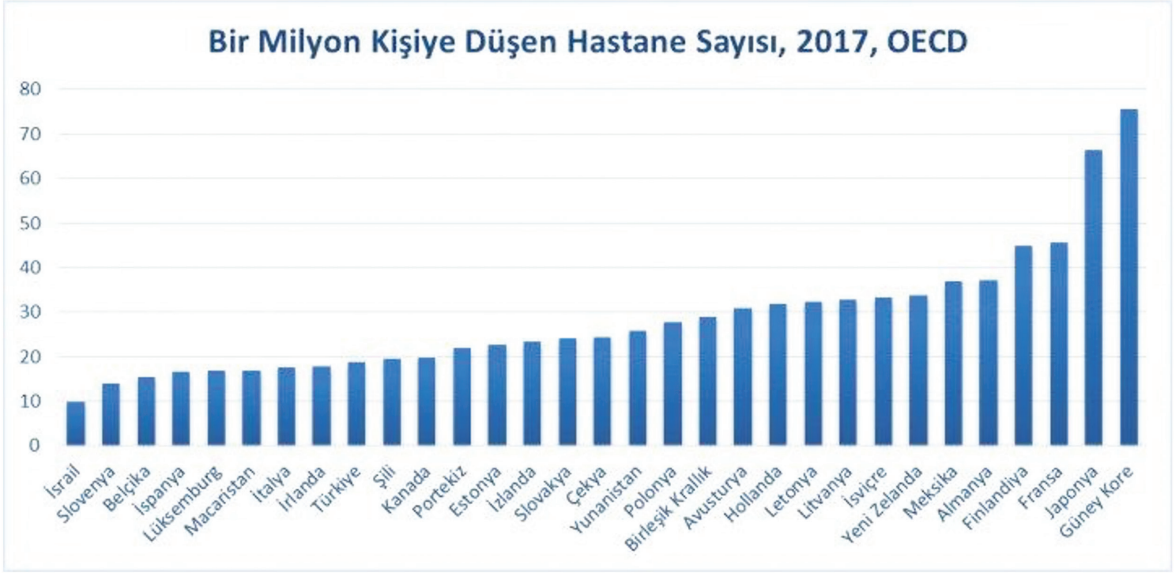
Figür 3: Sağlık Bakanlığı Verilerine Göre Türkiye’de Erişkin Yoğun Bakım Kapasitesi.

Figür 4: Ülkelere Göre 100.000 Kişi Başına Düşen Yoğun Bakım Yatak Sayısı.

OECD'nin 2017 yılı verilerine göre, 1 milyon kişi başına düşen hastane sayısında birinci sırada 77,55 ile Güney Kore yer alıyor. Güney Kore'yi 66,39 ile Japonya ve 45,55 ile Fransa takip ediyor. Türkiye ise 1 milyon kişi başına düşen 19 hastanesiyle 31 ülke arasında 23. sırada bulunuyor. Sıralamada İsrail, 9,76 ile 1 milyon kişi başına düşen en düşük hastane sayısına sahip ülke konumunda (bkz. Figür 5).

Figür 5: 2017 Yılı İtibariyle Bir Milyon Kişiyeye Düşen Hastane Sayısı.

Sağlık Harcamalarının GSYH İçindeki Oranı

OECD (Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü), hükümetlerin zorunlu sağlık harcamalarının ülkelerin gayri safi yurtiçi hasılasındaki oranını da açıklıyor. Hükümetlerin sağlık alanı için ayırdığı harcamaların GSYH'deki oranına bakıldığında Türkiye yüzde 3,3 ile 36 ülke arasında sondan ikinci sırada yer alıyor. Son sırada yüzde 2,8 ile Meksika var. Zorunlu sağlık harcamalarının GSYH'deki oranının en yüksek olduğu ülke ise ABD (bkz. Figür 6).

Figür 6: 2018 Yılı İtibariyle Hükümetlerin Sağlık Harcamalarının GSYH İçindeki Oranı.

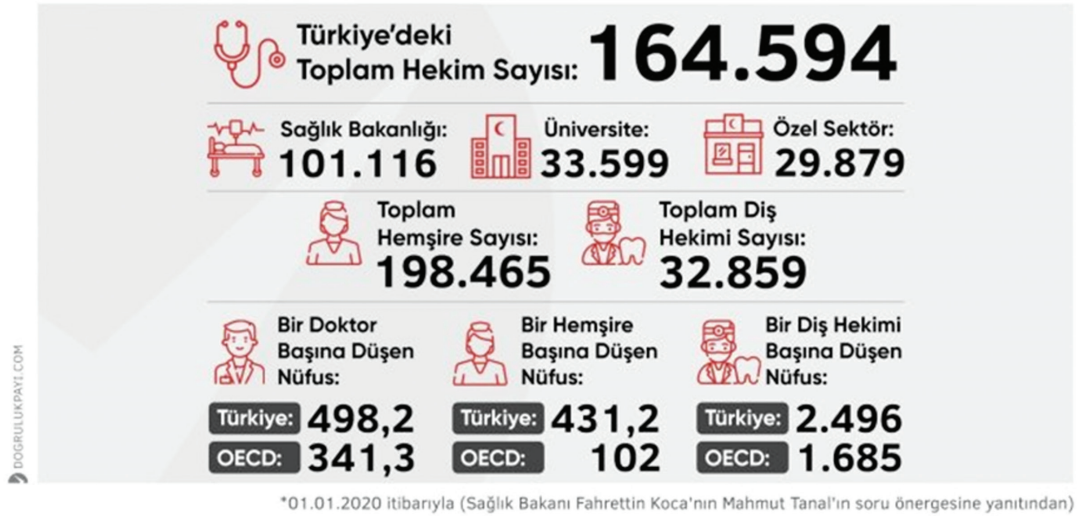
Tıp eğitimine yatırım

Yükseköğretim Kurulu Atlasına göre Türkiye’de toplam 98 tane tıp fakültesi bulunuyor. QS Top Universities sıralamasında ise en iyi 500 tıp fakültesi arasında Türkiye’den beş üniversite bulunuyor: Hacettepe Üniversitesi, İstanbul Üniversitesi, Ankara Üniversitesi, Ege Üniversitesi ve Dokuz Eylül Üniversitesi. Bunun yanı sıra, sıralamada Koç Üniversitesi 501-550 ve Gazi Üniversitesi de 551-600 bandında bulunuyor.

OECD verilerine göre, Türkiye’de 2017 yılında her 100.000 kişi başına 10,6 tıp fakültesi mezunu düştü. Her 100.000 kişi başına düşen tıp mezunu sıralamasında birinci sırada 24,9 ile İrlanda geliyor.⁶⁸

Sağlık çalışanlarının sayısı

Sağlık Bakanı Fahrettin Koca’nın 1 Ocak 2020 itibarıyla CHP Milletvekili Mahmut Tanal’ın sorusuna cevaben yaptığı açıklamaya göre Türkiye’de Sağlık Bakanlığına bağlı hekimlerin sayısı 101.116 iken toplam hekim sayısı ise 164.594 (daha detaylı döküm için bkz. Figür 7). Buna göre Türkiye’de bir doktor başına düşen kişi sayısı 498,2. OECD ülkelerinde bu sayı, ortalama 341,3. Kişi başına düşen hemşire sayısında ise Türkiye daha geride: Bir hemşire başına düşen nüfus, Türkiye’de 431,2 iken OECD ülkelerinde bu nüfus, ortalama 102.

Figür 7: 1 Ocak 2020 İtibarıyla Türkiye’de Sağlık Alanında Çalışan Sayısı.

Sağlık çalışanlarının maaşları

Bilindiği üzere devlet kurumu olan hastane ve sağlık kuruluşlarında çalışan sağlık bakanlığı personelleri yaptıkları görev branşlarına, hizmet yıllarına ve kademe derecelerine göre maaş almaktadırlar. Kamu Ajansı’nda verilen bilgilere göre, sağlık çalışanları ayrıca; seyyanen maaş zammı, sabit ödemenin emekliliğe yansıtılması, nöbet ücretlerinde iyileştirme, döner sermayeden hekim dışı çalışanların da yararlanması, yıpranma payı, ek gösterge düzenlemesi ve hayatını kaybeden sağlık çalışanının şehit sayılması gibi taleplerde bulunmaktadır.

Sağlık çalışanları, kuşkusuz genel bir kategoriyi isimlendiriyor ve kendi içinde doktor, hemşire, ebe, sağlık teknikeri, sağlık memuru gibi farklı çalışma alanlarını ifade ediyor.

Sağlık Bakanlığı personeli devlet memuru olan sağlık çalışanlarının maaşları toplu sözleşme hükümlerine göre artmaktadır. 2020 Temmuz ayında gerçekleşen memur maaş zammını etkileyen

⁶⁸ Sağlık Bakanlığı istatistikleri ile ilgili daha detaylı bilgiler, tabloları alıntıladığımız şu kaynakta mevcut: <https://www.dogrulukpayi.com/bulten/turkiye-nin-saglik-istatistikleri>.

diğer bir unsur da enflasyon farkı oldu. Enflasyon rakamlarının 2020 yılı ilk altı aylık diliminin memur maaş zammından yüksek olması nedeniyle aradaki fark sağlık çalışanlarının maaşlarına ek zam olarak yansıdı. Sağlık çalışanlarının devlet memurları yasası kapsamında maaş, özlük ve ek ödeme hakları belirlenmiştir. Ancak sağlık çalışanlarına son dönemlerde çeşitli ek ödemeler de sağlanmaktadır.

Sağlık personeli içerisinde en önemli grubu bilindiği üzere doktorlar ve hemşireler oluşturmaktadır. Döner sermaye geliri de sağlık çalışanları için önemli bir kaynaktır. Sağlık çalışanlarının diğer önemli bir konusu da 3600 ek gösterge konusudur. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, 2018 seçim beyannamesini açıkladığı konuşmasında öğretmen, diyanet personeli ve hemşirelere 3600 ek gösterge hakkı verileceğini açıklamıştı. Ancak bu sözün üzerinden iki yıl geçmiş olmasına rağmen TBMM'den bu yönde herhangi bir karar çıkmış değil.

Sağlık çalışanları 5. dönem toplu sözleşme kapsamında Ocak 2020'den itibaren geçerli olmak üzere yılın ilk altı ayı için diğer memurlar gibi yüzde 4 zam aldılar. 2020 yılının ikinci diliminde de yüzde 4 zam alınacak olması aynı toplu sözleşmede karara bağlanmıştı. Haziran ayında açıklanan enflasyon rakamları ile beraber memur ve emeklilerin alacağı enflasyon farkı da netleşti. Memurlar yüzde 4 zammın yanında yüzde 1,75 enflasyon farkı almaya hak kazandı (sağlık çalışanlarının maaş durumuyla ilgili güncel durum için bkz. Tablo 4).

Tablo 4: 2020 Yılı İtibariyle Kamuda Çalışan Sağlık Personelinin Ücret Skalası.

Kaynak: <http://www.kamuajans.com/maaslar/bransina-gore-2020-yili-saglik-personeli-temmuz-ayi-maasi-ne-kadar-h549660.html>

Lisans Mezunu Sözleşmeli Sağlık Personeli (maaş+sabit)	4335 TL
Önlisans Mezunu Sözleşmeli Sağlık Personeli (maaş+sabit)	4150 TL
Ortaöğrenim Mezunu Sözleşmeli Sağlık Personeli (maaş+sabit)	4010 TL
Sağlık Teknikeri ve Sağlık Memuru - Lisans Mezunu	3820 TL
Hemşire maaşı	5420 TL
Ebe maaşı (1/4)	5420 TL
Yeni başlayan Ebe Maaşı (8/1)	4800 TL
Asistan (Sağlık hizmetleri-6/1)	6300 TL

Güvenlik Verileri

İçişleri Bakanlığı deyince akla hemen "güvenlik" ve "emniyet teşkilatı" geliyor ve bu da, "terör", "terörle mücadele", "güvenlik" sorunlarının sürekli gündem oluşturduğu bir ülke olmamız itibarıyla son derece doğal. Bu özelliği nedeniyle en "faal" bakanlıkların başında geldiğini söylemek abartı olmasa gerek. Daha önce kuvvet komutanlığı pozisyonunda Türk Silahlı Kuvvetleri bünyesinde yer alan Jandarma Genel Komutanlığı'nın İçişleri Bakanlığı'na bağlanmasıyla birlikte bakanlığın "ağırlığı" daha da arttı. Bu "önem" ve "ağırlığından" dolayı ve çalışmaları itibarıyla sürekli gündemde olan bir bakanlık.

Emniyet teşkilatı

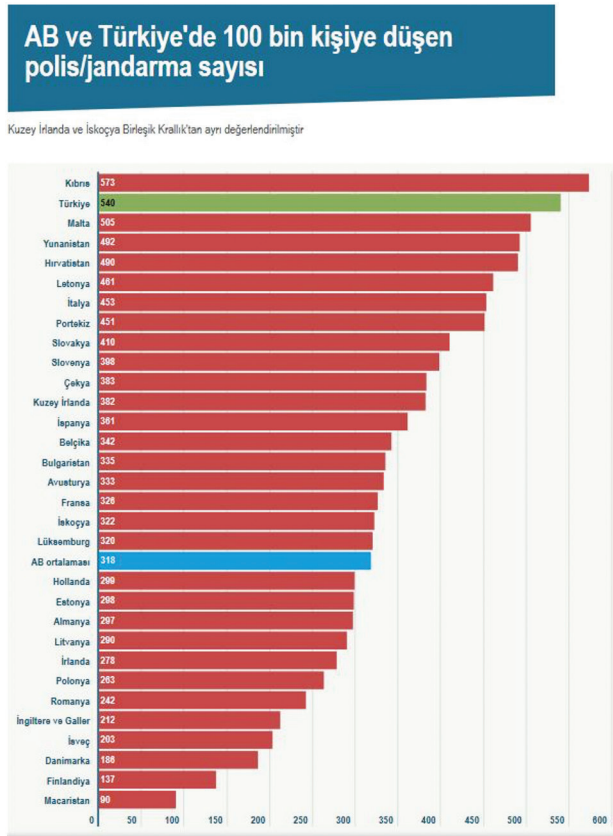
Anadolu Ajansı'nın, Emniyet teşkilatının 175. kuruluş yıldönümü vesilesiyle 9 Nisan 2020 günü derleyerek aktardığı bilgilerden personel sayılarına ilişkin detaylı bilgilere ulaşmak mümkün. Buna göre polis teşkilatı, 2019 sonu itibarıyla, 323 bin 842 kişilik bir personel kapasitesine sahip. Bu kurum ülke nüfusunun yüzde 79'una hizmet veriyor. Emniyet personelinin 307 bin 813'ü emniyet hizmetleri, 16 bin 29'u ise diğer hizmet sınıflarından oluşuyor. Emniyet hizmetleri sınıfının yüzde 6,6'sını polis amirleri, yüzde 86,4'ünü polis memurları, yüzde 7'sini ise çarşı ve mahalle bekçileri oluşturuyor.

Emniyet teşkilatı bünyesinde 1, 2, 3 ve 4. sınıf olarak 3 bin 528 emniyet müdürü, 596 emniyet amiri, 402 başkomiser, 1932 komiser, 13 bin 994 komiser yardımcısı, 2 bin 268 kıdemli başpolis memuru, 2 bin 126 başpolis memuru, 261 bin 648 polis memuru, 21 bin 319 çarşı ve mahalle bekçisi görev yapıyor. Polislerin yüzde 93'ü erkek, yüzde 7'si ise kadınlardan oluşuyor.⁶⁹

AB istatistik kurumu *Eurostat* verilerine göre, Birlik genelinde 2009'dan bu yana polis sayısı yaklaşık yüzde 3,4 azaldı ve 1,6 milyona indi. AB'de her 100 bin kişi için ortalama 318 polis/jandarma görev yapıyor. Türkiye'de ise Jandarma Genel Komutanlığı ve Emniyet Genel Müdürlüğü'nün 2018 verileri dikkate alındığında 100 bin kişiye 540 polis/jandarma düşüyor.

Emniyet Genel Müdürlüğü'nün Aralık 2007 itibarıyla Emniyet Hizmetleri sınıfında yer alan personel sayısı 187 bin 510 olarak kaydedilirken, bu rakam 2018'de 255 bin 974'e yükseldi. Bu, Türkiye'de son 10 yılda polis (jandarma hariç) sayısının yüzde 36 oranında artmış olduğunu ortaya koyuyor.

Birleşmiş Milletler Uyuşturucu ve Suç Ofisi'nin verilerine göre, Türkiye'nin 2007'de jandarma personeli sayısı yaklaşık 140 bin idi. Jandarma Genel Komutanlığı'nın Mart 2018 tarihli duyurusunda bu rakamın 176 bine yükseldiği görülüyor. 100 bin kişiye düşen polis sayısı dikkate alındığında Güney Kıbrıs 573 polisle Türkiye'yi geride bırakan tek AB ülkesi olarak ön plana çıkıyor (bkz. Figür 8).

Figür 8: AB ve Türkiye'de 100 Bin Kişiye Düşen Polis/Jandarma Sayısı.

Kaynak: <https://tr.euronews.com/2019/01/04/avrupa-da-314-kisiye-turkiye-de-185-kisiye-bir-polis-dusuyor-polis-sayisinda-rekor-artist>

⁶⁹ Anadolu Ajansı, 09.04.2020, <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/emniyet-teskilati-175-yasinda/1798184#:~:text=Emniyet%20te%C5%9Fkilat%C4%B1%20b%C3%BCnyesinde%201%2C%20ve%20mahalle%20bek%C3%A7isi%20g%C3%B6rev%20yap%C4%B1yor.%20>

Kişi başına düşen güvenlik görevlisi sayısının sürekli artış göstermesi, tıpkı Adalet Bakanlığı'nın her yıl yeni hapisaneler "hizmete" açması gibi, iktidar sözcüleri tarafından genellikle "övgü dolu" açıklamalara konu oluyor. Ne var ki polis ve jandarma sayısındaki bu "rekor" artış oranları bir ülke ve toplum için bir "gelişmişlik" göstergesi olmanın tam aksi bir gösterge olarak kabul ediliyor.

Polis maaşları

Göreve yeni başlayan polis memuru ile görevde 25 yılını doldurmuş polis memuru arasında yaklaşık yüzde 10-15 oranında maaş farkı bulunuyor. Buna göre emniyet teşkilatında göreve yeni başlayan bir polis memurunun (8/1) maaşı 5233 TL, görevde 25 yılını tamamlamış kıdemli bir polis memurunun (1/4) maaşı da 5954 TL civarında (bkz. Tablo 5).

Tablo 5: 2020 Yılı İtibariyle Türkiye'de Polis Memurlarının Maaş Skalası.

Kaynak: <http://www.kamuajans.com/maaslar/2020-yili-temmuz-ayina-ait-kidem-ve-hizmet-yilina-gore-egm-polis-memuru-maaslari-ne-kadar-h549643.html>

D/K	Kıdem yılı	15 Temmuz 2020 net maaş	
		Vergi oranı yüzde 15	Vergi oranı yüzde 20
1/4	25 ve üstü	5.995 TL	5.868 TL
1/4	24	5.992 TL	5.866 TL
1/4	23	5.990 TL	5.864 TL
1/4	22	5.988 TL	5.862 TL
1/4	21	5.986 TL	5.860 TL
1/3	20	5.977 TL	5.851 TL
1/2	19	5.968 TL	5.843 TL
1/1	18	5.960 TL	5.835 TL
2/3	17	5.864 TL	5.745 TL
2/2	16	5.856 TL	5.737 TL
2/1	15	5.848 TL	5.730 TL
3/3	14	5.835 TL	5.718 TL
3/2	13	5.828 TL	5.711 TL
3/1	12	5.721 TL	5.610 TL
4/3	11	5.659 TL	5.552 TL
4/2	10	5.653 TL	5.546 TL
4/1	9	5.647 TL	5.540 TL
5/3	8	5.505 TL	5.399 TL
5/2	7	5.499 TL	5.394 TL
5/1	6	5.493 TL	5.388 TL
6/3	5	5.477 TL	5.373 TL
6/2	4	5.472 TL	5.368 TL
6/1	3	5.467 TL	5.364 TL
7/1	3	5.427 TL	5.326 TL
8/3	2	5.418 TL	5.317 TL
8/2	1	5.273 TL	5.172 TL
8/1	0	5.269 TL	5.168 TL

Jandarma Genel Komutanlığı personel sayısı ve maaşları

2018 yılı Jandarma Genel Komutanlığı Faaliyet Raporunda, komutanlık bünyesindeki personel sayısı da açıklandı. Raporda yer alan bilgilere göre, jandarma, subay, astsubay, uzman erbaş, memur pozisyonunda kurumda yer alan personel sayısı toplam 189 bin 915 (bkz.Tablo 6).

Tablo 6: 2018 Yılı İtibariyle Unvanlarına Göre Jandarma Personel Sayısı.

Jandarma subayı	4706
Jandarma yedek subayı	1465
Jandarma astsubayı	29.261
Jandarma uzman jandarma	17.711
Jandarma uzman erbaş	69.779
Jandarma er-erbaş	63.372

Bunların dışında sayısı açıklanmayan işçi ve memur pozisyonunda personel de kurum bünyesinde yer alıyor.⁷⁰

- *Uzman çavuş maaşları:* Görevine yeni başlayan uzman çavuş maaşı 4600 lira ile 4950 lira arasında ve Doğuda görev yapan jandarma uzman çavuş maaşı ise 6 bin lira ile 7500 lira arasında değişiklik gösteriyor.
- *Sözleşmeli er maaşları:* 3 bin 500 TL ile 4 bin 500 TL arasında değişiklik göstermektedir. Maaş oranlarındaki değişikliğin nedeni, görev yapılan bölgeye göre belirleniyor olması.
- *Subay maaşları:* Görev bölgesine ve rütbesine göre 4 bin TL ile 8 bin TL değişkenlik gösterebiliyor.
- *Astsubaylar:* Astsubay rütbeli personellerin aldığı maaşlar ortalama 4 bin lira ile 5 bin 500 TL arasında değişiklik göstermektedir. Yine bu tutar kıdem, tazminat, sınıf, görev, aile, çocuk vb. gibi durumlarına göre değişiklik göstermektedir.⁷¹

Takviye Kuvvetler Birliği

Emniyet Genel Müdürlüğü'nün (EGM) ihtiyaç halinde yurt genelinde görevlendirilmesi amacıyla 2018'de kurduğu Takviye Hazır Kuvvet Polis Birimi'nin, İstanbul'da da kurulması için 21 Ağustos 2020'de Cumhurbaşkanlığı kararnamesi yayımlandı. EGM bünyesindeki Güvenlik Dairesi Başkanlığınca ilk defa Ankara Gölbaşı'nda kurulan Takviye Hazır Kuvvet Birimi, daha sonra Ankara Emniyet Müdürlüğü'nde oluşturuldu. İçişleri Bakanı Süleyman Soylu'nun talimatı sonrasında aynı birimin İstanbul Emniyet Müdürlüğü bünyesinde de kurulması için çalışma başlatıldı. Birimin kurulmasıyla ilgili altyapı çalışmasının tamamlanmasının ardından Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın imzasını taşıyan kararnameyle birimin İstanbul'da kurulması resmîyet kazandı.

2018'deki genel seçimler öncesinde Emniyet Genel Müdürlüğü merkez teşkilatı bünyesinde kurulan Takviye Hazır Kuvvet Polis Birimi, öncelikle Cumhurbaşkanı Erdoğan başta olmak üzere devlet büyüklerinin ülke genelinde yapacağı temaslarda görev alıyor. Ankara'da merkez ve Ankara Emniyeti olmak üzere iki ayrı grupta yaklaşık 600 personelden oluşan Takviye Hazır Kuvvet Polis Birimi'nde görevli polisler, teşkilat içinden özel olarak seçilip yetiştiriliyor.

Silah kullanmanın yanı sıra, afet ve acil yardım ile müdahale ve hava araçlarıyla müdahale eğitimleri de alan Takviye Hazır Kuvvet Polisleri, seçim güvenliği çalışmaları çerçevesinde il emniyet

⁷⁰ Bkz. <https://polisaskeradaylari.com/jandarma-genel-komutanligi-personel-sayisi-aciklandi/>

⁷¹ Bkz. <http://www.kamuajans.com/maaslar/2020-yili-temmuz-ayina-ait-tsk-uzman-cavus-ve-jandarma-uzman-erbaslarin-maasi-ne-kadar-h549664.html>

müdürlüklerinin talepleri doğrultusunda Ankara'dan kiralanan özel uçaklarla görev alanlarına sevk ediliyorlar. Uzun yıllardır emniyet teşkilatında faaliyet yürüten Çevik Kuvvet şubelerinden bağımsız olarak görev yapan Takviye Hazır Kuvvet Polisleri, bundan sonra İstanbul'da da kurulu olarak hizmet verecek. İstanbul ve çevresindeki kentlerin yanı sıra ihtiyaç halinde farklı bölgelerdeki kentlere de gönderilecek olan polisler, aynı zamanda "gerektiği hallerde" İstanbul'un güvenliğinin sağlanmasına katkı verecek. Örneğin ibadete açılan Ayasofya Camii'nin çevre güvenliğinin sağlanmasında Ankara'dan gönderilen Takviye Hazır Kuvvet Polisleri görev yaptı.⁷²

Bekçiler

Emniyet Genel Müdürlüğü bünyesinde uzun süredir istihdamı durdurulan "bekçilik" görevi, 2016 yılında yeniden devreye sokuldu. Gece saatlerinde görev yapmaları öngörülen bekçilerin sayısı 2020 Şubat ayı itibarıyla 70'i kadın olmak üzere 21 bini geçmiş durumda (bekçi maaşları için bkz. Tablo 7).

Tablo 7: 2020 Yılı İtibariyle Eğitim Durumlarına Göre Bekçi Maaşları.⁷³

İlkokul mezunu	4302,80 TL
Lise mezunu	4352 - 4455,14 TL
Ön lisans mezunu	4357,50 - 4400 TL
Lisans mezunu ve bekar	4404 - 4657 TL

Diyanet Verileri

Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), statüsü, misyonu ve faaliyetleri açısından bazen artan bazen azalan oranda sürekli gündemde olan ve tartışılan bir kurum. DİB'in kamuoyunda en çok tartışma konusu olan özelliklerinin başında ise, her yıl artan bütçesi geliyor. DİB'in bütçesi, COVID-19 salgını vesilesiyle çeşitli kesimlerden gelen "DİB'in bütçesi Sağlık Bakanlığı'na aktarılсын" türü istemlere bile konu oldu. Bunun yanında salgının önlenmesi amacıyla gündeme getirilen kısıtlama önlemlerinden ilk dönemlerde camilerin, Cuma namazlarının adeta "muaf" tutulması, salgının ülkede yayılmasında umreden dönen hacıların payının yüksek olduğu kanaati gibi konularda da bu türden tartışmaları tetikledi. DİB ile ilgili verilere biraz da bu güncel tartışmaları akılda tutarak bakmakta yarar var.

DİB'in personel sayısı ve maaş oranları

Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK) Haziran 2020 enflasyon oranlarını açıklamasının ardından memur maaşlarına ve emekli aylıklarına yılın ikinci yarısı için yapılan zam oranına göre (yüzde 5,75), DİB personeli vaizlerin (1/4) maaşı 5536 TL'den 5854 TL'ye, imam maaşları ise 3272 TL'den 3460 TL'ye yükseldi.⁷⁴ Bu arada Diyanet İşleri Başkanı Ali Erbaş, 18 Haziran 2020'de yaptığı açıklamada Diyanet personel maaşlarının bundan böyle faizsiz finans kurumları aracılığıyla yatırılacağını belirtti.

Fikir vermesi ve meslek grupları arasında kıyaslama yapma imkanı vermesi açısından 1 Ocak 2020 itibarıyla zamlı memur maaşlarını belirten tablo şöyle:

- Vali maaşı (1/1) 14 bin 309 liradan 14 bin 881 liraya çıktı.
- Genel müdür maaşı (1/2) 12 bin 434 liradan 12 bin 931 liraya yükseldi.
- Müsteşar maaşı (1/4) 2019 Temmuz'da 14.093 TL, 2020 Ocak'ta 14.657 TL.
- Memur maaşı (lisans 9/1) 2019 Temmuz'da 4014 TL, 2020 Ocak'ta 4175 TL.

⁷² T24, 21.08.2020, <https://t24.com.tr/haber/emniyet-istanbul-a-takviye-birlik-kuruyor,898229>.

⁷³ Milliyet, 18.08.2020, <https://www.milliyet.com.tr/gundem/bekci-maasi-2020-ne-kadar-bekci-nasil-olunur-alimi-ne-zaman-6284361#:~:text=Lise%20mezunu%20olan%20Bek%C3%A7i%3A%204352,Ocak%20ay%C4%B1%20nda%20278%20TL%20olacak>.

⁷⁴ Haber7, 13.07.2020, <https://www.haber7.com/guncel/haber/2991666-imam-vaiz-maaslari-kac-til-temmuz-2020>.

- Memur maaşı (15/1) 3417 liradan 3553 liraya çıktı.
- Vaiz (9/1) maaşı 3887 liradan 4042 liraya çıktı.
- İl Müftüsü (1/) maaşı 9429 liradan 9806 liraya çıktı.
- Öğretmen (1/4) maaşı 2019 Temmuz'da 5022 TL, 2020 Ocak'ta 5223 TL.
- Avukat (1/4) maaşı 2019 Temmuz'da 6350 TL, 2020 Ocak'ta 6604 TL.
- Başkomiser (3/1) maaşı 2019 Temmuz'da 6511 TL, 2020 Ocak'ta 6771 TL.
- Polis (8/1) maaşı 2019 Temmuz'da 5698 TL, 2020 Ocak'ta 5926 TL.
- Uzman doktor (1/4) maaşı 2019 Temmuz'da 7747 TL, 2020 Ocak'ta 8057 TL.
- Hemşire (lisans 5/1) maaşı 2019 Temmuz'da 4871 TL, 2020 Ocak'ta 5066 TL.
- Araştırma Görevlisi (7/1) maaşı 5686 liradan 5903 liraya çıkarıldı.
- Daire Başkanı (1/1) maaşı 9649 liradan 10.035 TL'ye çıktı.
- İnfaz koruma (Gardiyan 9/1) maaşı 3799 liradan 3951 liraya yükseldi.
- İtfaiyeci (9/1) maaşı 3618 liradan 3762 liraya yükseldi.
- 2522 lira olan en düşük memur emekli aylığı da 2020 Ocak'ta 2623 lira olacak.⁷⁵

Diğer yandan dev bir bütçeye sahip olan DİB'in personel sayısı yıllar içinde katlanarak arttı. Başkanlığın resmi verilerine göre, 2019 yılı itibariyle personel sayısı 127 bine yükseldi. Kıyaslamak gerekirse, Diyanet'in merkez ve taşra kadrolarında görev yapan personelin sayısı, devlet hastanelerinde görev yapan hekim sayısınının 26 bin üzerinde. 2020 yılındaki 11,5 milyar ödenek ile birçok icracı bakanlığı geride bırakan DİB'in personel sayısı 2006 yılından 2019 yılı sonuna kadar yüzde 59 arttı (bkz. Tablo 8). Diyanet'in bazı yıllara göre personel sayısı şöyle:

- 2006: 79 bin 870
- 2015: 117 bin 378
- 2016: 112 bin
- 2019: 127 bin

Diyanet kadrolarında, 'din hizmetleri' adı altında sınıflandırılan personelin sayısı 95 bin 87 ile ifade edilirken, bölümlere göre personelin dağılımı şu şekilde:

- İmam: 60 bin 808
- Müezzin-kayım: 12 bin 28
- Vaiz ve cezaevi vaizi: 2 bin 624

İktidarın, 10 nüfuslu köylere dahi cami yapılması "hassasiyeti", ülkedeki cami sayısının da artmasına neden oldu. Diyanet'in verilerine göre, 2011 yılında 83 bin olan cami sayısı 2018 yılında 88 bin 681'e çıktı.⁷⁶

⁷⁵ Bkz. <https://www.saglikgorevlileri.com/2020-memur-zamli-maasi-ne-kadar-olacak-h8542.html?fbclid=IwAR3wnAL4kwiSnk0MRrioPn95zQXNZMMmJky9FRrf39ltsHNqi9DZJeksme8>.

⁷⁶ *Birgün*, 24.05.2020, <https://www.birgun.net/haber/diyanet-saglik-bakanligi-ile-yarisiyor-personel-sayisi-130-bine-yaklasti-292932>.

Tablo 8: Seçilmiş Kamu Kurumlarının 2019 ve 2020 Yılı Kamu Bütçesinden Aldıkları Paylar.
Kaynak: <https://www.dogrulukpayi.com/bulten/2020-butce-kanunu-onaylandi>

Kurumlar	2019 bütçesi TL	Bütçe payı %	2020 bütçe teklifi-TL	Bütçe payı %	Yıllık artış %
Hazine ve Maliye Bakanlığı	419857267000	44,2	468270853000	43,2	11,5
Diyanet İşleri Başkanlığı	10445979000	1,1	11519609000	1,06	10,3
Milli Savunma Bakanlığı	46462303000	4,9	53859342000	4,97	15,9
Emniyet Genel Müdürlüğü	33676247000	3,5	38973189000	3,6	15,7
Milli Eğitim Bakanlığı	113813013000	11,8	125396862000	11,6	10,2
Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı	103091801000	10,9	125809131000	11,6	22
Tarım ve Orman Bakanlığı	33743778000	3,55	40302916000	3,7	19,4
Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı	27770926000	2,9	29026976000	2,7	4,5
Sağlık Bakanlığı	48437276000	5,1	58875829000	5,4	21,5
Gençlik ve Spor Bakanlığı	16474681000	1,7	17810481000	1,6	8,1
Jandarma Genel Komutanlığı	19604133000	2,06	22968117000	2,1	17,15
Adalet Bakanlığı	18035989000	1,9	19751360000	1,82	9,5
Cumhurbaşkanlığı	2818899000	0,297	3152937000	0,291	11,8
Milli İstihbarat Teşkilatı	2157761000	0,22	2182381000	0,2	1,14
Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği	32341000	0,0034	34787000	0,0032	16,8
Devlet Arşivleri Başkanlığı	91211000	0,0096	101632000	0,0093	11,4
Milli Saraylar İdaresi Başkanlığı	120527000	0,0127	165937000	0,0111	37,67
Strateji ve Bütçe Başkanlığı	260584000	0,027	9073161000	0,838	33,81
İletişim Başkanlığı	344531000	0,363	368136000	0,034	6,85
TBMM	1816197000	0,191	1747789000	0,161	-3,76
Anayasa Mahkemesi	69959000	0,0073	73607000	0,006	5,21
Yargıtay	595593000	0,062	505290000	0,0004	-15,16
Danıştay	182320000	0,0192	210775000	0,0194	15,6
Sayıştay	367378000	0,0387	412090000	0,038	12,17
İçişleri Bakanlığı	8572166000	0,903	9672218000	0,817	12,8
Sahil Güvenlik Komutanlığı	869313000	0,0916	1128824000	0,095	29,85
Göç İdaresi Genel Müdürlüğü	2307541000	0,243	2511171000	0,212	8,82
Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı	1406671000	0,148	1637171000	0,138	16,4
Dışişleri Bakanlığı	4635760000	0,488	4631723000	0,391	0,087
Avrupa Birliği Başkanlığı	560728000	0,059	656672000	0,055	17,1
Gelir İdaresi Başkanlığı	3770394000	0,397	4074536000	0,344	8,06
Türkiye İstatistik Kurumu	408907000	0,043	427532000	0,036	4,55
Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı	2863608000	0,301	3319102000	0,28	15,9
Kültür ve Turizm Bakanlığı	5664701000	0,596	5127247000	0,433	-9,5
Hakimler ve Savcılar Kurulu	76849000	0,008	93163000	0,0078	21,2
Devlet Personel Başkanlığı	36020000	0,003			
Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı	7784793000	0,8202	7939333000	0,671	1,98
Çevre ve Şehircilik Bakanlığı	2573286000	0,2711	2827733000	0,239	9,8
Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü	1113861000	0,117	1185359000	0,1	6,4
Meteoroloji Genel Müdürlüğü	416750000	0,043	452401000	0,038	8,55
Ticaret Bakanlığı	5693573000	0,599	5752364000	0,486	1,03

2021 bütçesinde DİB

DİB'in 2021 bütçesinden alması öngörülen pay, son yıllardaki artış grafiğinin yeni bir boyutunu oluşturdu. Hazine ve Maliye Bakanlığı tarafından hazırlanan ve 2021-2023 dönemini kapsayan Orta Vadeli Mali Plana (OVMP) göre, kurumun bütçesi 11,5 milyar liradan 12,9 milyar liraya yükseliyor. Bütçe, muhalefet partilerinden gelen eleştirilere rağmen 18 Aralık 2020 günü TBMM'de iktidar partisi AKP ve MHP'li vekillerin oylarıyla kabul edildi. 17 Ekim 2020'de TBMM'ye sunulan ve bütçenin yol haritası olan plana göre, 2021 bütçe gelirleri (net) 1,1 trilyon lira, giderler 1,3 trilyon lira olacak. Buna göre;

- Cumhurbaşkanlığı'nın bu yılki bütçe başlangıç ödeneği 3,1 milyar liradan 2021 için 4 milyar lira, 2022 için 4,2 milyar lira ve 2023 için 4,5 milyar liraya çıkartıldı.
- Diyanet İşleri Başkanlığı'nın bütçesi 11,5 milyar liradan 12,9 milyar liraya yükseltildi. 2022'de 13,9 milyar lira, 2023'te 14,8 milyar lira olacak.
- DİB 2021 bütçesiyle genel bütçeden icracı bakanlıklardan İçişleri, Dışişleri, Enerji, Kültür ve Turizm, Sanayi, Çevre ve Şehircilik ile Ticaret bakanlıklarından daha fazla pay alacak.
- Bütçeden en büyük payı, 527,9 milyar lirayla Hazine ve Maliye Bakanlığı alacak.
- Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı'nın bu yıl 29 milyar lira olan bütçesi, gelecek yıl 17,4 milyar liraya yükseltilecek.
- Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı'nın bütçesi 3,3 milyar liradan 3,1 milyar liraya; Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın bütçesi 5,1 milyar liradan 4,1 milyar liraya; Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı'nın bütçesi 7,9 milyar liradan 4,7 milyar liraya; Tarım ve Orman Bakanlığı'nın bütçesi 40,3 milyar liradan 32,1 milyar liraya indirilecek.
- Bu yılki bütçeleri 125'er milyar lira olan Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı ile Milli Eğitim Bakanlığı, gelecek yıl sırasıyla 155 milyar lira ve 146,9 milyar lira alacak.
- Sağlık Bakanlığı'nın 58,8 milyar liralık bütçesi 77,3 milyar liraya, Milli Savunma Bakanlığı'nın payı 53,8 milyar liradan 61,4 milyar liraya, İçişleri Bakanlığı'nın payı 9,6 milyar liradan 10,6 milyar liraya çıkacak.
- Emniyet'in bütçesi 38,9 milyar liradan 44,5 milyar liraya, jandarmanın 22,9 milyar liradan 27,6 milyar liraya, MİT'in 2,1 milyar liradan 2,6 milyar liraya ve Sahil Güvenlik Komutanlığı'nın 1,1 milyar liradan 1,4 milyar liraya yükseltiliyor.
- Adalet Bakanlığı'nın bütçesi 19,7 milyar liradan 22,8 milyar liraya, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'nın 2,8 milyar liradan 3,3 milyar liraya, Gençlik ve Spor Bakanlığı'nın 17,8 milyar liradan 22,8 milyar liraya, Ticaret Bakanlığı'nın 5,7 milyar liradan 6,5 milyar liraya yükselecek.⁷⁷

Bütçe yapmanın mantığı, basitleştirerek ifade etmek gerekirse, aslında çekirdek bir ailenin kısa, orta ve uzun vadeli (örneğin günlük, haftalık, aylık) bütçe planlaması yapmasından temelde farklı değildir. Sınırlı geliri olan bir ailenin uzun vadeli plan yapması mevcut ekonomik şartlar itibarıyla kolay olmamakla beraber, yine de söz gelimi "paramız olursa..." umut ve ihtimaline bağlanmış olarak evi yoksa ev almak, arabası yoksa araba almak gibi uzun vadeli denilebilecek hedefleri olduğu söylenebilir. Belli bir "gelir" vardır ve buna karşılık gündelik hayatın kaçınılmaz harcamaları (kira, faturalar, temel gıda maddeleri, eğitim gibi) başta olmak üzere giderlerin buna göre planlanması yapılır.

Devlet bütçesinin mantığı da aşağı yukarı budur. Kuşkusuz devlet bütçesi daha karmaşık ve geniş hacimli bir çerçevede ele alınmaktadır. Sosyal, siyasal, ekonomik boyutları bulunan ülke yönetiminin gereksindiği giderler, sağlık, güvenlik, ulaşım, eğitim gibi kamu idaresinin sorumluluğu altında olan alanların giderleri ve beraberinde bu alanlarda mevcut eksiklerin giderilmesine yönelik belirlenen hedeflerin gerçekleştirilmesini sağlayacak yatırım planlamalarının gereksindiği giderler gibi. Bu giderlerin karşılandığı "gelir" kalemleri de bellidir ve başta da yurttaşlardan çeşitli biçimlerde alınan doğrudan ve dolaylı vergiler gelmektedir.

⁷⁵ T24, 10.10.2020, <https://t24.com.tr/haber/diyanet-in-butcesi-7-bakanligi-solladi-12-9-milyar-liraya-yuksetildi,908353>.

Devlet bütçesi oluşturulurken temel, kaçınılmaz kalemlerin yanı sıra belirlenen hedef ve ihtiyaçlar dahilinde tercihlerin de oynadığı önemli bir rol vardır. Örneğin, COVID-19 salgını nedeniyle çalışmalarını önem kazanan Sağlık Bakanlığı sorumluluğundaki eksiklikleri (hastanelerin durumu, yoğun bakım üniteleri, sağlık çalışanlarının sorun ve talepleri, aşı çalışmalarının gereksindiği bütçe vb.) görmezden gelmenin "bedeli" ağır olur. Bu ihtiyaçlar görmezden gelinemez. Bir başka örnek olarak bir deprem ülkesi olan Türkiye'de deprem riskine karşı alınması gereken önlemleri almanın siyaseten sorumluluğunu taşıyan Çevre ve Şehircilik Bakanlığı sorumluluğu altındaki ihtiyaçları görmezden gelerseniz bunun "bedeli" de ağır olur. Buradan hareketle anlaşılması gereken, bir "önem" ve "aciliyet" planlaması yapılmasının, sadece doğal değil aynı zamanda kaçınılmaz olmasıdır.

DİB'in hem "teşkilat" olarak hem de idare ettiği bütçe itibarıyla öncesi bir yana son 18 yılda sürekli büyüyen bir grafiği olmasının ne tür bir "ihtiyaç" analizinden ileri geldiği tartışmaya değer düşündürücü bir sorudur. Bu sorunun cevabı, denilebilir ki iktidar partisi liderinin 2012 yılındaki "dindar nesiller yetiştireceğiz" şeklindeki beyanında karşılığını bulmaktadır. Bu da belli ki ihtiyaçlardan ziyade iktidar partisinin ideolojik, siyasi tercihleriyle ilgilidir. Bir kıyaslama yapmak gerektiğinde, yukarıda verilen rakam ve istatistiklerden hareketle, gündemde ve göz önünde olan bir bakanlık olması nedeniyle Sağlık Bakanlığı ve DİB personel oranları karşılaştırılabilir: Diyanet İşleri Başkanlığı personel sayısı yaklaşık 130 bin kişi ve 2019 yılı itibarıyla personeli için harcanan para 8,2 milyar TL. Sağlık Bakanlığı bünyesindeki hekim sayısı ise aynı yılın rakamlarına göre 101 bin 116.

2020 bütçesinde Diyanet'in aldığı pay 11,5 milyar TL ve yine 2020 rakamlarına göre Türkiye'de yaklaşık 88 bin cami var. Şeriatla yönetilen ve 2018 yılı rakamlarına göre nüfusu hemen hemen Türkiye ile aynı olan (81,8 milyon) İran'da 50 bin camii var. Şeriatla yönetilen bir başka ülke olan 33,7 milyon nüfuslu (2018) Suudi Arabistan'daki camii sayısı ise 38 bin. Türkiye'de her yıl 600 yeni camii yapılıyor. DİB'in bütçeden aldığı parayla karşılaştırıldığında camii başına 130 bin TL düşüyor. Milli Eğitim Bakanlığı bütçesinin yüzde 35'inin din öğretimine ayırdığı dikkate alındığında, 44 milyar lirayı da bu orana eklemek yanlış olmaz. Bu hesaba göre Diyanet'in bütçesine kişi başına 144 lira ödeniyor. Dört kişilik bir ailenin Diyanet'e zorunlu katkısı 576 TL oluyor.⁷⁸

Ülke yöneticilerinin reel ihtiyaçların önüne ideolojik, siyasi tercihlerini koymalarının da bir "mantığı" kuşkusuz ki vardır ve bunu yapanların toplumu kendi ideolojik tercihlerine göre şekillendirmek, beraberinde iktidarlarını sağlamlaştırmak arzusuyla böyle hareket ettikleri söylenebilir. Bunu milliyetçi bir iktidar partisi de yapabilir, sol iddialı veya dini siyasetle harmanlamayı "tarz" olarak benimseyen bir parti de. Yurttaşların demokratik eleştiri ve itiraz hakkı baki kalmak üzere bunu bir yere kadar anlamak mümkündür. Ne var ki örneklendirdiğimiz sağlık, deprem ülkesi olmak gibi hayati anlamı bulunan konularda klişe bir ifadeyle "siyasetler üstü" bir hassasiyetle hareket edilmesini istemek, beklemek de bir "hayali" dillendirmek olmasa gerek. Çünkü bu alanlarda "sorumlu" bir anlayışla hareket etmek, "iktidar" olmanın en doğrudan gereklerinden biridir.

⁷⁸ Sözcü gazetesi yazarı Murat Muratoğlu'nun konuyla ilgili "Hesap ahrette, para Diyanet'te" başlıklı yazısı için bkz. <https://www.sozcu.com.tr/2019/yazarlar/murat-muratoğlu/hesap-ahrette-para-diyanette-5412111/>.

SONUÇ: TARTIŞILAN KURUM DİB

Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), üstlendiği ve kendisine atfedilen görevler itibarıyla, genel olarak toplumsal hayatı belirli bir inanç ve ideoloji ekseninde şekillendirmek, "terbiye etmek" rolü oynamaktadır. Okullardaki zorunlu din dersleri, "seçmeli" din dersleri ve yaygın Kuran kurslarının yanı sıra çocuklardan gençlere değin son derece geniş bir yelpazede bütün topluma hitap eden yayınlar yapmakta, giderek büyüyen bir medya gücünü kontrol etmektedir. Bu yayınlarda iki yaşından itibaren çocuklara dinî eğitim verilmekte, "devlet" ve "millet" kavramlarıyla birlikte "şehit" olmanın erdeminden söz edilmekte, "din dışı" sayılan kesimlere ve onların yaşam tarzlarına, yaşam alışkanlıklarına ve kültürlerine yönelik ciddi ve ağır anlamlar içeren önyargılar empoze edilmektedir. Neredeyse cumhuriyetle yaşıt bir kurum olarak DİB, kuruluşundan itibaren günümüze değin tartışılan bir kurum oldu ve halen de öyle. Bu tartışma konuları çok çeşitli olmakla beraber belli başlı olanları, nedenleriyle birlikte birkaç başlık altında özetlenebilir.

Laiklik, Ayrımcılık ve Çoğulculuk

Laiklik, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni tanımlayan özelliklerden biri. Din ve devlet işlerinin birbirinden ayırt edilmesini öngörüyor. Ne var ki belirli bir mezhep üzerinden din, iman, ibadet işlerini ve ibadet mekânlarını (camiler) yönetmekle mükellef kılınmış, öncesinde Başbakanlığa, halihazırda Cumhurbaşkanlığına bağlı bir "kamu" kurumu olan DİB, bu yapısı ve genel idare içerisinde "dokunulmaz" kılınmış statüsüyle laiklik ilkesiyle tezat teşkil ettiği savunulan bir niteliğe sahip. Faaliyetlerini Sünni-Hanefi inancına mensup yurttaşlarla birlikte Alevi, Caferi, Şafi ve Müslüman olmayan, bu arada kendisini herhangi bir din veya inanca ait saymayan yurttaşlardan toplanan vergilerle yürütüyor.

Din ve İnanç Özgürlüğü

Din ve inanç özgürlüğü, yürürlükteki anayasa tarafından temel hak ve özgürlüklerden biri kabul ediliyor. Türkiye'nin imzalayarak taraf olduğu Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS) başta olmak üzere birçok uluslararası anlaşma ile de güvence altına alınmış durumda. Ancak mevcut siyasi iktidar nezdinde "dinî otorite" muamelesi gören DİB, bu hakkın özgürce kullanılması önünde ciddi bir engel teşkil ediyor. Devlet nezdinde "makbul" sayılan Sünni-Hanefi inancına sahip olmayan yurttaşlar, bu temel haklarını kullanma, yaşama konusunda kendilerini rahat ve özgür hissetmedikleri gibi, aksine son derece tedirgin ve endişeli bir yaşam sürdürüyorlar. Bu durumda DİB'e atfedilen "milli birlik ve dayanışmayı korumak" rolü, son derece tartışılır ve toplumsal dayanakları zayıf bir iddia durumundan öteye gitmiyor.

"Yurttaş Terbiyesi" Aracı Olarak DİB

Kuruluşundan bu yana devlete hâkim olan ideolojik ve siyasi hassasiyetlerin uygulama safhasında DİB, en doğrudan ve "kullanışlı" araçlardan biri olmakla yükümlü kılınmış ve kullanılmıştır. Bunu, cumhuriyetin kuruluş yıllarından günümüze değin dönüm noktası niteliğindeki bütün süreçlerde açıkça görmek, gözlemlemek mümkündür. Devletin ideolojik-siyasi konseptlerini dini argümanlarla destekleyen bir kurum olması, beraberinde DİB'i ayrımcılık üreten bir konuma getirdiği gibi, siyasi, etnik, inançsal bir kutuplaşmanın da öznesi haline getirmektedir. Çoğunluğu Şafi inancına mensup Kürtlerin milliyetçilik telkin eden DİB'e bakış açıları, Alevi inancına mensup yurttaşların DİB'le ilgili hissiyatları çarpıcı, düşündürücü ve görmezden gelinemeyecek örneklerdir.

DİB, üstlendiği ve kendisine atfedilen görevler itibarıyla, genel olarak toplumsal hayatı belirli bir inanç ve ideoloji ekseninde şekillendirmek, "terbiye etmek" rolü oynamaktadır. Okullardaki zorunlu

din dersleri, "seçmeli" din dersleri ve yaygın Kuran kurslarının yanı sıra çocuklardan gençlere değin son derece geniş bir yelpazede bütün topluma hitap eden yayınlar yapmakta, giderek büyüyen bir medya gücünü kontrol etmektedir. Bu yayınlarda iki yaşından itibaren çocuklara dini eğitim vermektten, devlet ve millet kavramlarıyla birlikte şehit olmanın erdeminden söz edilmekte, "din dışı" sayılan kesimlere ve onların yaşam tarzlarına, yaşam alışkanlıklarına ve kültürlerine yönelik ciddi ve ağır anlamlar içeren önyargılar empoze edilmektedir.

Bütün bunları herkesten alınan vergilerle, herkesin olması gereken, herkese karşı eşit mesafede durması gereken, bütün yurttaşların hak ve çıkarlarını gözetmesi gereken devletin ayrıcalıklı bir kurumu olarak ve dinî argümanlar kullanarak yapmaktadır.

DİB, onun çalışmalarından kayda değer bir şikayeti olmayan yurttaşlar da dahil olmak üzere bütün yurttaşların hassasiyetlerini gözetken, temel hak ve özgürlüklerin en etkin şekilde kullanılabilmesini ölçü alan köklü bir reform konusu olarak, belli ki uzun bir süre daha "tartışılan kurum" olmaya devam edecektir.

EKLER

DİYANET ÜZERİNE GÖRÜŞLER

Bu raporun hazırlık sürecinde konuyla ilgili söz ve görüş sahibi isimlerle pandemi kısıtlamaları nedeniyle çevrimiçi toplantılar yapıldı, karşılıklı görüşler paylaşıldı. Bu toplantılarda şekillenerek öne çıkan konu başlıkları sadeleştirilerek üç soru biçiminde formüle edildi ve bu sorular farklı politik görüşlere sahip olmasına özellikle dikkat edilerek tespit edilen çok sayıda gazeteci, akademisyen, yazar ve ilahiyatçıya soruldu:

1. DİB, mevcut statüsü, misyonu ve faaliyetleriyle bir "sorun" mudur? Neden?
2. Özellikle finansal kaynakları ve harcamaları başlığına odaklanacak olursanız Türkiye Diyanet Vakfının çalışmalarını nasıl değerlendirirsiniz?
3. Varsa bir çözüm öneriniz, nedir?

Abdülbaki Erdoğan (İlahiyatçı): DİB ideolojik bir parti kurumuna dönüştü.

1. Mevcut yapısını anlamak için kısaca tarihçeye de bakmak gerekir. Diyanet İşleri Başkanlığı, 3 Mart 1924 tarihinde ilga edilen Şer'îye ve Evkaf Vekâletî'nin yerine kurulmuştur. Bir kanunla, "vekâletin görevlerinden muâmelâtla ilgili dinî hükümlerin resmî uygulamadan kaldırılıp yasama ve yürütme yetkisinin Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne ve onun oluşturduğu hükümete ait olduğu vurgulanmış; İslâm dininin hukuk kuralları (muâmelât-ı nâs) dışında kalan inanç ve ibadetlerle ilgili hükümlerinin yürütülmesiyle ibadet yerlerinin idaresi Diyanet İşleri Reisliği'ne, vakıfların yönetimi ise Evkaf Umum Müdürlüğü'ne" verilmiştir. 1949 yılında Cumhuriyet Halk Partisi hükümeti tarafından açılan İmam Hatip Kursları ve Ankara Üniversitesi'ne bağlı İlahiyat Fakültesi'yle birlikte Diyanet İşleri Başkanlığı yeniden düzenlendi.

Başkanlığın şu andaki fonksiyonel yapısı ise 18 Temmuz 1984 tarih ve 190 sayılı kanun hükmünde kararname ile belirlenmiştir. 633 sayılı Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun'un 19. maddesi uyarınca, 1-5 Kasım 1993 tarihleri arasında Ankara'da toplanan I. Din Şûrası'nda Diyanet İşleri Başkanlığı'nın statüsü konusu geniş şekilde tartışılmış, gerekli kanunî düzenlemeler yapılarak bu kuruluşun Yüksek Öğretim Kurulu Başkanlığı, Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu Genel Müdürlüğü vb. kuruluşlar gibi devlet bünyesi içinde özerk bir yapıya kavuşturulması ve Diyanet İşleri başkanının seçimle belirlenmesi görüşü benimsenmiştir. Şûra ayrıca bu kuruluşun idarî bakımdan hükümet yerine doğrudan cumhurbaşkanlığı makamına bağlı olmasını istemiştir.

Esas olarak Mustafa Kemal Atatürk'ün emriyle 429 sayılı kanunla Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlığına bağlı bir teşkilat olarak kurulmuş olup, "İslâm dininin inançları, ibadet ve ahlâk esasları ile ilgili işleri yürütmek, din konusunda toplumu aydınlatmak ve ibadet yerlerini yönetmekle görevli bir kurum" olarak yer almıştır. 9 Temmuz 2018'de ülkenin Cumhurbaşkanlığı Hükümet sistemine geçmesiyle Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığına bağlanmıştır.

Diyanet İşleri Başkanlığı gibi bir kurumun varlığının hem İslam dini açısından hem de laiklik bakımından sorunlu olduğu açıktır. Diyanet İşleri Başkanlığının görevleri arasında 1982 anayasası, özel kanunla "laiklik ilkesi doğrultusunda, bütün siyasî görüş ve düşüncülerin dışında kalarak ve milletçe dayanışma ve bütünleşmeyi amaç edinerek" yerine getireceğini belirtmiştir (md. 136).

Böyle bir görevin imkânsızlığı bir tarafa, uygulamaları itibariyle tam tersi bir durum ortadadır. Devletin din işlerini yürütmesi, dini organizasyonlar düzenlemesi, din hizmetinde bulunanları memur statüsünde kabul etmesi gibi yasal bir kurumun, din işlerine müdahale etmek ve dini denetim altında bulundurmaya istediği ortaya konmaktadır. Kuşkusuz bu da laikliğe açıkça bir aykırılık teşkil etmektedir. İslam açısından ise, toplumu din konusunda aydınlatmak, dini temsil etmek gibi kurumsal ve sınıfsal bir yapı söz konusu değildir. Bu yönüyle de İslam'a açıkça ters düşmektedir.

Başlangıcından itibaren politik mülahazalarla kurulmuş Diyanet İşleri Başkanlığı, AK Parti iktidarında olduğu kadar hiçbir iktidar döneminde bu kadar politize olduğu söylenemez. İlk defa bir parti (AKP) rengi ile boyandığı ve bir partiyle özdeşleştiğine tanıklık etmekteyiz. Ne yazık ki Diyanet İşleri Başkanlığı da her devlet kurumu gibi hızla bir ideoloji ve bir parti kurumuna dönüştüğü söylenebilir. Devlet hizmetinde olmasını hem İslam dini hem de laiklik açısından doğru bulmadığım DİB, bu dönemde tamamıyla bir parti ve iktidar hizmetinde kullanıldığı ortadadır.

Camilerde dahi artık muhalefet partileri eleştirilmekte ve açık olarak iktidar propagandası yapılmaktadır. Kuruluş amacından da tamamıyla uzaklaşmış Diyanet İşleri Başkanlığının mevcut konumu, din kardeşliğini temelden sarsmakta, özellikle gençlerimizin din konusundaki düşüncelerini olumsuz yönde etkilemektedir. Ayrıca birkaç bakanlığın toplamından daha fazla bir bütçeye sahip olması, gereğinden fazla personel istihdam etmesi önemli bir sorun teşkil etmektedir. Gerçekten de Diyanet'in gerekli olup olmaması bir tarafa, bu kadar büyük bir bütçeye, personele ve geniş alana sahip olması gerekiyor mu, diye sormak gerekir?

Dini meşruiyeti olmayan bir kurumun inanç, mezhep gibi ayırıcı uygulamalarını eleştirmeyi gereksiz buluyorum. Sünni ve Hanefi geleneği iddiasıyla yürüttüğü faaliyetleri dahi gayri ciddi ve gayri samimi buluyorum.

2. Devasa bütçesine rağmen Diyanet Vakfı marifetiyle elde ettiği gelirin ve kazançların doğru bir şekilde tespit edilmesi mümkün bile olmamaktadır. Yurtiçi ve yurtdışı faaliyetlerini daha çok Vakıf üzerinde yürüten Başkanlığın, hesabını veremediği en önemli faaliyet alanlarından birisidir. Gelirin denetlenememesi, giderlerin de denetlenememesine yol açmaktadır. Her yıl tartışmalara neden olan Hac organizasyonların hâlâ şeffaf bir yapıya kavuşturulmaması tek başına kuşku duymak için yeterlidir. Oysa Hac organizasyonların dışındaki faaliyetlerde durum daha vahimdir. Dini organizasyonlar, konferanslar, eğitim ve dış hizmet gibi alanlarda olduğu kadar, israf sınırlarını dahi aşan lüks araçlar, binalar, misafir ağırlamalar gibi faaliyetler sürdürülürken, kaynağının açıkça bilinmemesi sorun değil midir?

Vakfın, GÖYTÜRK, TEMSAŞ, KOMAŞ, DİVANTAŞ gibi ticari faaliyetler gösteren şirketleri bulunmaktadır. "Türkiye dışındaki Türkler'in dinî ve kültürel hayatları ile ilgilenmek, yoksullara, düşkünlere ve hastalara yardım etmek, öğrenim bursları vermek, öğrenci yurtları açmak" gibi faaliyetler de icra edilmektedir. Hayır hizmetleri için dahi olsa, Diyanet bir devlet kurumu olduğu halde dini bir kurum iddiasıyla Vakıf üzerinden toplanan zekât, sadaka, bağış, kurban derisi gibi yardımların İslam veya laiklik açısından bir meşruluğu olabilir mi?

3. Devletin, Diyanet ile din işlerine müdahale etmek ve dini denetim altında bulundurmaya istediği çok açıktır. Bu durumda laikliğe aykırı bir kurum olarak varlığını sürdürdüğünü rahatlıkla söyleyebilirim. Diyanet İşleri Başkanlığı için en azından bir statü değişikliği gereğine inanıyorum. Diyanet, laik-demokratik-hukuk devletine göre yeniden yapılandırılmalıdır. Diyanetin amacı ve işlevi dini faaliyetleri yürütmek, din eğitimi yapmak ve yönetmek değil, denetlemek olmalıdır. Böylece devletin Din'e müdahalesi de sınırlandırılmış olacaktır. Diyanet İşleri Başkanlığının genel bütçeden din hizmetleri için harcama yapılması laiklik ilkesiyle bağdaşmadığı gibi siyasi iktidarın emrinde olması da din adına güvenilirliğini ortadan kaldırmaktadır. Bugün itibariyle ciddi bir itibar ve güven kaybı yaşadığını dikkate aldığımızda Diyanetin, en azından uygulamalarıyla bir din kurumu statüsünden çıkarılmasının zorunlu olduğunu düşünüyorum.

Ali Bulaç (İlahiyatçı-Yazar): Diyanet rejimin üç sacayağından biri.

1. Diyanet İşleri Başkanlığı, Bizantinist modele uygun dinin devletin denetiminde olduğu, devletin de kurumun resmi din görüşünü savunduğu kendine özgü bir kurumdur. 1924'te çıkarılan kuruluş kanunu ile Genelkurmay Başkanlığı kanunu aynı metindir. Dolayısıyla Mustafa Kemal'in dizayn ettiği rejimin üç sac ayağından biri Diyanet'tir; diğeri askeri bürokrasi, üçüncüsü de sivil bürokrasidir.

Laik bir devlette DİB gibi bir kurumun olmayacağı izahıtan varestedir. Örnek aldığımız Fransa 1905 yılında devlet ile dini birbirinden ayırırken, ayırdığı devlet kilise idi. Bizde kilise ve nizami din adamları sınıfı olmadığından, laiklik toplumu dinden arındırmayı, İslamiyet'i protestanlaştırmayı hedefler. İsimlendirmeye dikkat edin, kurum "Din İşleri Başkanlığı" değil, "Diyanet İşleri Başkanlığı"dır, bundan dinin muamele, ukubat ve diğer pratiklerinin dışarıdan bırakılıp dinin salt ibadetlere ve sahih İslami temeli olmayan ritüellere indirgemeyi amaçlamaktadır. Bu işi de elbette "din adamları" zümresi yapacaktır ki, bu zümre sivil ve özerk değil, devletin memurlarıdır.

2. Diyanet Vakfı'nın Ortadoğu'daki en zengin vakıf olduğu söyleniyor.

3. 1980'den bu yana önerdiğim çözüm şu: DİB tamamen lağvedilmeli. İslami hayat sivilleştirilmeli, ibadetlere ilişkin düzenlemeler cemaatlere bırakılmalı. Bu konuda Sünni cemaat ve tarikatlar gibi Şii, Alevi ve diğer inanç grupları da aynı imkân ve mevzuatla örgütlenebilmeli. Devlet dinin şiddet ve teröre alet edilmesinin, bir cemaat veya dini grubun diğerleri üzerinde tahakküm kurmasının önüne geçmeli; bir dini gruba -ibadetlerin yerine getirilmesi, cenaze işleri için vs.- destek verecekse bütün gruplara aynı desteği sağlamalı veya işlerine karışmamalı. Eşit mesafede yakınlık kurulabildiği gibi eşit mesafede uzak da durulabilir. İki seçenekten birini esas almak toplumsal mutabakata dayandırılmalı.

Her mezhebin, felsefi doktrin ve inanç grubunun a) kendi itikadi, felsefi görüşüne sahip olması; b) kendi görüşünü ve inancını başkalarına anlatması, c) kendisi gibi inanan ve düşünenlerle birlikte bir grup (cemaat-STK) oluşturması; d) kamusal alanda görünür olması, siyasal birliğe ortak olarak katılması temel bir hak. Bu haklar anayasal teminat altına alınmalıdır. Tek istisna şiddet ve teröre başvurmadır. Buna izin verilemez.

Alper Görmüş (Gazeteci-Yazar): Bir iktidar önüne "dindar bir nesil yaratma" iddiasını koymuşsa, böyle bir teşkilatın önünü açmada hiçbir fedakârlıktan kaçınmaz.

1. Gazeteciliğe ilk başladığım yıllarda (bu yaklaşık 35 yıl öncesi demektir), Türkiye'de İslamcı aydınlar arasında Diyanet İşleri Başkanlığı'nı da içine alan ilginç bir tartışma vardı. Tartışmanın ekseninde dinin devlet üzerinden yönetilmesi ve denetlenmesi bulunuyordu. Böyle olunca haliyle Diyanet de önemli bir tartışma konusu haline geliyordu.

Bir bölüm İslamcı yazar yahut akademisyene göre devlet dinden tamamen elini çekmeliydi. Bu kesimin temel talepleri arasında Diyanet İşleri Başkanlığı'nın feshi, devletin açtığı Kuran kurslarının kapatılması ile devlet radyo ve televizyonlarından yapılan dini yayınların kaldırılması vardı. Bu kesimin temel talebi dinin cemaatlere bırakılması, devletin dine ne destek ne köstek olmasıydı. Bu görüşün karşısında olanlar ise cemaatlere bırakılması durumunda dinin "paryalaşacağını", ortaya çıkacak rekabetçi koşulların "din düşmanları"nın faydalanacağı çatışmalı durumlar yaratacağını savunuyorlardı.

Türkiye'de kendi "sivil" gücüne dayanarak var olmak hiçbir kesimde tercih edilir bir alternatif olmadı. Benimsenen yöntem her zaman devlet dolayımıyla güçlenmek ve o mevziyi hiç terk etmemek oldu. Türkiye'deki laik kesimlerin de kendi "sivil" güçlerinden ziyade devlete (devlete hâkim vesayet

odaklarına) dayanarak iktidarda kalmayı tercih ettiklerini, güvenecek bir vesayet odağı kalmayınca, ancak o zaman dönüp kendi gücüne bakmaya başladığını biliyoruz.

İslamcılar arasında 35-40 yıl önce yapılan tartışma bugün yok. Çünkü devlet değişti, devlet "bizim devlet" haline geldi. Gerçekçi bir bakış, Türkiye'de dinin cemaatlere terk edilmesinin mümkün olmadığını söylüyor. Bugün hiçbir kesimde böyle bir tartışmanın olmaması da bunu gösteriyor. Fakat gerçekçi bakışın böyle olması, mevcudun "iyi ve doğru" olduğu anlamına da gelmez. Doğru olan, dinî alanın gerçekten de devletin güdümü dışında, sivil bir bakışla yeniden düzenlenmesidir. Bunun için de "iyi ve doğru" olan fakat bugün için gerçekçi olmayan çözüm üzerinde konuşmaya başlamak, adım adım ilerlemek gerekir. Fakat her şeyden önce devlette bu yönde bir bakışın filiz vermeye başlaması gerekir.

2. Diyanet İşleri Başkanlığı, iktidarın bir nesli yeniden kalıba dökmede kullanabileceği en büyük ve en organize teşkilat. Bir iktidar önüne "dindar bir nesil yaratma" iddiasını koymuşsa, böyle bir teşkilatın önünü açmada hiçbir fedakârlıktan kaçınmaz. İktidar, Diyanet İşleri Başkanlığının bunu başarabileceğine inandığı sürece bütün eleştirilere kulaklarını tıkayarak kurumun dev bütçesini daha da büyütme yönünde adımlar atmada tereddüt etmeyecektir. Bence şeffaflık eleştirisini sadece DİB için yapmak anlamlı değil. DİB bir devlet kurumu olduğu sürece o da ancak öbür kurumlar kadar şeffaf olabilir. Misyonu itibarıyla belki karartılmış alanlar daha fazla olabilir ama DİB'i bunun üzerinden özel olarak eleştirmek bana çok anlamlı gelmiyor.

3. Çözüm önerim: Belki 35-40 yıl sonra daha sivil bir din alanını inşa etmek üzere bugünden tartışmaya başlamak. Devletin önüne böyle bir perspektif koyması için zorlamaya çalışmak. Ne var ki her gün bir yenisine şahit olduğumuz "sivil" din alanındaki (cemaatlerdeki, tarikatlardaki) rezaletler devam ettiği sürece bu dahi zor görünüyor.

Ayşe Çavdar (Yazar): DİB, Sünni İslam'ın saygınlığına da ciddi anlamda gölge düşürüyor.

1. Diyanet İşleri Başkanlığı her şeyiyle büyük bir sorunlar yumağı. Bunun nedeni de sözünü ettiğiniz başlıklarda DİB'e ilişkin genel bir belirsizlik olması. Yalnız yeni anayasanın yürürlüğe girmesi ile birlikte değil, onun öncesinde de, denilebilir ki 1990'ların sonundan bu yana DİB'in statüsü, misyonu ve bağlantılı olarak faaliyetleri konusunda giderek büyüyen bir tür belirsizliğe tanık olduk. DİB'in bürokratik mekanizmanın ve hiyerarşinin neresinde olduğuna dair çok açık ve giderek berraklaşan bir bulanıklık var. DİB her geçen gün daha fazla görünürleşiyor ve eğitimden sağlığa devletin yurttaşla hizmet verdiği birçok mekanizmaya müdahil oluyor. Peki DİB'e verilen bu geniş etkinlik alanının mesnedi ne? Bilmiyoruz, sadece tahmin edebiliyoruz. Kimse bize açıkça DİB'e filliyatta yüklenen bunca manadan muradın ne olduğunu demiyor. DİB'in devletin tam olarak nesi olduğu konusunda hiçbirimizin bir fikri yok. Peki hangi misyonu taşıyor DİB? Hangi konularda, ne tür misyonlar üstlenmiş durumda? Bu konuda da DİB'in giderek görünürleştiği, güçlendiği ve bütçe açısından her zamankinden çok desteklendiği bir iktidar döneminde çok katmanlı bir belirsizlikten öte bir şey yok elimizde? DİB din hizmetleri mi yapacak? Peki, ama din hizmetinden kastımız ne? Hangi dinler ya da mezhepler kısmını geçtim, mesela hayır işleri meselesi dinî işler kapsamına mı giriyor artık? Bütün bu belirsizliklerin sebebi dinî söylemin, daha doğrusu içinden din geçen bir muhafazakâr söylemin kurumsal her türlü operasyonu meşrulaştıran bir işlevle siyasi piyasaya sürülmesi.

Pratikte DİB de bu işin kolaylaştırıcısı ve sembol üreticisi olarak pek makbul bir işlev üstlenmiş gibi görünüyor. Ama bunlar açık seçik konuşulmuş, yazılmış, kayıt altına alınmış işler değil. DİB'in Cumhurbaşkanına bağlanması dışında bariz bir pozisyon değişikliği olmadı bildiğim kadarıyla. Toplum DİB'in bu yeni pozisyonunu tartışsa da, bu yeni pozisyona yönelik eleştiriler kaale alınmadı iktidar tarafından. Dolayısıyla DİB'in zaten var olan sorunlu öyküsüne yeni problemler eklenmiş oldu. Önceden DİB, "İslam dininin TOKİ'si" olarak hizmet veriyordu. Dini tektipleştiriyor aynı zamanda farklı dinî anlayışları, aslında rekabet halindeki Sünnilikleri kendi bedeninde bir tür yarıştıranak

meczediyordu, o rekabetin sınırını belirliyordu. Şimdi ise o Sünniliklerin performans sahası haline geldi. Eski hali, yeni halinin zemini oldu adeta. Fakat bunu kim adına, ne adına, hangi mesnetle yaptığı konusunda uygulamadan doğan bir şablon dışında ne doğru dürüst bir tartışma ne de düzenleme oldu.

Bu haliyle DİB'in Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin seküler/laik yapısına gölge düşürdüğü tezi zannediyorum ki çok tekrar edilmiştir. Hemfikirim. Ama o yapıyı çok da önemsemeyenler açısından ciddiye alınması gereken bir mesele daha var. DİB, mevcut haliyle yalnız seküler/laik yapıya değil Sünni İslam'ın saygınlığına da ciddi anlamda gölge düşürüyor. Giderek büyüyen bütçesi, en güzel yerlerdeki kamu binalarının kamuoyunun itirazına rağmen DİB'e verilmesi, kurum temsilcilerinin şatafattan tasarruf etmeyen kişisel görünürlükleri, bu kurumun bir tür sömürgeci müttegallibe olarak algılanmasına, dolayısıyla temsil ettiği değerlerin de saygınlığını yitmesine neden oluyor. Fakat anlaşılın o ki ne DİB'in yöneticileri ne de amirleri o yöneticilerin bu meseleyi de yeterince önemsemiyorlar.

2. Diyanet Vakfı kendi geçmişine de pek saygısı olmayan, daha da büyümek hep büyümek dışında önüne fazla da hedef koyamayan bir kurum. Ne işe yaradığını şimdiye kadar anlamış değilim. 1990'ların sonuna kadar devletin kendi dindar entelektüel seçkinlerini yaratma ve besleme işine yarıyordu. O iş çığırından çıktı ve tüm dindar çevrelerin pay kapmaya çalıştıkları bir besi yerine dönüştü. Şimdi ise DİB'in gücüne paralel olarak büyüyen bir tümöre benziyor. Her tümör gibi opak, şeffaflıktan alabildiğine uzak ve müsrif. DİB için yukarıda sözünü ettiğim sakıncaların tamamını taşıyor, üstelik daha serbest bir bölge, çünkü DİB'den daha az bürokratik bir yapısı var.

3. DİB'in kapatılmasının çözüm olacağını sanmıyorum. Mevcut iktidar döneminde mümkün olmamakla birlikte DİB ve Diyanet Vakfı tecrübesinin hem devletin hem toplumun kendisi hakkında çok şey öğrenebileceği bir derse dönüştürülmesi gerektiğini düşünüyorum. Bu da DİB'in geçmişinin ve bugününün sıkı bir denetime tabi tutulması ve elde edilen her türden bilginin kamuoyuna açıklanmasıyla olur. Ben olsam DİB için toplumun her kesiminden temsilcilerin olduğu bir araştırma-soruşturma komisyonu oluşturur ve gereken her türlü yetkiyle donatırdım. DİB'i kapatmaz ancak temel hizmetler dışında (ezan, namaz ve cenaze) her türlü işini-gücünü sınırlar ve soruşturmaya-araştırmaya öyle başladım. Bu esnada kurumdan istifa ya da başka yöntemlerle her türlü ayrılmayı da durdururdum. Bu hiç değilse son yıllarda olup bitenlere ilişkin sorumluları, sorumluluk sahibi oldukları makam üzerinden sorgulayabilmek için gerekli bir adım olurdu bence. Bu araştırmayı ve soruşturmayı halka açık yapmak ise dinin devlet nezdinde nasıl bir işlevi olduğu konusunda bir yurttaşlık deneyimi olarak işlev görür. Dolayısıyla hiçbir bilgi parçasını saklamamak önemli. Bu söylediğim çözüm önerisi, bana kalırsa, DİB'in kökten kapatılmasından daha imkânsız ve ütöfik. Çünkü DİB'in bu şekilde sorgulanması Cumhuriyet'in soy kütüğüne de derinlikli bir bakış getirecektir. Öte yandan Cumhuriyet'i bugünkü formuna erıştiren kurumlardan bu şekilde sorgulanmaya en gücümüzün yeteceği kurumun da gene DİB olduğuna kuşku yok. Bu nedenle DİB'in geçmişinin ve bugününün bu şekilde araştırılması ve şeffaflaştırılması konusunun ciddiye alınmasının Cumhuriyet tarihinin gölgeli taraflarıyla yüzleşmek konusunda olabilecek en iyi başlama yeri olduğunu da eklemem gerekir.

Bilal Sambur (Akademisyen-Yazar): Diyanet sayesinde din devletleştirilmiş, bürokratik bir faaliyeti haline getirilmiştir.

Diyanet İşleri Başkanlığı, dini hayatı devlet kontrolüne sokmak için ihdas edilen siyasal bir kurumdur. Devlete bağlı din modeli anlayışını yansıtan DİB sayesinde, dini hayatın her alanı devletin kontrolünde ve yönetimindedir. Namaz, hac, zekat ve oruç gibi İslam'ın temel şartları olarak görülen bütün ibadetler, Diyanet eliyle devletin kontrol ve yönetimindedir. Diyanet sayesinde din devletleştirilmiş ve devletin bürokratik bir faaliyeti haline getirilmiştir. Dinî hayatın sivil ve toplumsal boyutunun ortadan kaldırılması ciddi bir sorundur.

DİB, halkı dinî konularda aydınlatmakla, dinî faaliyetleri bir kamu görevi olarak yerine getirdiğini iddia etmektedir. DİB, sürekli olarak siyaset dışı bir kurum olduğunu ve hiçbir şekilde siyasete bulaşmadığını söylemektedir. DİB'in siyaset üstü ve siyaset dışı bir kurum olduğu söylemi tamamen bir efsanedir. DİB'e bir dinî kurum olarak bakmak, bu kurumun gerçek kimliğinin anlaşılmasının önünde büyük engeldir. DİB dinî bir kurum değil, siyasal bir kurumdur. Diyanet, değişen siyasal koşullara uygun olarak dinî hayatı ve söylemi formatlamaktadır. Diyanet'in siyasal bir kurum olması, toplumda onun dinin temsilcisi değil, siyasetin temsilcisi ve taşıyıcısı olduğuna dair güçlü bir kanaatin doğmasına neden olmaktadır. Diyanet İşleri Başkanlığının siyasal bir kurum olarak kullandığı söylemler ve uygulamalar, toplumu kamplaştırmakta ve çatıştırmaktadır. Devlet siyasetinin ana taşıyıcılarının başında DİB gelmektedir.

Diyanet, İslam düşüncesinin ve tecrübesinin sadece Sünnilik yorumunu kabul etmekte ve onun dışındaki felsefi, kelami, mezhebi, fihki ve tasavvufi yorumları dışlamaktadır. DİB'e göre tek doğru din yorumu Ehli Sünnet'in yorumu iken, onun dışındaki yorumlar sapkın ve yanlış olarak değerlendirilmektedir. Türkiye'nin resmi dini Sünniliktir. DİB, kendisini Sünniliğin sözcüsü, temsilcisi ve koruyucusu olarak görmektedir. Ortodoksi-heterodoksi ikileminde Müslüman düşüncesine ve tecrübesine yaklaşan DİB, dini tek bir yoruma hapsederek dinî tecrübeyi daraltmakta ve tekleştirmektedir.

Siyasi ve bürokratik bir kurum olan Diyanet, kendisini ruhani bir kurum haline getirmiştir. DİB Başkanı başta olmak üzere bu kurum bünyesinde çalışan din görevlileri, faaliyetlerini özel bir ruhani sınıf kimliğiyle yerine getirmektedirler. Son dönemde Başkanın kamuoyu önünde giydiği kılık kıyafetler, kullandığı söylemler ve semboller, onun ruhani bir kurumun temsilcisi gibi davranmaya özen gösterdiğini ortaya koymaktadır. Diyanet kurumunun varlığı, din ve devlet arasında hiçbir mesafenin olmadığını göstermektedir. Diyanet, devlet-din bütünlüğünün ve birliğinin en önemli aracıdır. Türkiye'de devlet, din karşısında tarafsız olmadığı gibi, dine dair her şeyle ilgilenmekte, düzenlemekte ve yönetmektedir. Diyanet sayesinde devlet, en büyük din kurucusu konumundadır.

Diyanet İşleri Başkanlığı ve Diyanet Vakfı birbirinden ayrılmazlar. Birinin varlığı, diğersinin varlığıdır. DİB, Diyanet Vakfı sayesinde toplumdan hayır ve bağışlar adı altında büyük paralar toplamaktadır. Diyanet Vakfı'nın sınırsız menkul ve gayrimenkul kaynakları bulunmaktadır. Diyanet Vakfı, izin almadan bağış toplayabilen bir yapıdır. Camilerden toplanan bağışların önemli bölümü, Diyanet Vakfına aktarılmaktadır. Diyanet İşleri Başkanlığı, devletin resmi siyasal politikaları çerçevesinde Diyanet Vakfına ait kaynakları kullanarak dünyanın her tarafında faaliyetlerini yerine getirmektedir. Toplum Diyanet Vakfı'nın, Diyanet Vakfı ise DİB'in ve devletin sponsorudur. Diyanet Vakfı'nın bütçesi ve finansal kaynakları şeffaf değildir. Diyanet Vakfı, özel vakıf olduğu gerekçesiyle kaynaklarını, bütçesini ve harcamalarını gizleyebilmektedir. Özel vakıf statüsü sayesinde Diyanet Vakfı, Asya'da, Afrika'da, Kafkaslarda, Balkanlarda, kısacası dünyanın her yerinde faaliyet göstermektedir. Diyanet Vakfı'nın harcamalarına ve kaynaklarına ulaşmak mümkün olmadığı gibi, bu vakfın kaynakları ve harcamaları kamuoyunun bilgisine sunulmuş değildir.

Diyanet yoluyla devletin din üzerinde kurduğu tekel kaldırılmalıdır. Devletin dine müdahale etmediği, insanların dinî ihtiyaçlarını kendi imkânlarıyla karşıladığı demokratik, sivil ve çoğulcu yeni bir din-devlet ilişkileri sistemine ihtiyaç vardır.

Ceren Lord (Akademisyen): Diyanet'in problem olup olmadığı ve nasıl bir çözüm öngördüğünüz ideolojik çerçevenize bağlı.

Kıscası Diyanet'in problem olup olmadığı ve nasıl bir çözüm öngördüğünüz ideolojik çerçevenize bağlı.⁷⁹ Amaç eşit yurttaşlık ve seküler, demokratik bir ülkeyse, Diyanet'in konumu, devletin gücüyle ulemanın İslamizasyon uğraşısı, tarikatlarla ilişkisi, Alevilere vs. yönelik mezhepçi politikaları, İslamcı seferberliğe sağladığı olanaklar problemidir. Bu çerçeveden bakılıyorsa, Diyanet ulemasının taşıdığı rol ve misyonunu da göz önünde bulundurursak, Diyanet "mezhepler müdürlüğü" vb. değişikliklerle reforme edilemez, lağvedilmelidir. Eğer vizyon İslamcı/muhafazakâr bir projeyse, Diyanet gibi bir İslam otoritesinin devlet gücüyle her türlü alana, kamusal ve özel hayata belirlediği İslami değerlere göre müdahale etmesi veya buna çabalaması problem değildir. Diyanet daha da güçlendirilmeli, tek parti dönemi kaybettiği statüsüne ve gücüne kavuşmalıdır.

Diyanet Vakfı'nı Diyanet'in bir uzantısı olarak görebiliriz, dolayısıyla Diyanet için dediklerim vakıf için de geçerli.

Doğan Bermek (Alevi Düşünce Ocağı Başkanı): Diyanet Vakfı siyasetle uğraşiyor.

1. DİB bir sorundur. Çünkü siyasileşmiş bir kurumdur, bu hali ile Katolik kilisesinin en siyasallaştığı dönemlerden bile daha politik kararlar vererek duruma göre kendi kendisinin daha önceki beyanları ile de çelişen davranışlar içine girmekte beis görmemektedir. Sünni-Hanefi oldukları halde DİB'in uygulamalarına itiraz eden çok sayıda Hanefi, zaten DİB ile inanç konusunda farklı düşünen Sünni-Şafii/Maliki/Hanbeli kesimlerle çelişmektedir. Sünni-Vahabi tanımına daha çok uyar, zaten 12 Eylül'den sonra mensupları uzun bir süre Vahabi eğitim almıştır. Şimdi Suudi Arabistan ile hükümetin arası siyasi nedenlerle açılınca ideolojik olarak da iyice açığa düşmüş bir kurum halindedir.

Söylemleri ve uygulamaları arasında felsefi uyum yoktur. Birçok camiinde İslami olmayan tarikat ezanları uygulanmaktadır. Namazlarda ne olup bittiğini ben bilmiyorum ama orada da çok sayıda erkan sorunu yaşandığını tahmin etmek mümkün. Akademik İslam ile ilişkisini adeta kesmiş bir müfrezinin eline teslim edilmiş durumdadır. Teoloji ile uğraşan akademisyenlerin DİB'e ağır eleştirileri vardır. İslam tarihini tahrif etmekten, rüşvetin haram olmayacağını iddia etmeye kadar sayısız konuda İslam ile aykırı düşen bir kurumdur. Giderek artan personeli bu kargaşayı daha da arttırmaktadır.

2. Diyanet Vakfı, uzun zamandan beri Diyanet ile değil Yunus Emre Vakfı ve TİKA ile birlikte siyaset ile uğraşmaktadır. Ülkenin en büyük turizm örgütlenmesini sürdürür. Bu yıl pandemi nedeni ile işleri iyi gitmedi kanaatimce. Ama bir sorun olmaz, kaynakları ve imkânları sınırsız denebilecek kadar bol bir kuruluştur. Yayın politikaları da çok zayıflamıştır, son dönemde fazla yayın da yapmıyor herhalde, sanal yayınlarda çok iş yapıyor olmalıdır. Yurtdışında alakasız yerlerde alakasız işler ile uğraştığına toplum sık sık şahit olmaktadır. Türkiye'nin prestij için uzak ülkelerde yaptığı büyük maddi yatırımlara zemin hazırlamaktadır ama zemin daha çok Dışişlerinde hazırlanıp Diyanet Vakfı'nın adı kullanılmaktadır kanısındayım. Şu anda DİB, Diyanet Vakfı, Yunus Emre Vakfı isimlerini anarken, tek ve birlikte çalışan DİB'in İçişleri olarak camileri de denetlediği ve Kuran kursları ile uğraştığı bir dörtlütenden söz edebiliriz. Hatta Yurtdışı Türkler kuruluştur da bu ekibin içinde değilse de büyük ölçüde kontrolündedir. Finans kaynakları çok çeşitli DİB'in devasa bütçesi, Dışişlerinin bütçesinden maaş alan DİB mensupları, hac gelirleri, TİKA ve Yunus Emre Vakfının bilinmeyen ve kontrol edilemeyen kaynakları, örtülü ödenekten kaynaklar vb. Bu çok karışık ve takip edilmesi zor bir finansal yapıdır, bu konuda benim söyleyeceğim hiçbir şey yok.

⁷⁹ SGenel olarak Diyanet'in statüsü, misyonu ve faaliyetleri hakkında görüşlerimi şu iki yazıda (çeviride arkadaşlarımdan yardım almıştım) daha net görebileceğiniz için paylaşıyorum: <https://ayrintidergi.com.tr/diyaneti-ve-cumhuriyeti-yeniden-dusunmek/> ve <https://t24.com.tr/yazarlar/ceren-lord/devlet-icinde-diyanet,27853>. İngilizce çalışmalarımda daha detaylıdır ve hepsi doktora araştırmama dayanır.

3. Çözüm önerim DİB ile devletin arasının açılması, eğer illa bir DİB olacaksa, inanç gruplarının tüzel kişilik haklarının tanınması ve o tüzel kişilerin temsilcilerinden oluşan demokratik bir Din Hizmetleri Kuruluşuna dönüşmesi, din koyucu, dinsel kararlar verici değil, hizmetleri sürdüren, inanç merkezlerinden sorumlu bir hizmet kuruluşu olarak görev yapmasıdır. Din konusunda ahkâm kesmeye DİB gibi bir kuruluşun yetkisi de, hakkı da, yeterliliği de yoktur. Bu hizmetlerin bütçeden değil vergi gelirlerinden isteyenlerin vergi paylarından ayrılacak kaynaklar ile desteklenmesi en doğru yaklaşım olacaktır. Yahudi'nin vergisinden sinagoga, Sünni'nin vergisinden camiye, Alevi'nin vergisinden cemevine ne pay düşüyorsa onunla sürmelidir din hizmetleri, DİB de bu hizmetlerin denetim ve gözetimini yapan Sayıştay gibi bir kuruma dönüşmelidir. Bu hali ile modern devlet yapısı içinde yer alması mümkün değildir.

Emine Uçak Erdoğan (Gazeteci): Diyanet'in ayrımcı bir konumu var.

1. Diyanet gerek bütçesi ve gerekse son yıllardaki kamusal alandaki statüsüyle çok etkili bir kurum yeni Türkiye'de. Muhafazakâr kesimler geçmiş yıllarda Diyanet'i kurum olarak tasvip etmiyorlardı; cemaatlerin, farklı inanışların üstünde bir yerde "devlet dini" konumlandığı için. Ama gelenen noktada tam da bu devlet dininin kabulü ve temsili anlamında çok büyük önem atfediliyor. Algısal olarak bir tür şeyhülislamlık misyonu yürütüyor gibi. Hem diğer mezhepler hem de dinler için ayrımcı bir konumu var, onlara hizmet üretmediği için. Hem de kadından gündelik hayata birçok alanda resmi ve ideolojik bir algı dayatmasında bulunduğu için.

2. Türkiye'deki çalışmaları hakkında bir bilgim yok daha çok yurtdışında kurban kesimi, eğitim ve dinî faaliyetler yaptıklarını biliyorum. Açıkçası niye böyle bir vakıf ihtiyacı hissedilmiş (Kızılay gibi kurumlar varken) bilemiyorum. Ama web sitesindeki mali gelirler kısmı sadece birbirini tamamlayan rakamlar olarak görülüyor. Bağışların nasıl geldiği net belirtilmiyor. STK'ların şeffaflık ölçülerine göre mali kaynak ve giderlerini açık açık listelemesi gerekiyor ama bu göz ardı edilmiş. Yardım faaliyetlerinin dışında eğitim ve dinî faaliyet olarak neler yaptıklarıyla ilgili daha şeffaf bir bilgiye ihtiyaç var diye düşünüyorum.

3. Ayrımcılık mevzusunun çözümü için Diyanet içinde azınlıklar ve diğer mezheplere başkanlıklar açılmasının doğru çözüm olduğunu düşünmüyorum. Camilerin bakımı gibi hizmetlerin ve din adamı yetiştirilmesinin dışında Diyanet'e hem kamusal temsil hem de icraat olarak alan açılmaması gerektiğini düşünüyorum. Faaliyetlerinin hem mali hem de içerik olarak bağımsız bir yapı tarafından denetlenmesi iyi olabilir. Misal Danıştay veya Sayıştay Diyanet'i denetleyebiliyor mu? Denetliyorsa veriler neler, bunlara bir bakılıp çözümler araştırılabilir.

İslam Özkan (Gazeteci): Diyanet reforma tâbi kılınmalı.

1. Bana göre Diyanet İşleri Başkanlığının varlığı bir sorundur çünkü bütün mezhep ve meşrepleri kapsayabilecek bir yapıya büründürülmemiş ve bu şekilde inşa edilmemiştir. İlk kuruluş anından itibaren çoğulcu bir proje ihtiva etmemesi nedeniyle bu sorunların giderek derinleştiğini ve acil müdahale gerektiğini söyleyebiliriz. Diyanet İşleri Başkanlığını, bütünüyle kaldırılması ve lağvedilmesi gereken bir kurum olarak değil reforma tabi kılınması gereken bir kurum olarak görüyorum.

2. Diyanet Vakfının olması gerekenden çok daha büyük ve geniş mali kaynaklara sahip olmakla birlikte, bu mali kaynakları yeterince halkın hizmetine sunamamış bir vakıf olduğunu düşünüyorum. Ancak vakfın çok güzel bir hizmeti var: İslami Araştırmalar Merkezi (İSAM) adlı doktora ve yüksek lisans öğrencilerine açık bir kütüphane. Bu tarz hizmetlerinin yaygınlaştırılması durumunda Türkiye Diyanet Vakfı'nın çok daha işlevsel olabileceği kanaatindeyim.

3. Çözüm önerim, DİB'in çoğulcu bir yapıya kavuşturulması, bütün mezhep ve inanç ve inanç

gruplarının temsil edildiği bir yapıya dönüştürülmesidir. Bunun dışında DİB'in siyasi iktidardan bağımsız hale getirilip hem kendisinin hem de dinin araçsallaştırılmasının önüne geçilmesinin en önemli çözüm noktalarından birisi olduğunu düşünüyorum. Son olarak DİB'in farklı teolojik tartışmalar arasında taraf tutan ya da belli bir mezhebin düşüncesini ön plana alan bir kuruluş olmaktan çıkarılmasının da bu açıdan önemli olduğu kanaatindeyim.

Levent Gültekin (Yazar): Diyanet hizmet amaçlı bir yapıya dönüştürülmeli.

1. Bu soruya ne yazık ki evet cevabını vermek durumundayız. Özellikle Diyanet mevcut iktidarın inanç esaslı toplum ve devlet oluşturma projesinde aktif rol üstlendiği için, dahası katı, çatışmacı, devlet refleksine dayalı din anlayışını benimsediği ve bu anlayışı topluma yaymaya çalıştığı için ciddi anlamda bir sorun haline gelmiştir. Türkiye hem bölgesinde hem de dünyada ancak özgürlükçü laikliğe dayalı bir yönetim anlayışı ile birliğini, bütünlüğünü, iç barışını koruyabilir. Diyanet bir anlamda bu değerlerin tahrip edilmesi, bütünüyle din esaslı toplum ve devlet oluşması için ciddi bir çaba içerisinde. Yaptığı faaliyetlerin önemli bir kısmı da bu amaca dönük faaliyetler. Kontrol ettiği bütçe, dahil olduğu tartışmalardaki dar görüşlü bir inanç yorumunu esas alması kurumu daha da sorunlu hale getiriyor. Diyanet toplumun inanç hizmetlerini organize eden bir kurum olarak kurulmuştu. Bugün geldiğimiz noktada inanç yorumu dayatan ve bu yoruma göre toplumun şekil alması için çaba gösteren bir kuruma döndü ki bu da Türkiye açısından çok problemlidir. Bu nedenle Diyanet'in mevcut yapısıyla Türkiye için ciddi bir sorun haline geldiğini düşünüyorum.

2. Birinci sorunun cevabında dile getirdiğim endişeler bu soru için de geçerli. Yukarıda da söylediğim gibi Diyanet'in kurum olarak varlık nedeni inançlı insanların ibadetlerini kolaylaştıracak hizmetler sunmasıdır. Diyanet Vakfı ile bu amacın dışına çıkılıyor. Akıl almaz bir bütçe ile akıl almaz işlere yöneliyorlar. Bir anlamda toplum mühendisliğine soyunmuşlar. Toplum mühendisliğinin bütün çeşitlerini zararlı gördüğüm gibi inanç esaslı bir mühendisliğin de çok ciddi zararları olduğu kanaatindeyim.

Diyanet Vakfı iktidarın toplum mühendisliğinin bir merkezi olarak kullanılıyor. Vakıf aracılığıyla topluma bir inanç yorumu dayatılıyor ve bunun yaygınlaşması için ciddi anlamda bütçeler harcanıyor. Dahası bu bütçelerin tam olarak denetlenebildiğinde de ciddi şüphelerimiz var. Bildiğim kadarıyla 9 bakanlık bütçesinden daha fazla bir bütçeye sahip Diyanet ve bunun önemli bir kısmını da vakıf aracılığıyla kullanıyorlar. Türkiye'nin gelişmesinin, medeni dünyanın bir parçası olabilmesinin, dahası özgür bir toplum olmasının önündeki engellerden biri olarak görüyorum bu vakfı.

3. Diyanetin kapatılmasını sağlıklı bulanlardan değilim. Çünkü Türkiye gibi hem ekonomik refahını yükseltmemiş hem de toplumsal bilincini geliştirememiş dahası demokrasisini kurumsallaştıramamış ülkelerde tarikatların ve cemaatlerin etkilerini artırdığı ortada. Diyanet toplumun tarikatlara ve cemaatlere teslim olmasının önündeki en büyük engellerden biriydi, zaten kuruluş amaçlarından biri de bu. Diyanet'in bütünü ile kapatılması durumunda toplumun yozlaşmış tarikatların ve cemaatlerin insafına kalacağını düşünüyorum. Bu nedenle Diyanet'in kuruluş amacına yönelik bir yapıya kavuşturulması gerekiyor. Belki çağa uygun yeniden bir teşkilat ve anlayışa da evrilmesi gerekiyor. Bütün mezheplere eşit uzaklıkta bir din ve inanç yorumu dayatmadan sadece organizasyon ve hizmet amaçlı bir yapıya dönüştürülmesi gerektiği kanaatindeyim. Zaman içerisinde hem toplumun gelişimine bağlı olarak hem de ülkedeki demokratik kültürün ilerlemesine bağlı olarak Diyanet'in toplumdaki etkisini, işlevini azaltacak yeni yapılanmalara da gidilebilir ama bütün bunların zamanla olacağını, olması gerektiğini düşünüyorum. Günümüz Türkiye'sinde esas sorunun Diyanet değil kendi inanç esaslı toplum yaratma projesinde Diyanet'in bir aktör olarak kullanan iktidar ve siyaset anlayışının olduğunu düşünüyorum. Diyanet'i değiştirmeden ya da Diyanet'in yarattığı sorunlara yönelik çözüm düşünmeden önce ülkedeki bu siyaset ve yönetim anlayışına yönelik çözüm bulmamız gerektiği kanaatindeyim, çünkü Diyanet bir anlamda bu iktidarın oyuncağı durumunda.

Levent Köker (Akademisyen): DİB'in kapatılması ya da Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlarının kendi tercihleri doğrultusunda kurup destek verebilecekleri bir "dernek" statüsüne kavuşturulması en doğrusudur.

1. Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB) mevcut statüsü, misyonu ve faaliyetleriyle Türkiye'nin en önemli, en temel anayasal ve siyasî nitelikli sorunlarından biridir. Şöyle ki:

1.1. Yürürlükteki Anayasa'nın 136. maddesine göre, "[g]enel idare içinde yer alan Diyanet İşleri Başkanlığı, laiklik ilkesi doğrultusunda, bütün siyasî görüş ve düşüncülerin dışında kalarak ve milletçe dayanışma ve bütünleşmeyi amaç edinerek, özel kanununda gösterilen görevleri yerine getirir." Yürürlükteki Anayasa'yı yapan 12 Eylül askerî yönetimi, DİB'in bu konumunu pekiştirmek için, ayrıca Siyasi Partiler Kanunu'na da bir hüküm eklemiştir. Buna göre: "Siyasi partiler, laiklik ilkesi doğrultusunda, bütün siyasî görüş ve düşüncülerin dışında kalarak ve milletçe dayanışma ve bütünleşmeyi amaç edinerek özel kanunda gösterilen görevleri yerine getirmek durumunda olan Diyanet İşleri Başkanlığının, genel idare içinde yer almasına ilişkin Anayasanın 136. maddesi hükmüne aykırı amaç güdemezler."

1.2. Bu maddeye göre DİB'in "milletçe dayanışma ve bütünleşmeyi amaçlayan" bir görev tanımı vardır ve bu apaçık "siyasî" nitelik taşıyan bir görevdir. Buna karşılık Anayasa, DİB'e bu kadar açık bir siyasî görevi yerine getirirken, "laiklik ilkesi doğrultusunda" ve "bütün siyasî görüş ve düşüncülerin dışında kalarak" davranması gerektiğini hükme bağlamaktadır. Burada çok açık bir çelişki vardır. Gerek laiklik ilkesi olsun, gerek "milletçe dayanışma ve bütünleşme" terimleri olsun, bunların siyasî görüş farklılıklarına göre değişen anlamlar taşıdığı bir gerçektir. Laiklik anlayışına ve "milletçe dayanışma ve bütünleşme" terimine ne kadar farklı anlamlar yüklenebileceğini dikkate aldığımızda, DİB'in de bu terimlere bir anlam atfederek görevini tanımlayacağı ve faaliyetlerini düzenleyeceği açıktır ve bunu nasıl yaparsa yapsın mutlaka bir "siyasî" tavır içinde olacaktır.

1.3. Anayasa koyucunun (12 Eylül cunta rejimi içinde Millî Güvenlik Konseyi ve Danışma Meclisi'nin) bu çelişkiyi görmediği, bilmediği söylenemez. Bu durumda, bu kadar belirgin bir çelişkiyi gidermek için şöyle bir yorum yapılabilir: Anayasa koyucunun benimsediği bir "laiklik" anlayışı ve bir "millî dayanışma ve bütünleşme" tanımı vardır ve yine anayasa koyucu, kendi laiklik anlayışını ve millî birlik ve bütünlük tanımını, "devlet"e ait temel anlayış ve tanımlar olarak görmekte ve bu nedenle de bunların her türlü siyasî görüş ve düşüncenin dışında kaldığını varsaymakta, DİB'in de -bir anayasal kurum olması hasebiyle- buna uygun hareket etmesi beklenmektedir.

1.4. Bu noktayı biraz daha açayım: Bilindiği gibi, DİB 3 Mart 1924'te kaldırılan Şeyhülislâmlık makamının yerine, fakat Şeyhülislâmlık makamının hukuk üretme yetkisi TBMM'ye geçmiş olduğundan, bu yetkinin dışındaki alanlarda yetkili ve görevli olacak şekilde kurulmuştu. Buna göre DİB'den beklenen, toplumun "itikâat, ibadet ve ahlâk" alanlarında denetleyici, düzenleyici bir kurum olarak görev yapmasıydı. DİB'in kuruluşundan gelen bu görev tanımı, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda benimsenmiş ve örneğin Anayasa Mahkemesi gibi kurumlarının içtihadına da yerleşmiş olan "laiklik" anlayışıyla uyumludur. Bu anlayış, çok özet olarak, İslâmiyet ile Hıristiyanlık arasında laiklik anlayışları ve politikaları bakımından büyük bir nitelik farklı olması gerektiğini kabul etmektedir. Buna göre İslâmiyet, Hıristiyanlıktan farklı olarak, hem uhrevî hayatı, hem dünyevî hayatı ayrıntılı olarak düzenleyen kurallar getiren bir inanç sistemidir. Bu nedenle de İslâm medeniyet dairesi içinde kalan toplumlarda, Hıristiyanlıktan farklı olarak, din işleri ile devlet (hukuk ve siyaset düzeni) ayrılamamış, din ile devlet örgüt olarak da bir arada bulunmuşlardır. Bu nedenle, İslâm medeniyet dairesinde yer alan toplumlarda din ve devlet işlerinin veya bu işleri yerine getiren kurumların (ör. Kilise ile Devlet'in) birbirinden ayrılması mümkün değildir. Dolayısıyla, Türkiye Cumhuriyeti'nde benimsenen laiklik anlayışı, din ile devlet işlerinin ayrılması anlamında değil de, din alanının devlet tarafından kontrol altına alınması biçiminde anlaşılmıştır. Özetle, kuruluşundaki anlayışa göre DİB, Türkiye'de Cumhuriyet'le birlikte benimsenen laiklik anlayışını

hâkim kılmak üzere görevlendirilmiştir. Bu anlayış ise, dinin siyasî (ve kamusal) alandan çıkarılarak, özel alana münhasır kılınması demektir ve DİB, bu anlayışın gereğini yerine getirmekle yükümlü kılınmıştır.

1.5. DİB'in kuruluşundan gelen temel görev tanımı ve bu tanımın gerisindeki lâiklik anlayışı ve yaklaşımı böyle olmakla birlikte kurum, çok partili siyasî hayata geçilmesinden sonraki süreçte topluma dinî hizmetler götüren yönüyle öne çıkmaya başlamıştır. Böylece DİB, bir yandan insanların dinî-manevî hayat alanlarını kontrol altında tutan, diğer yandan da dinî hizmetleri yerine getirmekle yükümlü bir kurum hâline gelmiştir. Bu gayet geniş ve kapsayıcı faaliyet alanına uygun olarak devasa bir örgütlenme niteliği kazanan DİB, netice olarak, topluma devletin uygun gördüğü din anlamında "doğru din" (doğru İslâmiyet) yorumunu aktaran, benimseten bir kurum niteliği kazanmıştır.

1.6. DİB'in Cumhuriyet'in kuruluşundan bugüne geçirdiği evrim sonucunda, bugünkü niteliği, özgürlükçü, çoğulcu demokratik hukuk devleti anlayışına ters, tek-tip yurttaş kimliği (devletin – DİB'in– uygun gördüğü yorum temelinde Sünni ve Türk) oluşturma aygıtına dönüştüğü açıktır.

1.7. Buna ek olarak, daha önceden başlamış olmakla birlikte, özellikle 2016 Temmuz'undaki darbe girişiminden sonraki süreçte giderek artan bir biçimde görünür hâle geldiği üzere, DİB, siyasî iktidarın tercihleri doğrultusunda hareket eden bir siyasî-ideolojik kurum niteliği kazanmış ve böylece Anayasa'nın 136. maddesinde ifade edilen –ama zaten imkânsız olan– "bütün siyasî görüş ve düşüncelerin dışında kalarak" davranma mecburiyetinin de dışına çıkmış, bu yönüyle Anayasa'yı ihlâl eden bir kurum hâline dönüşmüştür.

2. Türkiye Diyanet Vakfı, DİB'e bağlı dev bir örgütlenmedir. Faaliyetleri Türkiye içinde ve dışında, geniş bir kapsayıcılığa sahiptir. Bu faaliyetlerini sürdürebilmek için de, Türkiye'deki pek çok bakanlığın (ve devlet kurumunun) üzerine çıkan olağanüstü büyük bir parasal, maddî kaynağı yönetmektedir. Vakıf olduğu için bir özel hukuk kurumudur ama DİB'e bağlı olduğu için devlet ile, dolayısıyla da kamu kaynaklarıyla da yakından ilişkisi vardır. Bu temelde Sayıştay denetimine tâbi tutulması gerekirken, "vergi muafiyetinden" de yararlanan bir kurum olarak ısrarla Sayıştay denetiminin dışında bırakılmaktadır. TDV'nin acilen Sayıştay denetimine alınarak tüm faaliyet kaynaklarının şeffaflaştırılması gerekmektedir.

3. Demokratik, çoğulcu bir hukuk devletinde temel ilke, devlete bağlı dinî örgütlenme olmamasıdır. Buna uygun olarak ve Türkiye toplumunun etnik, dinî, mezhep ve inanç temelli çoğulculuğuyla bağdaşmayan, üniform insan yaratmaya endeksli, siyasî-ideolojik bir aygıt hâline gelmiş olan Diyanet İşleri Başkanlığı'nın bir merkezî devlet kurumu olmaktan çıkarılması gerekmektedir. Türkiye Cumhuriyeti yurttaşları kendi inançları doğrultusunda özgürce örgütlenerek kendi dinî-manevî hayat alanlarını düzenleyebilmelidirler. Buna uygun olarak, DİB'in kapatılması ya da Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlarının kendi tercihleri doğrultusunda kurup destek verebilecekleri bir "dernek" statüsüne kavuşturulması en doğrusudur. Çözüm önerim budur. 2. sorunun konusu olan TDV'nin statüsü de buna bağlı olarak değiştirilmelidir.

Namik Kemal Dinç (Tarihçi-Yazar): Hayatın her alanında gözümüzün içine sokuluyor.

1. DİB kurulduğu günden bugüne laiklik, inanç ve ifade özgürlüğü gibi insan haklarının evrensel prensipleri açısından gerçek bir sorundur. 1921 Anayasasında ve 1924 Anayasasının ilk halinde "Devletin dini İslam'dır" ibaresi vardır. DİB, bu süreçte 3 Mart 1924 tarihinde Şeyhülislamlık kurumu ilga edildiğinde onun yerine kurulmuştur. Devletin dini kontrol etmesi, kendi kontrolünde bir din inşa etmesi amacıyla kurulmuş bir kurumdur. Başlangıçta siyaset kurumu ve sosyal hayat üzerindeki etkisi daha azdır ama zamanla, aşama aşama gücü, yetkileri ve etki alanı genişlemiştir. 1961 Anayasasıyla genel idare içine alınması, 1982'de anayasal bir kuruma dönüştürülmesi burada önemli hamleler olmuştur. AKP iktidarı döneminde özellikle son 5-6 yılda yapılanlar bu kurumu özellikle inanç ve ifade

özgürlüğü ilkeleri açısından çok daha fazla bir "sorun" haline getirmiştir.

12 Eylül 1980 darbesinin ardından bu kurumun statüsünün güçlendirilmeye başlandığını görmekteyiz. Son yıllarda bir değişiklik yapılmamışsa bir siyasi partinin DİB'i kapatmayı programına alması, partinin kapatılmasına sebep olabiliyordu. 1982 Anayasasında tanımlanmış olması, kurumsal değişikliğin ancak anayasa ile olabileceğini belirtir.

Son 5-6 yılda ise adeta Osmanlı dönemindeki Şeyhülislamlik kurumu gibi sadece dinî hayatta değil eğitimden sağlığa, sosyal hayattan siyasete her alanda toplumun ve bireylerin hayatına müdahale eden bir kurum haline gelmiş durumda. Örneğin hastanelerde "moral destek birimi" adı altında imam konumlandırıyor.

DİB varlığıyla ayrımcılığın kurumsallaşmış, açık bir ifadesidir. Toplumun bütün farklılıklarına kapalı olan bu kurum İslam'ın Sünni-Hanefi yorumunu zorla dayatan bir konumdur. Devletin resmi din temsilcisi konumundaki DİB, devlet tarafından diğer inanç gruplarının ve inançsız insanların görmezden gelinmesi, hatta açıkça dışlanarak devletin dinine zorlanmasının adıdır. Bu anlamda ayrımcı ve baskıcı bir kurumdur. Özellikle Aleviler ve gayrimüslimler için gerçek bir sorun konumundadır.

Devasa bir kadro ve bütçeye sahip olan DİB bunun haksız bir şekilde ve insanların rızası olmadan aldığı içinde ayrıca bir sorun konumundadır. T.C. vatandaşı olan herkesten alınan vergilerle çalışmalarını yürütmektedir ancak bugün buna karşı çıkan ciddi bir nüfus kitlesi bulunmaktadır. Kendi işletme ve iştirakleriyle bir holding gibi, araştırma merkezlerinden üniversitelere, televizyon ve radyodan kendi medyasına kadar kendini her alanda örgütleyen bu kurumun masraflarını bütün T.C. vatandaşları vergileriyle karşılıyor.

Yeni dönemde devlet Diyanete ve kadrolarına özel bir misyon yüklemiş durumda. Öğretmenden daha fazla maaş ve sosyal haklara sahip olan imamlar adeta toplumun öncüsü olacak, öğretmenlerin yerine geçecek gibi görevle donanmış vaziyette. Sadece maaş farkıyla değil, eğitime verilen değeri düşürerek, okulları değersiz kılarak, öğretmenin kalitesini düşürerek, özellikle fakir ailelerin nezdinde cami, din ve din adamlarının itibarını yükseltme siyaseti güdüyor.

Hem yurtiçinde hem yurtdışında misyoner gibi İslam'ı yayma faaliyeti güdüyorlar. Devletin ya da devlete bağlı bir kurumun dini yayma gibi bir misyonu olmamalıdır. DİB devletin tarafsız, bütün inançlara kör-sağır olması ilkesine ters düşmekte. DİB'in varlığı devletin bu konuda ayrımcılık yaptığının ifadesi olmaktadır.

Sonuç itibarıyla toplumu tek bir kalıba sokmak isteyen bir devlet akli var bunun arkasında. Ancak bu tek tipleştirme politikalarının uzun erimli olmadığı ve sonunda kaybedeceği çokça örneğiyle karşımızda durmaktadır.

2. Eski Türkiye'de ordu kendini sosyal, siyasal, ekonomik, kültürel bütün alanlarda örgütleyerek toplum içerisinde ayrı bir güç olarak konumlanmıştı. Yeni Türkiye'de de DİB'in örgütlenmesi böyle gözüküyor. Devasa bir bütçesi var. İşletme ve iştirakleri var. Yüz binlerce çalışanı var. Bunun karşısında toplumsal fayda açısından katkıları ise tartışmalı. Yüz hanelik bir köye 3 tane cami yapılması ve her birine imamlar, müezzinler atanması, maaş bağlanması ne kadar bir ihtiyaçtır acaba? Camileri toplumu kontrol edecek bir araç olarak görme var. Perspektif böyle olunca, gerçek ihtiyaçlar üzerinden hareket etme olmayınca, sonuna kadar kesenin ağzını açalım diye düşünülmüş olmalı. Bundan dolayı şeffaf olması pek mümkün görülüyor. Maalesef denetim mekanizmaları olmaması da buna zemin sunuyor.

3. Radikal çözüm DİB'in kaldırılması, ilga edilmesidir ama artık bunu dile getirmenin bile zorlaştığı koşullarda çözüm olması mümkün değil. Batı tarzı demokratik çözüm, her cemaatin kendi teşkilatının olması ve giderlerini kendisinin karşılamasıdır. Bu temelde din vergisi çıkarılması ve kim hangi

inanca mensupsa ondan o verginin alınmasıdır. Devletin bu örgütlenmeden uzak durması, belki oluşturulacak bir koordinasyon merkezinde temsilci bulundurmasıdır. Elbette bu öneriler bizim için yakın vadede olabilecek gibi görünmüyor. Sonuç itibarıyla DİB, iktidar güçleri için çok kullanışlı bir enstrüman. 24 Temmuz'da Ayasofya camiye çevrilirken Diyanet İşleri Başkanının elinde kılıçla minbere çıkması salt kendi iradesi değildir. Öyle istenmiştir ve görev yerine getirilmiştir. Aynı şey DİB'in bütün faaliyet alanları için geçerlidir. Gerçek ve kalıcı çözüm için dini araçsallaştırmaktan vazgeçmek gerekir. Bunun ardından din olağan sınırlarına çekilebilir. Din ve inanç alanını bireysel bir alana çekmek hedefi olmalıdır. Hayatın her alanında gözümüzün içine sokulan bir din kurumu DİB.

Reha Çamuroğlu (Tarihçi-Yazar-Eski Milletvekili): DİB'in devletle bağı kesilmeli.

Cumhuriyetin Diyanet İşleri Başkanlığı hakkındaki temel anlatı ve argümanı, dinin denetimsiz bırakılamayacağı, bırakıldığı takdirde laikliği erozyona uğratacağı yahut hepten yok edeceği, bu nedenle de DİB gibi bir kurumun elzem olduğu şeklindedir. Gelişmeler ve elbette dünya siyaseti DİB'in zaman içerisinde bizatihi korkulan şeyin kendisi haline geldiğini göstermiştir. "Tehlike" olarak gösterilen ve DİB'i meşrulaştırma işleminde kullanılan her şey DİB tarafından temsil edilir hale gelmiştir. Bu süreçte hiç şüphesiz doğrudan DİB'e ve Diyanet Vakfı'na gerek devlet gerekse de yabancı fonlar tarafından tahsis edilen büyük miktarda kaynağı belirli yahut belirsiz para büyük rol oynamıştır. Gelinen noktada demokratik bir Türkiye'de bugünkü haliyle bir DİB'in olamayacağı, bu teşkilatın demokrasinin üzerinde bir vesayet aracı olarak kurgulandığı açıktır. DİB'in devletle bağı kesilmeli, Avrupa'da bazı ülkelerde gördüğümüz gibi isteğe bağlı "din vergisi" sistemi bir çözüm olarak değerlendirilmelidir.

Şenol Kaluç (Eğitimci-Yazar): Sınırlı bir kesim dışında kimse DİB'den rahatsız değil.

Din ve inanç özgürlüğünün olduğu laik değil ama seküler bir ülkede DİB gibi bir kurumun varlığı kolay kolay mevcut hali ile kabul edilemez. Bu durum DİB'in temsil ettiği varsayılan Sünni İslam için de geçerlidir. Tarihsel olarak Ortodoks Sünnilik devlet eksenli bir yapı arz eder ve devlet kendisini Sünni İslam'ın temsilcisi görür.

Bizde devlet bir yüzü ile laiklik numarası yaparken, anayasal olarak DİB'i özel kanunla yetkilendirerek kendisinin aslında Sünni bir devlet olduğunu kayıt altına almaktadır. Tabii burada dinin devlet tarafından Türk milliyetçiliğine eklenmiş olduğunu da unutmamak gerekiyor. Devlet hem Anayasal olarak hem de DİB üzerinden Türk-Sünni-Hanefi olduğunu -son dönemde melelerin görevlendirilmesine rağmen- deklare etmektedir.

Cumhurbaşkanlığı forsuna özbeöz Türk devleti olan Safevi İmparatorluğunun eklenmemiş olması *de facto* olarak kendisini Osmanlı'nın devamı olduğunu kabul etmesi kadar Sünni olduğu kabulüne de dayanmaktadır.

80 yıllık uygulama maalesef Türkiye'de Sünniliğin idaresinde DİB dışındaki herhangi bir çözümü imkânsız kılmaktadır. Bizzat Sünnilerin kendileri serbest bırakıldıkları takdirde birbirlerine düşecekleri ve camilerin birer çatışma alanı haline geleceğini düşündükleri için kendi başlarına bırakılmak istemiyorlar. Türkiye'deki tüm sosyal tabakalarda -buna Kürtler de dahil- İttihatçılık fikriyatının tüm hastalıkları içselleştirildiği için dine bakış oldukça sakattır ve bu bakışın özde dindar ya da dindar olmamakla hiçbir ilgisi yoktur. Bu nedenle inancın hukuken serbest bırakılmasını hiçbir zihin kabullenememektedir.

DİB'in Sünnilik için yaptıkları sadece Sünnileri ilgilendirir diyebilmek isterdik ama ülkemizde DİB tüm din ve mezhepler üzerinde hüküm yürütmektedir. Türkiye şartlarında belki DİB özertleştirilerek bu kuruma vergilerden verilen payın Batı'da benzerleri olan inanç vergisi üzerinden finansmanı

sağlanabilir. Bu şekilde en azından kendisini DİB içinde göremeyen ya da görmek istemeyen bireyler vergilerinin bu kurum tarafından harcanmasını engelleyebilir. Devlet inanç vergisinin kullanımı ile ilgili geniş bir liste belirleyebilir ve insanlar da vergilerinin buralara aktarılmasını isteyebilir.

DİB'in herkesin paraları ile finansmanı bu açıdan ciddi bir sorundur çünkü bu hizmet bilakis bu paraları verenlerin bir kısmının rızası ve hilafına yürütülmektedir. Ancak son tahlilde söyleyecek olursam bu ülkede hiçbir inanç grubunun ve de kendini laik-seküler gören hiçbir çevrenin samimi ve gerçek manada bir inanç özgürlüğü talebi yoktur. Olmadığı için de aslında çok az sayıda liberal ve sol (İttihatçı-Kemalist etkiye kapılmamış) aydın dışında kimsenin DİB'in varlığından bir rahatsızlığı yoktur. Belki en fazla işleyişi ve yaptığı hizmetlerin bir kısmı kendilerini rahatsız etmektedir. DİB de zaten dünden bugüne hep iktidarlara göre renk verdiği için de bu durum sadece gündelik bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Maalesef ülkemiz insanı DİB'in olmadığı bir hayat tasavvur edememektedir.

Yalçın Özdemir (Su TV'nin eski sahibi): Diyanet, sadece Sünni perspektifi değil, Türk-İslam sentezi içinde bina edilmiş bir yapıdır.

Diyanet, her yönüyle sorunlu bir kurum. Şöyle ki 1925 yılı Aralık ayında Tevhidi Tedrisat Kanunu, Genelkurmay Başkanlığı Kanunu ve Diyanet İşleri Kanunu üçü bir arada aynı gün kurumsallaştı ve Kemalizm'in Türk-İslam sentezi bu şekilde inşa edildi. Ak Parti iktidarının 2010 Anayasa Referandumu sonrasında Kemalizm'in bütün kurumları devleti ele geçirenler tarafından işgal edildi. Kemalizm (Mustafa Kemal'den bağımsız) inşa edilen, NATO başta olmak üzere, ABD ve İngiltere menşeli bir yapıdır. 1952'den bu yana Türkiye'de iktidarlara ve Kurumlar bu yapı tarafından yönetilir ve yönlendirilir. 12 Eylül darbesine kadar siyaset içi yapılanmalar ordu ağırlıklı yönetilirdi. Özal dönemi ve sonrasında yeşil kuşak ilmek ilmek örnek suretiyle üstyapı kurumlarını tasfiye etti. Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi bunun ete ve kemiğe bürünmüş halidir.

Ne olduğu belirsiz bu sistemle Türkiye Cumhuriyeti devletinin bütün kurumlarını tasfiye ederek Kemalizm'in en güçlü kurumu olan DİB'i de yönetmeye başladılar. Diyanet, sadece Sünni perspektifi değil, Türk-İslam sentezi içinde bina edilmiş bir yapıdır. Dolayısıyla bu kurum sekiz bakanlığa eşit büyük bir bütçeye sahiptir. Laiklik ilkesine ters düşen bir kurumdur. Ki laiklik ülkemizde içi boş bir yapıdır. Bu nedenlerle Diyanet önce özerkleşmeli, sonra da laiklik ilkesi gereği tasfiye edilmelidir. Bu da öyle kolay bir iş değildir. 1925'te Türk-İslam sentezli uyarınca inşa edilen devlet, Türk ve İslam milliyetçileri eliyle bölünüp parçalanma yolundadır. Ak Parti ve MHP görünürde bir koalisyonudur aslında.

DİB'İN TARTIŞMALI FETVALARI

DİB'in fetvaları ve Diyanet başkanlarının çeşitli vesilelerle gazetecilerin veya yurttaşların sorularına cevaben yaptıkları açıklamalar bugüne değin tartışmalara neden oldu. Bu fetva ve açıklamaların bazılarının aynı konuyla ilgili farklı dönemlerde farklı anlamlar, yorumlar içermesi yurttaşlarda kafa karışıklığına neden olmaktadır. Tartışmalı fetvalar çok sayıda var; bu nedenle burada sadece bazı örneklere yer verilecek.

NATO için askerlik caiz mi?

Hüseyin Karaca isimli bir yurttaşın, özetle "Ülkemizin NATO ya da ABD ile ortak girişeceği bir askeri harekatta zorunlu askerliğin hükmü nedir?" şeklindeki sorusuna "Alo fetva" uygulaması üzerinden 27.05.2010 tarihli ve 27052010143313 kayıt no'suyla DİB arşivinde yer alan DİB Dini Sorular Komisyonu'nun cevabı şöyle:

"Dini olarak verilen fetvalar kişisel olup irşat niteliği taşır; mahkemelerin verdiği hükümler ise hem özel (kişisel) hem de genel olup bağlayıcıdır. Fetvayı müftüler verirken hükmü mahkemeler verir. Diyanet İşleri Başkanlığı mahkeme değil, İslam dinini öğreten ve dinle ilgili sorulara cevap veren bir kurumdur. Ayrıca dinimize göre nass olmayan yerlerde, devletin kanuni düzenleme hakkı vardır ki, vatandaşların da buna uyması zorunludur."

Paraları dövize yatırmayın

31 Ağustos 2001 Cuma günü, camilerde, sonradan Vatan Partisi adını alan İşçi Partisi'nin isteğiyle bu partinin yürüttüğü "dolar kampanyasına" destek için bir hutbe okutuldu. "Türk Lirası Milli İtibarımızdır" başlıklı o hutbeden bir bölüm şöyle idi:

"Muhterem Müslümanlar!

Mutluluğun bireysel olamayacağı bilincinde olmalıyız. Toplum sıkıntı içinde yaşarken savurganlık yapan bireylerin mutlu olamayacağını, zira aynı sıkıntının bir gün kendilerine de sirayet edeceğini bilmeliyiz. Adeta beraber ağlayıp beraber gülmeliyiz. Birlikte yaşamak, sevinçte, kederde ve kıvançta ortak kaderi paylaşmak çok önemlidir. Biz daha büyük sıkıntıları da yaşadık ve aştık, yoksulluklar içinde İstiklâl savaşı verdik. Milli irademiz ile, bugün karşı karşıya olduğumuz bu ekonomik problemleri aşacağımızdan da kuşquamız yok. Ancak; önce milli irademizin, milli hakimiyetimizin ve hükümranlılığımızın en önemli göstergelerinden, sembollerinden biri olan milli paramıza, Türk Liramıza gereken değeri vermeliyiz. Ürettiğinden fazlasını tüketen hem de borç alarak tüketen değil, kısaca tüketim toplumu değil, üreten insanlar olmalıyız, paralarımızı dolara marka değil, dövize değil; üretime yönlendirmeliyiz."

"Türk Lirası Milli İtibarımızdır" hutbesi okutan DİB'in hacca giden yurttaşlardan aldığı ücretler ise dolar bazında idi.⁸⁰

Bitcoin gibi kripto paralar caiz mi?

Bitcoin gibi "sanal" veya "kripto" para türleri için "Caiz midir?" diye Diyanet'e soranlar, 2017 yılında "şu aşamada" bu paraların "caiz olmadığı" cevabı aldılar. Diyanet'in 28 Kasım 2017 tarihinde medyada da geniş şekilde yer bulan cevabı şöyleydi:

"Bir para biriminin para hükmünde olabilmesi için ya değerini devlet otoritesinden almalı ya da altın gibi zati bir değere sahip olmalıdır. Sanal paralar her ne kadar bazı kesimler tarafından mübadele aracı olarak kullanılmakta ise de devletin sağladığı itibari değere ve güce sahip olmaması arkasında merkezi bir finansal kurumun bulunmayışı ve devlet teminatı altında olmaması sebebi ile para olarak değerlendirilemez. Ayrıca değer kazanıp kaybetme hususunda

⁸⁰ Hürriyet gazetesinin "Diyanet, Lira hutbesi veriyor, hac ücretini dolarla alıyor" başlıklı haberi: <http://www.hurriyet.com.tr/diyanet-lira-hutbesi-veriyor-hac-ucretini-dolarla-aliyor-13156>.

spekülasyona açık olmaları daha çok kara para aklama amacı gibi meşru olmayan iş ve işlemlerde kolaylıkla kullanılabilmesi ve devletin denetim ve gözetiminden uzak olması gibi sebeplerle sanal paraların alım satımını yapmak şu aşamada dinen uygun değildir.”⁸¹

22 Ekim 2020 tarihinde aynı soruya cevaben yayınlanan Diyanet fetvasında ise bu kez, “Kullanıcılar arasında değişim ya da kıymet ölçüsü olarak genel kabul gören, kaynağı itibarıyla kullanıcılara güven veren her türlü paranın kullanımı caizdir” denildi.⁸²

Şiddet gören kadın polise değil imama başvursun

Kadına yönelik şiddet, önemli bir toplumsal meselemiz. Diyanet Vakfı Çalışanları Birliği Sendikası Genel Başkanı Lütfi Şenocak’ın şiddet gören kadınlar için önerdiği “çözüm” ise bunun “aile içi bir mesele” olmasından dolayı polise değil imama başvurmak. Şenocak’ın devlete de uygulamada esas alınması için önerdiği başvuru silsilesinde polise başvurmak listenin en sonunda yer alıyor:

1. Kadın ve erkeğin itimat edeceği “hakemler”.
2. Diyanet İşleri Başkanlığı aile irşat bürosu.
3. Sosyal Hizmetler bünyesinde aile içi eğitim hizmetleri.
4. Önceki aşamaları değerlendirmek için birinci maddede yer alan hakemlere müracaat.
5. Kadın, önceki aşamaların sonuç vermemesi durumunda polise müracaat eder.⁸³

Yılbaşı kutlaması caiz mi değil mi?

Yılbaşı kutlamaları caiz midir değil midir? Yıllardır her yılbaşına doğru alevlenen bu tartışma ile ilgili Diyanet’in fetvası “caiz olmadığı” yönünde. 2004 yılında “Milli ve manevi değerlerimize sahip çıkalım” başlığıyla yayınlanan Diyanet hutbesinde, “Yılbaşı kutlamaları milli ve manevi değerlerimizle bağdaşmıyor” mesajı verildi:

“Bir toplumu içten yıkmak isteyenler, inanç, ahlak ve milli değerleri yok etmeyi ilk hedef olarak seçmektedirler. [...] Milli ve manevi değerlerimize ters bu tür eğlence ve adetler, kültürel tahribata yol açmakta, bizleri milli kimliğimizden uzaklaştırmaktadır.”⁸⁴

Evlatlarımızı feda etmeye hazırız

20 Temmuz 2015 günü Suruç’ta IŞİD’in Türkiye’deki en kanlı katliamlarından biri yaşandı. IŞİD saldırısı sonucunda 34 genç hayatını kaybetti, 100’den fazla kişi de yaralandı. Bu olaydan iki gün sonra Ceylanpınar’da iki polis memuru uğradıkları saldırı sonucunda hayatını kaybetti. Dönemin başbakanı Ahmet Davutoğlu, olaylarla ilgili “Sizler ve bizler gerektiğinde bu vatan, bu vatanın birliği, bu milletin huzuru, gelecek nesillerin geleceğinin parlak olması için evlatlarımızı da kendimizi de feda etmeye hazırız” şeklinde bir açıklama yaptı. Aynı günlerde DİB, camilere “feda” temalı hutbe okunması talimatı gönderdi (15 Ağustos 2015). Okunan hutbede, Davutoğlu’nun sözlerine benzer ifadelere yer verildi ve şöyle denildi:

“Milli ve manevi değerlerimize karşı fedakârlık, yeri geldiğinde din için, vatan için, bayrak için, ezan için, namus için ve yarınlarımız için candan, anadan yardan geçebilmektir.”⁸⁵

⁸¹ Konuyla ilgili haber burada: <https://www.yenisafak.com/bitcoin-caiz-mi-h-2843237>.

⁸² Konuyla ilgili haber burada: <http://www.gazetevatan.com/bitcoin-haram-mi-kripto-paralar-ve-bitcoin-caiz-mi-iste-diyamet-1349640-gundem/>.

⁸³ Lütfü Şenocak’ın önerileriyle ilgili Eyüp Can’ın yazısı: <http://www.radikal.com.tr/yazarlar/eyup-can/lutfi-senocaka-karsi-tek-tus-1058750/>.

⁸⁴ 30 Aralık 2004 tarihli Vatan gazetesinde yer alan haber: <http://www.gazetevatan.com/diyamet-yilbasi-kutlamalarini-caiz-bulmuyor-43567-gundem/>.

⁸⁵ Konuyla ilgili haber: <http://www.diken.com.tr/davutoglu-evlatlarimizi-feda-etmeye-haziriz-dedi-diyamet-feda-hutbesini-devreye-soktu/>.

Faiz caiz mi değil mi?

Dindar-mütedeyyin kesimlerde ve İslamcı çevrelerde öteden beri süregelen tartışmalardan biri olan "faiz caiz mi değil mi?" sorusuyla ilgili Diyanet'ten gelen farklı görüşler, yurttaşlardaki kafa karışıklığını gidermekten uzak. 1997 yılında dönemin Diyanet İşleri Başkanı M. Nuri Yılmaz "Faiz enflasyon kadar olursa helaldir" açıklaması yapmış özetle şöyle demişti:

"Bir kimsenin, ticaret veya herhangi bir işletmede kullanılmak üzere, güvendiği bir şahsa veya kuruluşa sermaye (para) verip, bu sermaye ile elde edilecek kazançtan (kârdan) aralarında anlaşılıkları nisbete göre (yarı yarıya, üçte bir, üçte iki, dörtte bir, yüzde 10... gibi) hisse almaları caizdir. Ancak, böyle bir para karşılığında miktar önceden belirlenmemelidir."⁸⁶

Bu konuda popüler ilahiyatçı Nihat Hatipoğlu'nun ölçüsü "İslam'a aykırı iş yapan şirket" olup olmamasıdır:

"İslam'a aykırı iş yapan şirketlere yatırım yapmak haramdır. Borsada yatırım yaptığınız şirket İslam'a aykırı iş yapıyorsa yaptığınız haramdır. [...] Faiz, faizdir. Allah helali helal, haramı haram kılmıştır. [...] Enflasyona endekslemek de sonuçta faizdir."⁸⁷

2007 yılında DİB Din İşleri Yüksek Kurulu üyesi Prof. Saim Yeprem, "İslam'da zaruretler haramı mubah kılar, hükmüne dayanıyoruz" diyerek kendi yaklaşımını şöyle dile getirmişti:

"İslam alimlerinin tarihteki bakış açısına göre bir yazlık, bir kışlık ev temel ihtiyaç. O dönem binek at ve deve de önemli ihtiyaçtı. Bugünkü karşılığı araba. Kredi alınmadan ev sahibi olunamıyorsa, faizli kredi kullanmakta dinen sakınca yok."⁸⁸

Diyanet greve karşı

2011 yılında Düzce'de Mas-Daf Pompa AŞ isimli bir fabrikada çalışan 120 işçi DİSK'e bağlı Birleşik Metal İş sendikasına üye olunca işveren tarafından topluca tazminatları da ödenmeden işten atıldılar. Bunun üzerine işçiler fabrika önünde gösteri yaparak grev kararı aldılar, çalışmak isteyen arkadaşlarını da engellemeye çalıştılar. Güvenlik güçleri olaya müdahale etti, arbeye yaşandı. Eylemci işçiler para cezasına çarptırıldılar, işveren işçiler hakkında ayrıca suç duyurusunda bulundu.

Bu olay Düzce Müftülüğü'nün de gündemi oldu. Olayı takip eden cuma günü müftülük tarafından Düzce camilerinde okutulan hutbede "İşi gereğinden fazla yavaşlatmak ve işyerine zarar vermek, kârı ve kârlılığı azaltıcı davranışlarda bulunmak çalışanı ağır dini mesuliyet altına sokar" dendi. Hutbenin ilgili kısmı şöyle idi:

"Yüce dinimiz İslâm'a göre dünya ve âhiret mutluluğunun temeli çalışmak, alın teri dökmek ve helalinden kazanmaktan geçer. Çalışmak, insanı güzel düşünmeye, insana mutluluk yollarını bulmaya sevk eder. Bir insanın elinin emeğinden daha güzel bir kazancı olamaz... Dinimizde işçi ve işverenin karşılıklı olarak hak ve hukukları vardır. İşçinin sorumluluğu işini dürüst bir şekilde yapmaktır. İşini icra ederken bütün iyi niyet ve maharetini kullanmaktır. Bunun aksi, kul hakkı almak olur. Kul hakkı ise sahibiyile helalleşmeden Allah'ın affetmediği haklar arasındadır. İşverenin sorumluluğu ise işçisine ancak gücünün yeteceği işi yüklemek olmalıdır. Ona zulüm etmemelidir... Yüce dinimiz işverenle işçi arasında her zaman adaletli bir bağ kurmuştur. Her ikisinin de karşılıklı olarak uymaları gereken prensipler koymuştur... İşyeri işçi için ekmek kapısı demektir. Çalışanın geçimi bu ekmek kapısına bağlıdır, işi gereğinden fazla yavaşlatmak veya

⁸⁶ Perihan Çakıroğlu'nun haberi, 7 Şubat 1997, *Milliyet*: <http://www.milliyet.com.tr/1997/02/07/ekonomi/soru.html>.

⁸⁷ Bkz. <https://www.youtube.com/watch?v=FWZx7QB6FV8>.

⁸⁸ Konuyla ilgili haber: https://bigpara.hurriyet.com.tr/haberler/genel-haberler/mortgage-faizi-caiz_ID597694/.

işyerine zarar vermek, kârı ve kârlılığını azaltıcı davranışlarda bulunmak çalışanı ağır dini mesuliyet altına sokar.”⁸⁹

O dönemde bu hutbe bazı ilahiyatçılar tarafından tepkiyle karşılandı. Olayı gazetecilere yorumlayan Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Hayri Kırbaşoğlu, Diyanet’in “statükonun kurumu” olduğunu belirterek Diyanet’ten işçilerden, emekten yana bir hutbe okunmasını beklemenin imkansız olduğunu söyledi. Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Ana Bilim Dalı Öğretim Üyesi Yrd. Doç. Dr. Ahmet İnan ise dini bu işlere karıştırmamak gerektiğini vurguladı.⁹⁰

Kürtaj

Diyanet İşleri Başkanlığı’nın güncel fetva sitesinde “Kürtaj caiz değil” fetvası yer alıyor. Ancak Bosna savaşı esnasında yaşanan tecavüz olayları için “kürtaj caizdir” de denilmiş. Önceki Diyanet İşleri Başkanı Mehmet Görmez, “meşru bir mazeret olmadıkça kürtaj haram ve cinayettir” şeklinde bir açıklamada bulunmuş. Bosna olayıyla ilgili Din İşleri Yüksek Kurulu bu kararı 14 Ocak 1993 yılında almış. Bu arada Görmez’in müftülere hitaben yaptığı konuşmada verdiği bilgilere göre kuruma, kürtajla ilgili çok sayıda soru yöneltiliyormuş (2007-2012 yılları arasında 2 bin 500’ü aşkın soru sorulmuş). Bu sorulara “bilimin verileri de dikkate alınarak” hep aynı cevapların verildiği belirtiliyor.⁹¹

Kurumun kürtajla ilgili sorulara verdiği cevaplardan biri 2016 yılı Diyanet takviminde de yer alıyor. 30 Aralık 2016 Cuma tarihli takvim yapıpında “Kürtaj yapmanın ve yaptırmanın dini hükmü nedir?” başlıklı fetvada “İnsan hayatının kurulması, İslam dininin 5 temel ilke ve amacından birisi olduğu gibi insanın en şerefli varlık olduğu, saygınlığı ve dokunulmazlığı da İslam’ın ısrarla üzerinde durduğu fikirlerden birisidir” denildikten sonra şöyle devam ediliyor:

“Yaşama hakkı erkek spermi ile kadın yumurtasının birleştiği ve döllenmenin başladığı andan itibaren Allah tarafından verilmiş temel bir hak olup, bu safhadan sonra ana baba da dahil hiç kimsenin bu hakka müdahale etmesine izin verilmemiştir. Ayet ve hadislerde yer alan genel prensipler ve özel hükümler anne karındaki ceninin dinen meşru sayılan hakkı ve bir gerekçe olmadan düşürülmesine, aldırılmasına ve gebeliğe son verilmesine müsaade etmez. (Çocuklarının yoksulluk korkusuyla öldürmeyin) ayeti, Hz. Peygamber’in, ‘Kasten çocuk düşüren ve buna sebep olanın maddi tazminat ödemesine’ hükmetmesi, anne karındaki çocuğun hayat hakkını da güvence altına almaktadır. Bu itibarla İslam annenin hayatını doğrudan etkileyecek bir zaruret bulunmadıkça anne karındaki çocuğun düşürülmesini ve aldırılmasını kabul etmemektedir. Cenine karşı bir cinayet işlenmesi halinde gurre denilen bir ceza tazminat ödenir. Gurre miktarının sünnettaki tatbikat örneğinden yola çıkarak 5 deve, altın ve gümüş (212 gram altın) olduğu görülmektedir. Gurre ceninin mirası kabul edilir. Düşmesine sebep olan kimse hariç varisleri arasında paylaşılır. Gurrenin ödenmesi için çocuk düşürmenin kasten veya hatayla olması, anne veya baba tarafından işlenmesi fark etmez. Ruhun cenine 4 aylık iken üfendiğini bildiren hadisten hareketle bu sureden önce ceninin kürtaj edilebileceği yönünde görüş varsa da bu isabetli değildir. Bu yoruma göre ruhun üflenmiş olması, ceninin müstakil kişilik olması kabul edilmekte, ruh üflenmeden önce cenin bir et parçası sayılmaktadır. Oysa cenin döllenmenin gerçekleşmesiyle potansiyel bir insan haline gelmesiyle dokunulmaz bir insan haline gelmekte olup dokunulmazdır. Ruh taşıyan canlı bedeni imha etmek caiz olsaydı uykudaki insanı öldürmek caiz olurdu. Allah Teala uyku halinde insan ruhunun bedenden ayrıldığını haber vermektedir.”⁹²

⁸⁹ 20 Mayıs 2011, *Milliyet*, “Grev karşıtı hutbe”, <http://www.milliyet.com.tr/grev-karsiti-hutbe-/gundem/gundemdetay/20.05.2011/1392451/default.htm>.

⁹⁰ 20 Mayıs 2011, *Evrensel*, “Grevi günah sayan hutbeye ilahiyatçılardan tepki”, <http://www.evrensel.net/haber/6494/grevi-gunah-sayan-hutbeye-ilahiyatcilardan-tepki>.

⁹¹ Konuyla ilgili Sabah gazetesinin 4 Haziran 2012 tarihli haberi: <http://www.sabah.com.tr/gundem/2012/06/04/diyanetten-kurtaj-aciklamasi>.

⁹² Sözcü gazetesinden Ali Ekber Ertürk’ün “Diyanet’ten kürtaj fetvası!” başlıklı haberi: <http://www.sozcu.com.tr/2016/gundem/diyanetten-kurtaj-fetvasi-1037253/>.

Bosna savaşı dönemindeki tecavüz olayları için karar alma gereği duyan Diyanet, her "tecavüz" vakasını da "meşru mazeret" kabul etmiyor. Örneğin Diyanet dergisinin 2005 Mart sayısında yayınlanan bir makalede şöyle denilmiş:

"Fiziksel ya da zihinsel problemi olan bebekler kürtajla öldürülebiliyor. Hangi anne baba evinde yaşayan özürlü çocuğunu öldürmeyi düşünebilir? Tecavüz sonucu oluşan gebeliklerin annenin ve toplumun isteğine bağlı olarak sonlandırılmasını savunanlara söylenecek tek bir şey var: Babalarının suçunun cezasını masum bebekler mi çekmeli? Kürtajın asıl nedeni bebeğin istenmemesi."⁹³

Diyanet'ten gelen kürtaj konulu fetvalar, açıklamalar, kadınların duygu ve düşüncelerini yok sayan bir yaklaşım içerdiği için kadın örgütleri tarafından tepkiyle karşılanıyor.

Konuşma çağından itibaren

Diyanet yayınlarından birinde "Çocuklara Allah'ı nasıl anlatırız?" sorusuna cevap veriliyor. 16 dakikalık videonun 2.06-4.26 arasındaki bölümünde "Konuşma çağını önemseyin" slaydıyla birlikte, konuşma çağından itibaren çocuklara dinî telkinlerde bulunulması gerektiği söyleniyor. Devamında da (12.38-13.53) çocuklara yaşlarına uygun dualar öğretilmesi gerektiği söyleniyor. Hangi yaşta hangi dua ya da duaların öğretilmesi gerektiği ise belirsiz.⁹⁴

Haydi çocuklar Kur'an kursuna

19 Şubat 2016 günü medyaya Zeytinburnu İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü'nün kendisine bağlı okullara yolladığı "Duyuru. Önemli" başlıklı bir resmi yazısı yansıdı. Yazıda, öğrencilerin Milli Eğitim Bakanlığı'nın başlatmış olduğu yeni bir proje kapsamında okul öncesi eğitim için öğrencilerin (yani çocukların) anasınıfı yerine Kur'an kurslarına gönderilebileceği belirtiliyor ve ilçedeki Kur'an kurslarının listesi veriliyordu.⁹⁵

Diyanet'in web sitesinde ve Diyanet haberlerini yayınlayan web sitelerinde Diyanet'in çocuklara yönelik Kuran kurslarından övgü ve sitayişle bahsediliyor. Bunlardan birinde haber, "Diyanet'in 4-6 yaş Kur'an kurslarında destan yazan ilçe müftülükleri" başlığı altında yurt sathındaki öğrenci ve öğretmenlerin listesine de yer verilmiş.⁹⁶

Diyanet'in resmi web sitesinde Diyanet Başkanlığı'nın onayından geçmiş, kurum bünyesindeki Eğitim Hizmetleri Genel Müdürlüğü'nün hazırladığı 4-6 yaş grubundaki çocuklara Allah, İslam dini, Kur'an sevgisinin telkin edildiği çok sayıda materyal bulunuyor. Bu eğitim broşürleri çocuk çizimleriyle renklendirilmiş ve ücretsiz olarak indirilmesi, yararlanılması mümkün. Broşürlerde sevecen çocuk figürleri eşliğinde dualar, sureler Arapça olarak mevcut.⁹⁷

Bir babanın öz kızına duyduğu şehvet

Ocak 2016'da Diyanet'in sitesinde yer alan "ensest" fetvası kamuoyunda tepkilere neden oldu. Tepkiler üzerine sonradan siteden kaldırılan fetvada "Bir babanın öz kızına duyduğu şehvet, karısıyla olan nikâhını düşürür mü?" diye iletilen soruya "Babanın kızını kalın elbiselerden tutarak

⁹³ 17 Mart 2005 tarihli *Hürriyet*'in "Diyanet tecavüzde de kürtaja karşı" başlıklı haberi: <http://www.hurriyet.com.tr/diyanet-tecavuzde-de-kurtajja-karsi-304493>.

⁹⁴ Videonun tamamı bu linkte: <http://kurs.diyane.gov.tr/multimedya/30/yaz-kuran-kursu-2015-seminerleri.html>.

⁹⁵ Kaynak: <http://www.evrensel.net/haber/272983/ilkokul-oncesi-ogrenciler-anaokulu-yerine-kuran-kursuna-yonlendiriliyor>.

⁹⁶ Kaynak: <http://dinihaberler.com/din-hizmetleri/diyanetin-4-6-yas-kuran-kurslarinda-destan-yazan-ilce-muftulukleri-h84939.html>.

⁹⁷ Diyanet Çocuk dergilerine bu linkten bakılabilir: <http://www2.diyane.gov.tr/DiniYay%C4%B1nlarGenelMudurlugu/Sayfalar/SureliYayinlar.aspx>.

Ayrıca Eğitim Hizmetleri Genel Müdürlüğü'nün hazırladığı materyallere de bu linkten ulaşılabilir: <http://www2.diyane.gov.tr/EgitimHizmetleriGenelMudurlugu/Sayfalar/Materyaller.aspx>

ya da vücuduna bakıp düşünerek, şehvet duyması, bu tür bir haramlık oluşturmaz" şeklinde cevap verilmişti. Dönemin Diyanet Başkanı Mehmet Görmez'in tepkilere cevabı ise, "Diyanetin itibarsızlaştırılması çabası" olmuştu.⁹⁸

SMS ile boşanmak mümkün

6 Aralık 2017'de Diyanet sitesinde yer alan bir fetva ile "boşanma" konusuna yeni bir boyut getirildi:

"Bir kimse, yüzüne karşı 'seni boşadım, benden boş ol' gibi boşamayı ifade eden sözleri şifahî olarak söylemek suretiyle, eşini boşayabileceği gibi, bu sözleri telefon, mektup, mesaj, internet ve faks yoluyla bildirerek de boşayabilir. Söz konusu iletişim vasıtalarıyla boşamak, sözlü olarak yüz yüze boşamak gibi geçerlidir. Ancak, bu durumda kocanın, boşamış olduğunu inkâr etmemesi gerekir. Boşamanın yazılı olması halinde ise boşanan kimse, yazının veya mesajın eşinden geldiğinden emin olmalıdır. Bu durumda boşama hükümleri, kadının mektubu okuduğu andan itibaren başlar. Fakat koca eşini daha önce gıyaben boşamış da bunu mektupla haber veriyorsa, boşamanın hükümleri, kocanın boşadığı andan itibaren başlar."⁹⁹

Kadınlar Müslüman olmayanla evlenmemeli

Diyanet'in kadınlarla ilgili bir başka tartışma yaratan görüşü ise, "Müslüman olmayanla evlenmeyin" fetvası. Diyanet sitesinde "Alevi olan kişi ile evlilik caiz midir?" sorusuna şu yanıt veriliyor:

"İslam'a göre Müslüman bir kadın ancak Müslüman bir erkekle evlenebilir. Allah'a, Hz. Muhammed (s.a.s.)'in Allah'ın elçisi olduğuna, onun ümmetine tebliğ edip hayatında uyguladığı dini hükümlere inanan ve bunları kabul eden herkes Müslümandır. Bu itibarla evlenirken aranan nokta, kişinin Müslüman olup olmadığının tespitidir. Müslüman olanla evlenilir, olmayanla evlenilmez."¹⁰⁰

⁹⁸ Konuyla ilgili haber: Diyanet, o cevabı yayından kaldırdı, 'enseset fetvası' yorumlarına tepki gösterdi: Elektronik ortam hilesil.

⁹⁹ Konuyla ilgili haber: <https://www.milliyet.com.tr/teknoloji/diyanet-telefon-internet-veya-mektup-ile-bosanma-gerceklesebilir>.

¹⁰⁰ Kaynak: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-42552621>.

2020 YILINDA MEDYADA DİYANET

Yurttaşlık Derneği kuruluşundan bu yana devlet-yurttaş ilişkileri bağlamında din-devlet-yurttaşlık konusuna önem veren bir duyarlılıkla hareket ediyor. Bugüne değin bu alanda birçok çalışma yürüttü, etkinlikler düzenledi. Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB) da din-devlet-yurttaşlık alanında yaşanan sorun ve tartışmaların odağında yer alan kurumlardan biri. Din ve inanç özgürlüğü ve laiklik kapsamında misyonu, statüsü ve faaliyetleri kuruluşundan beri tartışma konusu.

Yurttaşlık Derneği, konuyla ilgili çalışmalarının bir parçası ve gereği olarak 2019 yılından bu yana, Diyanet İşleri Başkanlığı ve Türk Diyanet Vakfı ile ilgili medyaya yansıyan yazı, haber, söyleşi, dosya ve raporları, "Tartışılan Kurum: Diyanet" üst başlığı altında izleyen ve toplu şekilde ilgili kişi, kurum ve araştırmacıların erişimine sunan bir çalışma başlattı. Belirli aralıklarla güncellenen bu çevrimiçi tarama çalışması 1990'lı yıllardan günümüze kadar geliyor.¹⁰¹ Yurttaşlık Derneği ayrıca bu çalışmanın bir parçası olarak yönettiği @DİBtartışıyoruz adlı Twitter hesabı üzerinden de Diyanet ve Diyanet Vakfı ile ilgili kamuoyuna yansıyan faaliyetleri izliyor ve paylaşıyor.

2020 yılı içerisinde Diyanet İşleri Başkanlığı ve Diyanet Vakfı medyada çok çeşitli haber ve değerlendirmelere konu oldu. Bu bölümde bunlardan bir kısmına yer veriyoruz.¹⁰²

Dosya - Diyanet'i ve cumhuriyeti yeniden düşünmek

Ceren Lord: DİB'in genişleme yönündeki bu hamlelerini siyasi iktidar programının doğal bir uzantısı olarak mı, yoksa kurumun tarih boyunca kendi iç dinamiklerinde taşıya geldiği bir özellik olarak mı değerlendirmeliyiz? Diğer bir deyişle kurumun bugün ulaştığı etkili konum din ve toplum arasındaki ilişkileri tanzim etmek için DİB'i bir araç olarak 'kullananlara' işaret ederek mi anlaşılmalı, yoksa kurumun 95 yıllık gelişiminin içerisinde şekillenen kendi ajandasının bir parçası olarak mı görülmeli? Kuşkusuz bu iki bakış açısı birbirine tümüyle karşıt değildir.¹⁰³

Yazı - Diyanet Kapatılsın

Polat S. Alpman: #diyanetkapatılsın başlığı kısa süre (14 Ocak 2020) Twitter'da ilk gündemlerden biri oldu. Bu kez tt olmasının nedeni TOKİ tarafından yapılan konutları satın almak için faiz kullanmanın caiz olduğuna ilişkin fetvasıydı.¹⁰⁴

Yazı - Türkiye laikliği: Diyanet-İmam Hatip-İlahiyat

İlhami Güler: Türk devriminin dini görece sert baskılaması toplumda İslam'ı 'temsil' iddiasında bulunan cemaat-tarikatlar üretti.¹⁰⁵

Haber - Kriz Diyanete uğramadı

Diyanet İşleri Başkanı Ali Erbaş'ın, koronavirüs salgınının son bulması ve hastaların sağlığına kavuşması için yatışı ezanı sonrasında tüm camilerden dua edileceğini duyurması tepki çekti. Erbaş'ın dua seferberliği başlatılmasını önerdiği sosyal medya paylaşımının altına, "İşimiz duaya mı kaldı? Bütçemizle evlerin faturalarını ödeyin, ekmeği olmayanlara yardım edin" yorumları yazıldı.¹⁰⁶

¹⁰¹ <https://hyd.org.tr/tr/haberler/719-tartisilan-kurum-diyamet>.

¹⁰² Başlık ve spotlar kaynağın orijinalinde verildiği haliyle alınmıştır.

¹⁰³ Ceren Lord'un hazırladığı 1 Ocak 2020 tarihli dosya bu linkte: <http://ayrintidergi.com.tr/diyaneti-ve-cumhuriyeti-yeniden-dusunmek/>.

¹⁰⁴ 16 Ocak 2020 tarihli yazı bu linkte: <https://www.birikimdergisi.com/haftalik/9889/diyamet-kapatilisin>.

¹⁰⁵ 15 Şubat 2020 tarihli yazı bu linkte: <https://www.karar.com/gorusler/turkiye-laikligi-diyamet-imam-hatip-ilahiyat-1477083>.

¹⁰⁶ 24 Mart 2020 tarihli haber burada: <https://www.birgun.net/haber/diyamet-saglik-bakanligi-ile-yarisiyor-personel-sayisi-130-bine-yaklasti-292932>.

Yazı – Patrikhane Diyanet’e bağlanmış, duymamışız

Ohannes Kılıçdağı: Asıl vahamet, devlet camileriyle ilgili bir karar almadan kendilerinin de kiliselerle ilgili bir karar alamayacaklarını söylemesinde. Aradaki bağı kurmakta zorlanıyorum.¹⁰⁷

Söyleşi – Mehmet Hayri Kırbasoğlu: Diyanet hiç olmadığı kadar ötekileştirici hale geldi

İslam Özkan: Son günlerde Korona virüs tartışmalarıyla gündeme gelen ve özellikle de Ali Erbaş'ın başkan olmasıyla farklı bir sürece giren DİB, eskiden sürdürdüğü görelî özerkliği bütünüyle kaybetmiş görünüyor. İktidarla bu denli bütünleşince tabii iktidarın yapmış olduğu hatalarla bütünleşmesi kaçınılmaz hale geliyor. Bu anlamda DİB'in statüsü, misyonu ve dönüşümünün ciddi bir şekilde tartışılması gerekiyor. İşte bu tür bir diyalog ve tartışmaya katkı anlamına gelebilecek bu röportajda Hayri Kırbasoğlu hocamızla DİB'i ve teşkilata ilişkin güncel konuları ele almaya çalıştık.¹⁰⁸

Yazı – Diyanet mi Ankara Barosu mu: Hukuk kimi korur?

Kemal Göktaş: Azgınlık ve şımarıklık, bastırılması ve terbiye edilmesi gereken iki özellik. Anlaşılan, iktidar ve yandaşları 'yaşam tarzlarına asla karışmadık' söylemine artık gerek kalmadığını düşündükleri bir döneme girdiklerini değerlendiriyor.¹⁰⁹

Yazı – Diyanet ve Ankara Barosu

Taha Akyol: İnsanlar virüsle, işsizlikle, yoksullukla can derdindeyken, sosyal yardımlaşmanın sevabını ve İslam tarihinden örneklerle karantina kurallarının önemini sürekli anlatmak gerekirken Sayın Ali Erbaş niye zina ve eşcinsellik konusunu dile getirdi diye sorulabilir. Fakat ne olursa olsun, söyledikleri İslami niteliktedir.¹¹⁰

Kemal Can: Son yıllardaki siyasi gerilim imalatında –iktidar daha çok zorlandı

Yazı – Memleketin diyaneti ve hukuku kimden sorulur? için, eskisi gibi- gündelik meseleler yerine "kavramsal" konuların daha ağırlık kazandığına tanık oluyoruz. Hedef 2023 iddiasıyla Cumhuriyet, beka davasıyla bayrak, yerli-millî ölçütüyle de millî egemenlik kavram havzaları kolay dolduruldu, bent oluşturabilecek kurumsal yapılar ise işlevsizleşti.¹¹¹

Yazı – Rejimin bekası

Yervart Danzıkyan: Korona salgınının tüm dünyayı kasıp kavurduğu, yüzbinlerce insanın hayatını kaybettiği şu günlerde devletimiz eşcinsellerle ve ilave olarak Alevilerle uğraşmakla meşgul. Üstelik, tehlikeli bir biçimde.¹¹²

Yazı – Koyu Diyanet karşıtlığından radikal Diyanetçiliğe

Akif Beki: Çok değil, 7 yıl öncesine kadar Merve Kavakçı gibi sembol bir isim bile "Diyanet kapatılsın" diyordu.¹¹³

Yazı – Diyanet, eşcinsellik, darbe, aile vd.

Sevda Karaca: Diyanet İşleri Başkanı Ali Erbaş'ın eşcinselleri hedef alan açıklamasının ardından iktidar sözcüleri Erbaş'a birbiri ardına destek verirken, Erbaş'ın açıklamalarının hukuka ve insan

¹⁰⁷ 10 Nisan 2020 tarihli yazı burada: <http://www.agos.com.tr/tr/yazi/23889/patrikhane-diyanete-baglanmis-duymamisiz>.

¹⁰⁸ 11 Nisan 2020 tarihli söyleşi burada: <https://www.gazeteduvar.com.tr/yazarlar/2020/04/11/mehmet-hayri-kirbasoglu-diyanet-hic-olmadigi-kadar-otekilestirici-hale-geldi/>.

¹⁰⁹ 28 Nisan 2020 tarihli yazı burada: <http://www.diken.com.tr/diyanet-mi-ankara-barosu-mu-hukuk-kimi-korur/>.

¹¹⁰ 29 Nisan 2020 tarihli yazı burada: <https://www.karar.com/diyanet-ve-ankara-barosu-1559760>.

¹¹¹ 29 Nisan 2020 tarihli yazı burada: <https://www.gazeteduvar.com.tr/yazarlar/2020/04/29/memleketin-diyaneti-ve-hukuku-kimden-sorulur/>.

¹¹² 1 Mayıs 2020 tarihli yazının tamamı burada: <http://www.agos.com.tr/tr/yazi/23977/rejimin-bekasi>.

¹¹³ 2 Mayıs 2020 tarihli yazının tamamı burada: <https://www.karar.com/koyu-diyanet-karsitligindan-radikal-diyanetcilige-1560446>.

haklarına aykırı olduğunu belirtenler "İslam düşmanı" olarak yaftalandı. Cumhurbaşkanı Erdoğan, Erbaş'ın sözlerine dönük eleştirilerin "İslam'a yönelik fütursuz saldırılar" olduğunu söyleyerek baroları ve meslek odalarını 'özel hedef' olarak seçti.¹¹⁴

Haber - Diyanet, kiracısına 'biz bize yeteriz' diyemedi!

Türkiye Diyanet Vakfı'nın kiracısı pandemi nedeniyle kapalı olan dükkanının kirasını ödeyemedi, Diyanet Vakfı'nın ısrarla kirasını istemesi üzerine CİMER'e başvuran vatandaş "Tüzelkişilik, vakfa başvurun" yanıtı aldı.¹¹⁵

Haber - MEB'den Türkiye Diyanet Vakfı'na bağış çağırısı

Diyanet İşleri Başkanlığı, MEB'den kurban kesim programının milli eğitim personeline duyurulmasını istedi.¹¹⁶

Haber - Diyanet İşleri Başkanı Erbaş: Ayasofya ibadete açıldığı için her dilden dua aldık

Diyanet İşleri Başkanı Ali Erbaş, Danıştay 10. Dairesi'nin camiden müzeye dönüştürülmesine dair 24 Kasım 1934 tarihli Bakanlar Kurulu kararını iptal etmesiyle yeniden cami olarak ibadete açılan Ayasofya için her dilden Müslüman'dan dua aldıklarını söyledi.¹¹⁷

Haber - Diyanet Abdülhamit'in mirasını yıkıyor

Diyanete devredilen Bomonti Bira Fabrikası yıkılıyor.¹¹⁸

Yazı - Diyanet nereye?

Taha Akyol: Bana göre, İslam'ın yenilenmesi konusunda doğru kavram "güncelleme" değildir, yenilenme anlamına gelen "tecdit" kavramıdır, "içtihat" metotlarının öne çıkarılmasıdır.¹¹⁹

Yazı - Yurtta şiddet cihanda şiddet

Ali D. Topuz: Şimdi Diyanet İşleri Başkanı mevcut yönetim anlayışının suçlarına kendisini hem şahit hem asli fail olarak yazdırıyor. Yurtta kılıç, cihanda kılıç diyor mecburen. Yurtta şiddet cihanda şiddet diyor. Yurtta haksızlık cihanda haksızlık. Niye böyle diyorsunuz, o sarıldığınız kılıcın şiddeti kime deyince de alınıyor.¹²⁰

Söyleşi - Salyangoz, çoklu baro; cumhuriyet kimi korur?

İbrahim Kaboğlu: Çoklu baro düzenlemesi, Anayasanın 135'inci maddesine, adil yargılanma hakkına ve demokratik hukuk devletine aykırı. Öyle ki, salyangozu bile koruyan Cumhuriyet, çoklu baroyu korumaz.¹²¹

¹¹⁴ 8 Mayıs 2020 tarihli yazının tamamı burada: <https://www.evrensel.net/yazi/86289/diyanet-escinsellik-darbe-aile-ve>.

¹¹⁵ 13 Temmuz 2020 tarihli haberin tamamı burada: <https://te1.com.tr/diyanet-kiracisina-biz-bize-yeteriz-diyemedi-188549/>.

¹¹⁶ 16 Temmuz 2020 tarihli haber burada: <https://halktv.com.tr/gundem/mebden-turkiye-diyane-vakfina-bagis-cagrisi-429535h>.

¹¹⁷ 17 Temmuz 2020 tarihli haberin tamamı burada: <https://t24.com.tr/haber/diyanet-isleri-baskani-ali-erbas-ayasofya-ibadete-acildigi-icin-her-dilden-dua-aldik,891206>.

¹¹⁸ 18 Temmuz 2020 tarihli haber burada: <https://halktv.com.tr/gundem/diyanet-abdulhamitin-mirasini-yikti-429733h>.

¹¹⁹ Taha Akyol'un 5 Ağustos tarihli yazı: <https://www.karar.com/diyanet-nereye-1578466>.

¹²⁰ 13 Ağustos 2020 tarihinde yayınlanan yazı: <https://www.gazeteduvar.com.tr/yazarlar/2020/08/13/yurtta-siddet-cihanda-siddet/>.

¹²¹ Orhan Uğuroğlu'nun 16 Ağustos 2020 tarihli İbrahim Kaboğlu söyleşi: <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/salyangoz-coklu-baro-cumhuriyet-kimi-korur-56566yy.htm>.

Yazı – Almanya’da MIT için çalışan imamlar ve altı binden fazla muhbir var

David Lepeska: Almanya’daki yaklaşık beş milyon Müslüman’ın yaklaşık üç milyonunu Türkler oluşturuyor ve bu topluluk, 2016’daki başarısız darbe girişiminden bu yana, AKP’nin milliyetçi İslamcı görüşlerine uymaları için Türkiye bağlantılı grupların artan baskısıyla karşı karşıya bulunuyorlar.¹²²

Söyleşi – Prof. Dr. Gözaydın: Diyanet İşleri toplumsal dönüşümün merkezinde

Prof. Dr. İştâr Gözaydın: Devlet tek aktör ve bunun temsili de cumhurbaşkanında. Her şeye eşit mesafede olan bir yapıdan artık bahsedemiyoruz.¹²³

Haber – İşte Sayıştay denetimi dışında bırakılan Diyanet Vakfı’nın harcadığı para

Sayıştay denetimleri dışında bırakılan Diyanet Vakfı’nın 2017, 2018 ve 2019 yıllarında harcadığı para ortaya çıktı.¹²⁴

Yazı – Diyanet Vakfı’nın 2019 yılı faaliyet raporu üzerine düşünceler

Kadir Sev: Faaliyet raporlarında, yaptıkları işlerin büyüklüğüyle övünebilmek için olsa gerek, yalnızca önemli gördükleri bilgileri paylaşıyorlar. Sözgelisi Cibuti’de 8 milyon ABD doları verip II Abdülhamit Camisi yaptırmışlar.¹²⁵

Haber – Kenanoğlu: ‘Sayıştay ‘Denetlenmeli’ demesine rağmen Diyanet Vakfı neden denetlenmiyor?

Ali Kenanoğlu Cumhurbaşkanı Yardımcısı Fuat Oktay’a Diyanet Vakfı’nın neden denetlenmediğini sordu.¹²⁶

Yazı – Çamlar arasında denize nazır Diyanet Tatil Köyü

Ege Cansen: AKP iktidara birlikte yürüdüğü, askeri ve sivil bürokratik vesayeti birlikte tasfiye ettiği yoldaşının ihanetine uğrayınca dört elle Diyanet’e sarıldı. Onu kendi “siyasi kuvvetleri” haline getirdi. Pek tabii onların da “eğitim merkezi” isimli tatil köylerine ihtiyacı vardı. Çünkü onlar da yurdun her köşesinde iktidar için “siyaset savaşı” veriyordu.¹²⁷

Haber – Diyanet İşleri Başkanı Erbaş: Ayasofya, cami hüviyetini bugüne kadar devam ettirdi

Diyanet İşleri Başkanı Erbaş: Ayasofya, cami hüviyetini bugüne kadar devam ettirdi. Ancak ibadete kapatılarak müzeye dönüştürülmüştü. Şimdi Ayasofya kiliseden camiye dönüştürülmedi, müzeye dönüştürülen o cami tekrar ibadete açıldı.¹²⁸

Haber- Diyanet’e corona virüs soruları: Dezenfektan ve kolonya abdest bozar mı? Corona virüsten ölenin cenazesi yıkanır mı?

Tüm dünyayı etkisi altına alan corona virüs Diyaneti de etkiledi. “Alo Fetva Hattı” olarak da bilinen “Dini Danışma Hattı”na gelen corona virüs soruları gündem oldu. Virüslere yaşamaya çalışan

¹²² 24 Ağustos 2020 tarihli yazı: <https://ahval.me/tr/almanya/almanyada-mit-icin-calisan-imamlar-ve-alti-binden-fazla-muhbir-var>.

¹²³ Yasemin Akyol Başar’ın İştâr Gözaydın’la 12 Eylül 2020’de yayınlanan söyleşi: <http://bianet.org/bianet/toplumsal-cinsiyet/230705-prof-dr-gozaydin-diyane-isleri-toplumsal-donusumun-merkezinde>.

¹²⁴ 19 Eylül 2020 tarihli haber: <https://www.yurtgazetesi.com.tr/guncel/iste-sayistay-denetimi-disinda-birakilan-diyane-in-harcadigi-h161986.html>.

¹²⁵ 23 Eylül 2020 tarihli yazı burada: <https://sol.org.tr/yazar/diyane-vakfinin-2019-yili-faaliyet-raporu-uzerine-dusunceler-15231>.

¹²⁶ 24 Eylül 2020 tarihli haber burada: <https://tele1.com.tr/sayistay-denetlenmeli-demesine-ragmen-diyane-vakfinin-2-4-milyar-ilye-ulasan-harcamasi-neden-denetlenmiyor-229543/>.

¹²⁷ 27 Eylül 2020 tarihli yazı burada: <https://www.sozcu.com.tr/2020/yazarlar/egge-cansen/camlar-arasinda-denize-nazir-diyane-tatil-koyu-6056153/>.

¹²⁸ 5 Ekim 2020 tarihli haber: <https://www.aa.com.tr/tr/ayasofya-camii/diyane-isleri-baskani-erbas-ayasofya-cami-huviyetini-bugune-kadar-devam-ettirdi/1995544>.

vatandaşlar "Dezenfektan ve kolonya abdest bozar mı?", "Corona virüsten ölenin cenazesi yıkanır mı?" gibi sorulara cevap aramaya başladı.¹²⁹

Haber - Türk Diyanet Vakfı'ndan Suriye'ye 30 milyon liralık konut!

Türkiye Diyanet Vakfı tarafından Suriye'de savaş mağduru aileler için yaptırılan 5 bin 'İyilik Konutu'nun 600 tanesi tamamlanarak teslim edildi. 28 m2 büyüklüğündeki her bir konutun maliyeti 6 bin lira... Üç yılda 2.4 milyar harcama yapan vakıf, 30 milyon liralık proje için vatandaşlardan SMS yoluyla ya da nakit bağış topluyor.¹³⁰

Haber - Diyanet İşleri Başkanlığı'ndan eşek sütü fetvası: Caiz mi?

Eşek sütünün birçok hastalığa faydası olduğuna dair yayılan bilginin ardından sütün litresi 100 TL'ye kadar yükselmişti. Diyanet İşleri Başkanlığı, eşek sütü ile ilgili bir fetva yayınladı. Fetvada, eşek sütünün caiz olup olmamasına değinildi, zorunlu hollere dikkat çekildi.¹³¹

Haber - Diyanet, yurttaştan istediği 'hayır' dağıtmaya doymuyor

Cuma hutbesinde inşaatı devam eden camiler için yurttaşları 'hayır' yarışına sokan Diyanet, Elazığ ve Denizli'de yapımları devam eden ihtisas merkezleri için bugüne kadar toplam 36,7 milyon TL ödenek ayırdı. Diyanet'e bağlı olan ve eğitim amaçlı kullanılan 120'ye yakın binanın 2019 yılındaki onarım masrafı ise 9,3 milyon TL oldu.¹³²

Haber - Diyanet İşleri Başkanı Erbaş'tan İsrail ile anlaşılan ülkelere 'hiyanet' suçlaması

Diyanet İşleri Başkanı Prof. Dr. Ali Erbaş: İslam dünyasında, Kudüs'e ihanet anlamına gelecek tavır takınanlar, bir an önce içinde buldukları gaffet ya da hiyanetten kurtulmalıdır.¹³³

Haber - Diyanetin gençlik dergisi 'Geçerken'in ilk sayısı yayımlandı

"Güzel bir iz bırakmak için" sloganıyla aylık yayımlanan derginin ilk sayısında Rasim Özdenören, Hüseyin Akin, İbrahim Tenekeci, A. Ali Ural, Ali Ayçil ile Aykut Ertuğrul, yazı, söyleşi ve kitap önerileriyle yer aldı.¹³⁴

Haber - Diyanet İşleri Başkanı Ali Erbaş: Ahirete inancı olmayan insandan her türlü kötülük beklenir

Erbaş, "Çocuklarımıza daha küçük yaşlardayken ahiret inancıyla ilgili öğrenmeleri gerekenleri öğretmeliyiz" dedi.¹³⁵

Haber - Diyanet ve TRT'den çocuklara peygamber hakkında çizgi film

"Çocuklar dünya hayatının süsü ve nimetidir" diyen Diyanet İşleri Başkanı Erbaş, TRT desteğiyle Muhammed peygamber hakkında çocuklar için çizgi film hazırlanacağını duyurdu.¹³⁶

¹²⁹ 9 Ekim 2020'de yayınlanan haber: <https://www.haberturk.com/diyanet-e-corona-virus-sorulari-dezenfektan-ve-kolonya-abdest-bozar-mi-corona-virusten-olenin-cenazesi-yikan-2829956>.

¹³⁰ 12 Ekim 2020 tarihinde yayınlanan haber: <https://www.sozcu.com.tr/2020/gundem/turk-diyamet-vakfindan-suriyeye-30-milyon-liralik-iyilik-konutu-6077393/>.

¹³¹ 19 Ekim 2020 tarihli haber burada: <https://www.sabah.com.tr/gundem/2020/10/19/diyamet-esek-sutu-fetvasi>.

¹³² 19 Ekim 2020 tarihli haber: <https://www.birgun.net/haber/diyamet-yurttastan-istedigi-hayri-dagitmaya-doymuyor-319675>.

¹³³ 20 Ekim 2020 tarihli haber burada: <https://www.birgun.net/haber/diyamet-isleri-baskani-erbas-tan-israil-ile-anlasan-ukelere-hiyamet-suclamas-319903>.

¹³⁴ 20 Ekim 2020 tarihli haber: <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/diyamet-genclik-dergisi-gecerkenin-ilk-sayisi-yayimlandi/2012405>.

¹³⁵ 23 Ekim 2020 tarihli haber: <https://www.indyturk.com/node/261936/haber/diyamet-i-CC%87%C5%9Fleri-ba%C5%9Fkan%C4%B1-ali-erba%C5%9F-ahirete-inanc%C4%B1-olmayan-insandan-her-t%C3%BCr%C3%BC>.

¹³⁶ 27 Ekim 2020 tarihli haber burada: <https://bianet.org/bianet/din/233178-diyamet-ve-trt-den-cocuklara-peygamber-hakkinda-cizgi-film>.

Haber – Diyanet’in kitap masrafı 12 milyon TL!

2021 yılı için öngörülen 12,9 milyar TL’lik bütçesi ile birçok bakanlığın bütçesini geride bırakan Diyanet İşleri Başkanlığı, pandemi dönemindeki yüksek maliyetli harcamalarına yenisini ekledi.¹³⁷

Yazı – Deprem, Diyanet ve inanç

İsmail Topkaya: Diyanet İşleri Başkanı Ali Erbaş’ın Elazığ depreminden sonra yaptığı “Deprem kıyametin alıştırmasıdır” açıklaması tekrar gündeme geldi. Sayın başkan ister din adına konuştuğunu söylesin, isterse ideolojisini din üzerinden veriyor olsun, “deprem gibi bir doğa olayını” dahi çarpıtarak ve kullanarak vermek istediği mesaj halkın acılarına çözüm üretmiyor, tam tersine çözümsüzlükleri artırıyor. Her defasında inançlı, inançsız herkesi şaşırta, hayal kırıklığına uğratan ve bir tür ortaçağ kültürünün devamı gibi algılanan değerlendirmeler saygı görmediği gibi insanların birçoğunu da kızdırıyor ve hezeyan yaratıyor.¹³⁸

Yazı – Yeni Osmanlı rejiminin vesayet kurumları: YÖK, MEB, Diyanet ve Vakıflar

Adnan Gümüş: 12 Eylül Anayasası’nın kendisi bir vesayet anayasasıdır. Türkiye’deki en kalıcı etkisi anayasal garanti altına alınan zorunlu din dersleridir, YÖK ve partiler yasasıdır.¹³⁹

Haber – Vatandaşın parasıyla yurt yaptırıp Diyanet’e kiralattılar

AKP’li eski Altındağ Belediye Başkanı Veysel Tiryakı’nın belediye kasasından yurt yaptırıp Diyanet’e kiraladığı gün yüzüne çıktı.¹⁴⁰

Yazı – 83 milyon aynı anda dua edelim!

Adnan Öksüz: Bu Covid-19’un (koronavirüs) ülkemizi ve tüm dünyayı, tüm insanlığı en kısa sürede, bir an önce terk etmesi için... 83 milyon olarak ellerimizi aynı anda, aynı dakikada, aynı saniyelerde semaya kaldırarak dua edelim...¹⁴¹

Haber – Diyanet’ten yeni genelge. İmamlar tepkili

Diyanet İşleri Başkanlığı yeni bir karar alarak, personelin maaş ve ücretlerini faizsiz finans kurumundan alma şartı getirdi. Bu karar, Diyanet personeli arasında görüş ayrılıklarına neden oldu. Görev yaptıkları şehirlerde katılım bankası olmayan imamlar, “Bu genelge bizi mağdur ediyor” dedi.¹⁴²

Yazı – Din ve devlet işleri aynıdır, ikisinde de kadın yoktur

L. Gülden Treske: Bu dünyada da öte dünyada da kadınların yerleri hep kenarda, kıyıda. Camilerde de kadınlar alt katta, üst katta, giriş kapıları kenarında. Hele bazı camilerde kadınlar için ayrılan yerler, ayakkabılardan bir önce. Bu durum ‘yerimizi’ çok güzel anlatıyor.¹⁴³

Yazı – İlk başkan Börekçizade Rifat Efendi’den Ali Erbaş’a

Rıdvan Akın: Diyanet İşleri Başkanlığı, en tartışmalı devlet kurumu olma özelliğini devam ettirmektedir. Kurumun, hilafetin lağvı ve Osmanlı hanedanının yurtdışına çıkarılması yasalarıyla eşzamanlı

¹³⁷ 31 Ekim 2020 tarihli haber: <https://www.birgun.net/haber/diyanet-in-kitap-masrafi-12-milyon-tl-321195>.

¹³⁸ 4 Kasım 2020 tarihinde yayınlanmış yazı burada: <https://indigodergisi.com/2020/11/deprem-diyane-ve-inanc/>.

¹³⁹ 6 Kasım 2020 tarihli yazı burada: <https://www.evrensel.net/yazi/87480/yeni-osmanli-rejiminin-vesayet-kurullari-yok-meb-diyane-ve-vakiflar>.

¹⁴⁰ 12 Kasım 2020 tarihli haber burada: <https://abcgazetesi.com/vatandasin-parasiyla-yurt-yaptirip-diyane-kiralattilar-366941>.

¹⁴¹ 16 Kasım 2020 tarihli yazı burada: <https://www.milligazete.com.tr/makale/5709909/adnan-oksuz/83-milyon-ayni-anda-dua-edelim>.

¹⁴² 28 Kasım 2020 tarihli haber burada: <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/diyanetten-yeni-genelge-imamlar-tepkili-318641h.htm>.

¹⁴³ 29 Kasım 2020 tarihli yazı için: <https://www.birgun.net/haber/din-ve-devlet-isleri-aynidir-ikisinde-de-kadınlar-yoktur-324690>.

olarak ihdas edilmiş olması anlamlıdır. Çok partili döneme kadar devlet aygıtı içinde dinin denetim altında tutulması işlevini sürdüren kurum, 1950'lerden sonra önemli dönüşümlere sahne olmuştur. 1961 demokrasisine kadar, cumhuriyetin kurucu ideolojisi karşısında uyumlu resmi İslamı temsil eden Diyanet örgütü, İslamcılık akımının güçlenmesine koşut olarak gittikçe siyasallaşmıştır. Özellikle son iki başkanın görevde bulunduğu dönemde, siyasi iktidar ile bir devlet kurumu olarak "Diyanet" arasındaki organik ilişki iyice belirgin hale gelmiştir.¹⁴⁴

Haber - Diyanet esnafa da kılıç çekti: Pandemi döneminde kiralara zam

Bütçesiyle pek çok bakanlığı geride bırakan Diyanet İşleri Başkanlığı, salgın döneminde Bingöl'de kiracısı olan onlarca esnafın kiralalarına yüzde 12 zam yaptı. Salgında var olma savaşı veren esnaf, başvurduğu CİMER'den de sonuç alamadı.¹⁴⁵

Haber - Diyanet'in faiz geliri 7.4 milyon lirayı buldu

İmamların maaşının faizsiz katılım bankaları üzerinden ödenmesi talimatı veren Diyanet İşleri Başkanlığı, son 5 yılda 7.4 milyon lira faiz geliri aldı.¹⁴⁶

Söyleşi - İftar Gözaydın'la Diyanet üzerine: "Tekel olmak her zaman sorunlu!"

İftar Gözaydın: 1920'lerin koşullarında farklı uygulamalar gerekmiş olabilir ancak günümüzde tarikat ve benzeri yapıların yasaklı olmasının bir anlamı yok; zaten mevcutlar. Bu tür yapıların hukuken denetlenebilir / hesap verebilir bir statüde olması, şeffaflığı çok daha önemli.¹⁴⁷

Haber - Diyanet'in dergisinde Z kuşağı gençlerine hakaret yağdı

Hacı Bayram Üniversitesi'nden Prof. Dr. Adnan Bülent Baloğlu, Diyanet Aylık Dergisi'ndeki makalesinde "Z Kuşağı" gençlerini kapitalizmin oyuncağı olmakla suçladı, 'fare'ye benzetti.¹⁴⁸

Haber - Diyanet'ten 'Milli Piyango' fetvası

Büyük ikramiyenin 100 milyon olduğu Milli Piyango Yılbaşı Özel çekilişi için çok az bir süre kalırken, Diyanet'ten soru üzerine "Milli Piyango bileti almak haramdır" açıklaması geldi.¹⁴⁹

Haber - Diyanet 2020'de '1 kuruş' kalsın istemiyor: Kılıcı bütçenin kalanına vurdu

Yedi bakanlığı geride bırakan 12,9 milyar TL'lik 2021 bütçesi TBMM'de kabul edilen Diyanet, bu yılki son büyük harcaması için harekete geçti. İdare, iki kitabın basımı için 986 bin TL'lik sözleşmelere imza attı.¹⁵⁰

¹⁴⁴ 30 Kasım 2020 tarihli yazı için: <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/ilk-baskan-borekcozade-rifat-efendiden-ali-erbasa-1794891>.

¹⁴⁵ 1 Aralık 2020 tarihli haber burada: <https://www.birgun.net/haber/diyanet-esnafa-da-kilic-cekti-pandemi-doneminde-kiralara-zam-324948>.

¹⁴⁶ 2 Aralık 2020 tarihli haber burada: <https://www.sozcu.com.tr/2020/ekonomi/diyanetin-faiz-geliri-7-4-milyon-lirayi-buldu-6149942/#:~:text=%C4%B0mamlar%C4%B1n%20maa%C5%9Flar%C4%B1n%C4%B1n%20faizsiz%20kat%C4%B1n%C4%B1m%20bankalar%C4%B1,Sermaye%20%C4%B0%C5%9Fletmesi%20gelirlerinden%20elde%20edildi>.

¹⁴⁷ Mesut Varlık'ın 10 Aralık 2020 tarihli söyleşi: <https://t24.com.tr/k24/yazi/istar-gozaydin-turkiye-cumhuriyeti-siyasi-iktidar-dini-otoriteyi-hakimiyet-altinda-tuttugu-bir-cografyada-yeserdi,2991>.

¹⁴⁸ 14 Aralık 2020 tarihli haber için: <https://haberinsonnoktasi.com/diyanetin-dergisinde-z-kusagi-genclerine-hakaret-yagdi/>.

¹⁴⁹ 15 Aralık 2020 tarihli haber burada: <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/diyanetten-milli-piyango-fetvasi-1798823>.

¹⁵⁰ 18 Aralık 2020 tarihli haber burada: <https://www.birgun.net/haber/diyanet-2020-de-1-kurusu-kalsin-istemiyor-kilici-butcenin-kalanina-vurdu-327072>.

KAYNAKÇA

- Akkaya, Ahmet Yaşar. *Türkiye’de Darbeler ve Azınlıklar*, Ufuk Yay., 2014.
- Aydemir, Şevket Süreyya. *Tek Adam*, C.3, Remzi Kitabevi, 16. basım, 1999.
- Aydın, Ömür. "Diyaret İşleri Başkanlığı Üzerine Bir Tartışma: Temsil Meselesi", *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 33(3), Temmuz 2019, Cilt: 33, Sayı: 3.
- Bulaç, Ali. *Din ve Siyaset*, İnkılap Yay., 2014.
- "Daha yürekli bir Diyanet", *Altınoluk Dergisi*, Kasım 1993, Sayı: 93.
- Gölpinarlı, Abdülbaki, *Cumhuriyet Çocuğunun Din Dersleri*, Kaynak Yay., 2005.
- Gözaydın, İştâr, *Türkiye Cumhuriyeti’nde Dinin Tanzimi*, İletişim yay. 2020.
- Kara, İsmail, *Cumhuriyet Türkiyesi’nde Bir Mesele Olarak İslam-1*, Dergah Yay., 6. Baskı, 2014.
- Özçelik, Pınar Kaya, "12 Eylül’ü Anlamak", *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi* 66(1), Ocak 2011.
- Öztürk, Cemil, "Tek Parti Döneminde Eğitimde Devlet ve İdeolojin Rolü", yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Afyon Kocatepe Üni., Şubat 2008.
- Solgun, Cafer, *Dersim... Dersim... Yüzleşmezsek Hiçbir Şey Geçmiş Olmuyor*, TİMAŞ, 2010.
- Solgun, Cafer, *Alevilerin Kemalizmle İmtihanı*, Hay, 2008, TİMAŞ 2011.
- Solgun, Cafer, *Gayriresmi Cumhuriyet*, TİMAŞ, 2012.
- Solgun, Cafer, *Alevi sorunu: Nereden nereye?*, Totem, 2014.

Çevrimiçi Kaynaklar (Basın-yayın kaynakları hariç)

www.diyaret.gov.tr

www.diyaret.tv

www.diyanetradyo.com

www.dogrulukpayi.com

<https://egitimsen.org.tr>

www.hyd.org.tr

www.kamuajans.com

www.musdav.org.tr

www.tika.gov.tr

www.tdv.org.tr

www.yee.org.tr

▪

▪

▪

▪

▪

▪

▪

▪

▪

▪

▪

▪

▪

▪

▪

Yurttaslik Derneği

Gümüşsuyu Mah.

Ağa ırağı Sokak No: 7/3

34437 Beyoğlu - İstanbul

+90 212 292 68 42

iletisim@hyd.org.tr